Maniheist Çevreye Ait Türkçe Metinlerin Tasnifi ve Dil Özellikleri

Muharrem KAHRAMAN

Yüksek Lisans

Eskişehir, 2024

MANİHEİST ÇEVREYE AİT TÜRKÇE METİNLERİN TASNİFİ ve DİL ÖZELLİKLERİ

Muharrem KAHRAMAN

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS

Eskişehir, 2024

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Muharrem Kahraman tarafından hazırlanan Maniheist Çevreye Ait Türkçe Metinlerin Tasnifi Ve Dil Özellikleri başlıklı bu çalışma 20/12/2024 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı/Türk Dili Bilim Dalında tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Bülent GÜL	
Üye (Danışman) Prof. Dr. Ferruh AĞCA	
Üye Doç. Dr. Emrah BOZOK	

ONAY

.../... /202..

Doç. Dr. Şafak AĞDENİZ

Enstitü Müdürü

…….//……/….

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Ad SOYAD

İmza

ÖZ

MANİHEİST ÇEVREYE AİT TÜRKÇE METİNLERİN TASNİFİ VE DİL ÖZELLİKLERİ

KAHRAMAN, Muharrem

Yüksek Lisans, 2024

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Bu çalışmada, Doğu Türkistan'da 8.-12. yüzyıllarda Soğd, Mani ve Uygur alfabeleriyle kâğıda yazılmış Maniheist çevreye ait Türkçe metinler, birbirleriyle ve bir önceki yazı dilinin temsilleri olan Ötüken yazıtları ile dillik bakımdan mukayese edimiştir. Mukayesenin neticesinde mezkûr metinlerin hem yazıtlarla hem de birbirleriyle olan benzerlik ve farklılıkları ortaya koyulmuş akabinde elde edilen veriler vasıtasıyla inceleme konusu Maniheist çevreye ait Türkçe metinler dil özellikleri bağlamında tasnif edilmiştir.

Dilbilgisi ve tasnif konularını kapsayan iki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde; inceleme konusu metinlerin sahip oldukları değişken dil özellikleri üzerinde durulmuştur. Söz konusu değişkenlerin metinlerdeki durumları irdelenmiş ve hem birbirleriyle ortak dil özellikleri gösteren metinler tespit edilmiş hem de bu dil özelliklerinin metinlerin tasnifine etkileri kendi özellerinde tespit edilmiştir. Tasnif bölümünde ise birinci bölümde elde edilen veriler metinlerin tarih kayıtları ile de desteklenerek Maniheist çevre metinlerin dillik ve buna paralel ilerleyen kronolojik konumlarına göre tasnifi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maniheizm, Eski Türkçe, Eski Uygur Türkçesi, Gramer, Dillik Özellikler, Tasnif

ABSTRACT

CLASSIFICATION AND LANGUAGE FEATURES OF TURKISH TEXTS BELONGING TO THE MANICHAEAN ENVIRONMENT

KAHRAMAN, Muharrem

Master Degree, 2024

Department of Turkish Language and Literature

Advisor: Prof. Dr. Ferruh AĞCA

In this study, the Turkish texts from the Manichaean environment written on paper with Sogdian, Manichaean, and Uighur scripts in East Turkistan between the 8th and 12th centuries were linguistically compared with each other and with the inscriptions of Ötüken, which represent the earlier written language. As a result of the comparison, the similarities and differences of the aforementioned texts with both the inscriptions and each other were revealed. Subsequently, the Turkish texts from the Manichaean environment, which are the subject of the study, were classified in terms of linguistic features based on the obtained data.

In the first part of the study, which consists of two sections covering grammar and classification topics, the variable linguistic features of the texts under examination were emphasized. The statuses of these variables in the texts were examined, and texts that showed common linguistic features with each other were identified. Additionally, the impact of these linguistic features on the classification of the texts was determined in their specific contexts. In the classification section, the data obtained in the first part were also supported by the date records of the texts. Consequently, the Manichaean environment texts were classified based on their linguistic and consequently their chronological positions.

Keywords: Manichaeism, Old Turkish, Old Uighur Turkish, Grammar, Linguistic Features, Classification

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bünyesindeki Türk Dil Kurumu tarafından sağlanan “2023 Yılı Yurt İçi Lisansüstü Eğitim Bursu” desteği ile hazırlanmıştır. Çalışmamı destekleyen Türk Dil Kurumu’na teşekkürlerimi sunarım.

Yüksek lisans eğitimim boyunca her konuda benimle bilgi ve deneyimini paylaşan, bu çalışmada danışmanlığımı yürüten hocam Prof. Dr. Ferruh AĞCA’ya minnettarım.

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ iii

ÖZ iv

ABSTRACT v

TEŞEKKÜR vi

İÇİNDEKİLER vii

KISALTMALAR LİSTESİ x

GİRİŞ 1

1. Eski Uygur Türkçesi 1

2. Eski Uygur Türkçesinin Dili 2

3. Maniheist Uygurca Metinlerin Dili ve Kronolojisi 5

4. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı 8

5. Araştırmanın Amacı 8

6. Araştırmanın Yöntemi 9

7. Araştırma Dâhilindeki Metinler 10

BİRİNCİ BÖLÜM 13

MANİHEİST ÇEVREYE AİT TÜRKÇE METİNLERİN DİL ÖZELLİKLERİ 13

1.1. YAZIM ÖZELLİKLERİ 13

1.1.1. Fazla Elif Yazımı 13

1.1.2. Aykırı Ayrı Yazım 14

1.1.3. Ünsüz Tekleşmesi 16

1.1.3.1. *y(a)rlı(g)ka-* 18

1.1.4. Yazım Düzensizlikleri 18

1.1.4.1. /d/~/t/ 18

1.1.4. 2. /s/~/z/ 19

1.2. SES BİLGİSİ 20

1.2.1. /A/ Bağlantı Ünlüsü 20

1.2.2. Daralma 22

1.2.3. Yuvarlaklaşma 23

1.2.4. Metatez 25

1.2.5. Ünsüzlerde Ses Düşmesi/Erimesi 26

1.2.6. ŋ~g Nöbetleşmesi 27

1.2.7. /ń/ Sesinin Durumu 28
1.3. BİÇİM BİLGİSİ 30
1.3.1. İsim Çekimi 30
1.3.1.2. İsimlerin Halleri 30
1.3.1.2.1. Genitif (İlgi); +(X)ŋ, +n(X)ŋ, +(X)g, Ø 31
1.3.1.2.2. Akuzatif; (X)g, (X)n, nI, Ø 32
1.3.1.2.3. Ablatif (Çıkma/Ayrılma); +dA, +dAn, +dIn 34
1.3.1.2.4. Yön Gösterme;+gArU 37
1.3.1.2.5. İnstrumental (Vasıta); +(X)n 40
1.3.1.2.6. Birliktelik; +lUgU(n) 42
1.3.2. Fiil Çekimi 42
1.3.2.1. Geniş-Şimdiki Zaman (Zaman, Partisip): -Ar, -Ir, Ur, -r, -yUr / -mAz 42
1.3.2.2. Geçmiş Zaman: -D/mAdI -mIş/-mAdUk / -p (erür-turur) 45
1.3.2.3. Gelecek Zaman: -gAy/-mAgay / -mAçI 47
1.3.2.4. Yakın Gelecek Zaman: -gAlIr 47
1.3.2.5. Emir-İstek Kipi 48
1.3.2.6. Gereklilik Kipliği Yapısı 50
1.3.2.7. Şart Kipi 50
1.3.2.8. Gerundium (Zarf-Fiil) 51
1.3.2.9. Partisip (İsim-Fiil) 54
1.4. VAZİFELİ BİRİMLER 57
1.4.1. Edatlar 58
1.4.1.1. Çekim Edatları 58
Yalın İsimlerle Birleşenler 58
İsmin Ablatif Hali İle Birleşenler 59
İKİNCİ BÖLÜM 61
2.1. MANİHEİST ÇEVREYE AİT TÜRKÇE METİNLERİN TASNİFİ 61
2.1.1. En Erken Maniheist Metinler 85
2.1.2. Erken Maniheist Metinler 88
2.1.3. Klasik Öncesi Maniheist Metinler 92
2.1.4. Kanon Dışı Maniheist Meitinler 96
2.1.5. Tasnif Dışı Maniheist Metinler 97
SONUÇ 99
KAYNAKÇA 101

KISALTMALAR LİSTESİ

AoF: Altorientalische Forschungen

AOH: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae.

APAW: Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil-hist. Klasse

BK: Bilge Kağan Yazıtı

CAJ: Central Asiatic Journal

DLT: Divan u Lügati't-Türk

Ed.: Editör

KT: Köl Tigin Yazıtı

O: Ongi Yazıtı

s.: Sayfa

ŞU: Şine Usu Yazıtı

T: Tunyukuk Yazıtı

Ta: Tariat Yazıtı

TDAYB: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten

Tes: Tes Yazıtı

UAJb: Ural-Altaische Jahrbücher

ZDMG: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

GİRİŞ

1. Eski Uygur Türkçesi

8. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Türkistan'da gelişen eski Uygur Türkçesi; Soğd, Mani, Uygur, Tibet ve Brahmi alfabeleriyle kaleme alınmış Maniheizm, Budizm, Hristiyanlık dini inançları çerçevesinde üretilen metinler ile sivil metinlerin oluşturduğu külliyatın yazı dilini ifade etmektedir. Mezkûr yazı dili Ötüken Uygur, Batı Uygur, Koço, Kansu Uygur devletleri ve Moğol devrinde aktif olarak kullanılmış olup Moğol devrinden sonra ancak dini metinlerin aslına sadık kopyaları vasıtasıyla varlığını devam ettirmiştir.

Uygurcanın ilk örneklerini Maniheist metinler oluşturur. 762 yılında Ötüken Uygur devletinin üçüncü kağanı olan Bügü'nün Maniheizme intisabıyla birlikte başlayan Maniheist Türk yazını Maniheist çevrede üretilmiş eldeki metinleri tarihlendiren sair çalışmalara göre 11. 12. yüzyıllara değin devam etmiştir (Ağca, 2021). Maniheist Uygur yazınına ait tüm metinler Doğu Türkistan'da keşfedilmiştir. Soğd, Mani ve Uygur harfleriyle kâğıda yazılmış olan bu metinlerin Ötüken Uygur ve Koço Uygur devleti devrinde üretildiği bilinmektedir. Ayrıca bazı metinlerin sunduğu veriler nazarında Koço Uygur hükümdarlarının 10. yüzyılın sonlarına kadar Mani inancına mensup oldukları dolayısıyla Maniheizmin, selefleri Uygur kağanlığında olduğu gibi resmi din konumunda olduğu da kesindir (Zieme, 1992). Maniheist çevreye ait metinler içerisinde hacimli eser yoktur. Genellikle küçük parçalar, okunabilir az sayıda veriye sahip kalıntılar bulunur. Bununla birlikte M I 7-17/M III 6, Wettkampf, DreiPrinzen, Huastuanift gibi hacimce küçük olsa da metin bütünlüğünün bulunduğu parçalar da mevcuttur.

Uygurca külliyatın büyük çoğunluğunu oluşturan Budist Uygur yazınına ait metinler 9.-14. yüzyıllar arasına tarihlendirilir. 840 Uygur göçünden önce hâlihazırda Doğu Türkistan'da en etkin inanış olan Budizm inancına ait eserlerin Uygurcaya çevrilmesi işine girişilmesi ile Uygurların Budizme intisabının artışı arasındaki tabii bağlantıya binaen Budist Uygur yazınının başlangıç tarihine dair fikirlerde gerek halkın gerek devlet ekâbirinin bu dine intisap tarihleri de araştırma konusu edilmiştir. Ancak dil üzerine yoğunlaşan bir alan için eldeki metinlerin gösterdiği somut veriler

öne çıkmaktadır. Buna istinaden bu çevrede üretilen en erken tarihli metinler Sekiz Yükmek Londra nüshası, KP, Maitrisimit Sengim nüshası gibi eserler olup söz konusu eserler erken Maniheist metinlerin diliyle bazı noktalarda benzeşmekle birlikte ileri özellikleriyle ön plana çıkarlar (Erdal, 1979, Ağca 2021, Elverskog, 2020). Dolayısıyla erken Maniheist metinler ile erken Budist metinler arasında kayda değer bir zaman aralığının olduğu açıktır.

Uygurca metinler içerisinde az sayıda Hristiyan çevreye ait metinler de bulunur. U I 1, M III 40 gibi metinler bu çevreye örnek gösterilebilir.

2. Eski Uygur Türkçesinin Dili

Eski Uygurcanın yazıtlardan alfabe, alfabe kaynaklı ses ifade farklılıkları, yazı malzemeleri, kültürel etkileşime bağlı sözvarlığı haznesi gibi farklılıkların dışında doğrudan ağız yahut da gelişime bağlı dil özelliklerindeki farklılaşmadan kaynaklı ayırt edici dil özellikleri bulunur. *+dAn/dIn* ablatif ekleri, *-gAy, -yUk, -glI, -gAlIr* gibi şekil ve zaman ekleri, */A/* bağlantı ünlüsü, bazı eklerin bağlantı ünlülerinde tekcilleşme meyli gibi dil özellikleri bu hususa örnek gösterilebilir. Aynı zamanda eski Uygurcada hem ağız özelliklerinin bazı metinlere sirayeti, hem de gelişime bağlı dil özelliklerinin sürece tabi olmasından kaynaklı olarak metinler arası farklıklar da bulunur. Eski Uygurca metinler, Uygurcanın tezahür ve tekâmülüne dair büyük oranda yeterli veriyi sağlayacak niteliklere sahiptirler. Bu bakımdan genel bir bakışta metinler kendi arasında çevre, ağız, dönem gibi tasniflere gidilebilecek ayrılıkları da içerirler. Diğer bir ifadeyle yazıtlarda olduğu gibi birkaç ağız özelliğinin sirayeti dışında yerleşmiş dil kaideleri ile üretilen metinlerin toplamından bahsedilemez. Uygurca metinlerin dil özelliklerinde görülen bu farklılıklara yoğunlaşan yahut eski Türkçe metinlerin tümüne karşılaştırmalı yöntemle yaklaşan sair çalışmaların neticeleri Uygurcanın gelişim, standartlaşma ve ikinci bir gelişim evresi geçirdiğini göstermektedir. Erdal (2004) bu evreleri klasik öncesi, klasik ve klasik sonrası dönemler olarak adlandırır. Buna göre; klasik öncesi metinler daha sonra klasik metinlerde yerleşik hale gelecek kaidelerin ilk örneklerini içeren ve zaman zaman arkaik dil kaidelerini de muhafaza eden metinlerdir. Bu metinlerin ikinci bir özelliği ise ağız özellikleriyle daha çok karşılaşılmasıdır. Uygurcanın tipik temsilleri klasik döneme ait metinlerdir. Bu

metinlerde sabık yazı dilinden ayrışan dil özelliklerinin standartlaştığı görülür. Klasik sonrası dönem ise varış noktası eski Türkçe sınırlarının dışına çıkan dil özelliklerinin gelişimlerinin tanıklandığı metinlerdir.

Eski Uygurcanın kendi içerisinde dönemlere ayrılmasına neden olan mezkûr dil özellikleri üzerine Uygurca külliyatın bir bölümünü yahut tümünü kapsayan ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında; Zieme'nin (1975) Maniheist metinlerin yazısı ve dili üzerine çalışması, Laut'un (1986) erken Budist metinlerin dil ve yazım özellikleri üzerine çalışması, Erdal'ın (1979) tüm eski Türkçe metinlerin dil özelliklerine göre tasnif edildiği çalışması, Doerfer'in (1993) yine eski Türkçe metinlerin dil özelliklerine göre tasnifini konu olan daha hacimli çalışması ve Ağca 'nın (2021) Eski Uygurca metinlerin dil ve yazım özellikleri ile metin dışı ölçütlere göre tasnif ve tarihlendirmesinin yapıldığı çalışması konu üzerine başat araştırmalardır.

Erdal *The Chronological Classification Of Old Turkish Texts* (1979) adlı çalışmasında eski Türkçe metinleri dil özelliklerine göre dört ana gruba ve iki alt gruba ayırmıştır. Erdal'ın metin tasnifinde kullandığı ölçütlerden eski Uygurca metinler için geçerli olanları şunlardır;

1. */d/~/t/* ve */s/~/z/* ünsüzlerinde yazım düzensizliği olup olmaması

2. */ń/* ünsüzünün korunması yahut */ń/>/y/*, */ń/> /n/* değişimleri

3. *-(X)t* ettirgenlik ekinin bağlantı ünlüsünün dudak uyumuna tabi olup olmaması

4. *-(X)t* ettirgenlik ekinden sonra gelen geniş zaman *(-Ir>-Ur)* ve ünlü zarf-fiil eklerinden *(-I>-U)* hangisinin tercih edildiği

5. */k/-/r/* ünsüzleriyle biten bazı sözcüklerden sonra hangi geniş zaman ekinin tercih edildiği *(-Ar>-Ur; ögir-, evir-* vd.)

6. *y(a)rlıgka-/y(a)rlı(g)ka-* yazımlarından hangisinin tercih edildiği

7. Üçüncü şahıs iyelik ekli ismin yalın isimle oluşturduğu edat grubunda iyelikli isim unsurunun akuzatif halinde olup olmaması

8. *+nI* akuzatif ekinin kapsam durumu (*zamir+nI, çokluk şahıs iyelik+nI*)

9. Belirli sözcüklerin asli şekliyle yahut metatezli olarak yazımı (*erdem>edrem, kurtul->kutrul* vd.)

10. Çok, fazla anlamındaki *ayıg* sözcüğünün durumu *(ayıg>ayı)*

11. *al-* ve *bil-* fiillerinin *-I* ve *-U* ünlü zarf-fiil eklerinden hangisiyle çekimlendiği

12. Belirli zaman ve partisip eklerinin olumsuz şekillerinin asimetrik ya da simetrik olması (*mAdUk>mAmIş, mAz>mAyUr, mAz>mAglI, mAçI>mAdAçI*)

Eski Türkçe metinlerin tümü üzerinde tasnif çalışması yapan bir diğer araştırmacı Doerfer'dir. Doerfer V*ersuch Einer Linguistischen Datierung Elterer Osstürkischer Texte* adlı eserinde metinleri tasnif etmek için otuz dillik ölçüt kullanır. Bu ölçütler arasında Erdal'ın kullandıklarına ek olarak şu ölçütler Uygurca metinler için kullanılabilir;

1. Söz içi */l/* ve */y/* harfleri yanında fazla elif yazımı ve aykırı ayrı yazımın bulunması

2. */s/-/ş/* ve kalın sıradan */k/-/g/* ünsüzlerinin yazımı

3. */A/* bağlantı ünlüsünün durumu

4. Ünsüzlerden sonra *+(X)η/+n(X)η* genitif ekleri arasındaki tercih

5. Vasıta ekinin bağlantı ünlüsünün dudak uyumuna tabi olması yahut *+In* biçiminde tek tip kullanımı

6. *+dAn/dIn* ablatif eki tercihi

7. Ünlü ile biten (belirli) fiillerden sonra *-yUr* yahut *–r* geniş zaman eki tercihi

8. *-pAn* zarf-fiil eki

Listelenen ölçütlerden fazla elif yazımı ve aykırı ayrı yazım konusuna ilk değininen Laut'tur. Laut (1986) erken tarihli Budist metinlerin ayırt edici dil özelliklerini ortaya koyduğu ilgili çalışmasında (1986:69-70, 91) bu metinlerin dil özellikleri arasında mezkûr imla özelliklerini de göstermiştir.

Ağca'nın *Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi* aldı eseri Uygurca metinler üzerine yapılmış en kapsamlı tasnif çalışmasıdır. Bahse konu çalışmada 39 dillik ölçüt kullanan Ağca Uygurca metinleri sekiz gruba ayırmış ve bu

grupları ortak özelliklerine göre **en erken, klasik öncesi, klasik, geç** olmak üzere dört başlıkta toplamıştır. Ağca'nın ilgili çalışmasında eski Türkçe metinleri tasnif etmek için kullandığı ölçütler arasında sabık çalışmalardan farklılık gösterenleri şunlardır;

1. Ünsüz tekleşmesi

2. */ŋ/~/g/* nöbetleşmesi

2. Yön gösterme eki *+gArU*'nun kullanımı yahut tanıklanmaması ya da *+gArU>+kA* şeklinde işlev aktarımı

3. *+An* vasıta eki

4. *-(X)glI* ve *-(X)gmA* ekleri arasındaki tercih

5. *-pAn* ve *-pAnIn* zarf-fiil eklerinin kullanımı

Bunlar dışında *birle>bile>bilen*, sayı sistemi, *-d->-y-,* söziçi */g/* erimesi gibi ölçütler çoğunlukla eski Türkçe dışına çıkan geç metinler için uygulanabilir niteliktedir.

Sair çalışmalardan iktibas edilen bu veriler doğrudan yahut dolaylı olarak iki önemli husus ortaya koymaktadırlar. Birincisi, yukarıda değinildiği gibi Uygurcanın ağız yahut dil gelişimine bağlı nedenlerle bütünlük arz etmediğini ancak standartlaşma yönlü bir ilerleme kaydettiğini göstermektedir. Bazı metinler yazıtların dil özellikleri ile benzerlik gösterirken bazı metinler ise bu dil özelliklerinin farklılaşmış örneklerini yansıtırlar. Veyahut söz konusu dil özelliklerini muhafaza etmezler. İkincisi ise tasnif için kullanılan bu dil özelliklerinin en azından birçoğunun metinlerin kronolojisiyle paralelliğidir.

3. Maniheist Uygurca Metinlerin Dili ve Kronolojisi

En erken Maniheist metinler 8. yüzyılın ikinci yarısına 762 yılı sonrasına aittirler. M I 7-17, M III 6 ve M I 23-29 metinleri tarih kaydı bulunan en erken tarihli Maniheist metinlerdir. Buna göre M I 7-17 ve M III 6 795/96, M I 23-29 ise 780'li yıllara aittir (Le Coq, 1912:39, Gabain, 1963). Yine metnin yazılışına atıfta bulunan bir tarih kaydı bulunmayan ancak içeriğindeki özel isimler, tarihi olaylar gibi bulgulardan yazılış tarihi hakkında bilgi sahibi olunan metinler de vardır. Bunlar

içerisinde T II K 173, TT II A yukarıdaki metinlerle benzer zaman aralıklarında üretildiği düşünülen parçalardır. Belirtilenler dışındaki Maniheist metinlerin yaklaşık yazılış tarihlerine dair verileri bulunmamaktadır. Bununla birlikte bazı Maniheist metinler yaklaşık tarihten uzak daha geniş bir zaman aralığına tekabül eden verileri de barındırmaktadır. Örneğin Hamtou 5, M III 15, M III 17 gibi metinlerin Koço devleti devrinin kuruluşu ile Kıtay tabiyetine (1124) kadarki dönem aralığına ait olduğu kesindir.

Yukarıda bahsedildiği gibi Uygurcanın birtakım dil özelliklerinin sürece bağlı gelişiminin takip edilebilir olması ve metinlerin kronolojisiyle ilişkili durumu bahse konu değişken dil özelliklerinin metinlerin yazılış tarihlerini tespitte kullanılmasını mümkün kılmıştır. Erdal'ın (1979) eski Türkçe metinleri dil özellikleri temelinde tasnif ettiği çalışmasına göre Maniheist metinlerin birkaç metin haricinde tamamı klasik öncesi Uygurca dönemine aittir. Benzer bir yöntemle yalnız Uygurca metinler üzerine yoğunlaşan Ağca'nın (2021) ilgili çalışması da Pothi (ClarkPothi, TT III, M III 39) ve TT II B haricindeki Maniheist metinleri en geç 11. yüzyıl ile sınırlandırır. Mezkûr metinler ise 12. 13. yüzyıllara başka bir ifadeyle Uygurcanın klasik dönemine ait olmalıdırlar. Buna göre Maniheist Uygurca külliyatın önemli bir kısmının 8.-11. yüzyıllara ait olduğu söylenebilir. 762 tarihinden itibaren Uygur kağanlarının Maniheist oldukları yahut bu dine iltimas gösterdikleri ve Maniheist metinlerin üretildiği coğrafyada kurulan Koço devletinin hükümdarlarının da en azından 10. yüzyılın sonuna kadar Maniheist oldukları düşünüldüğünde metin yoğunluğunun bu tarihler arasında olması doğal görünmektedir.

Uygurcanın kendine özgü özelliklerinin bir anda ortaya çıkmadığı bir tekâmül devresi geçirdiğinden bahsedilmişti. Bu devrenin tipik özelliği elbette sabık yazı dili olan yazıtların dil özelliklerinin baskın olarak yahut yeni şekillerle birlikte devam etmesidir. Bu veri ise Maniheist metinleri yukarıda açıklanan kronolojik konumlarına istinaden dil temelli bir çalışma için özel kılmaktadır. Uygurcanın en erken metinleri olan ve yine Uygurcanın erken metinlerinin çoğunluğunu oluşturan Maniheist metinler yazı dilinin tezahür ve tekâmülü hakkında önemli veriler sağlama kapasitesine sahiptirler. Keza konu üzerine yapılan çalışmaların neticeleri de söz konusu yargıyı desteklemektedir. Maniheist metinlerin öne çıkan özellikleri şu dört başlık altında toplanabilir.

1. Yazıtların dil özellikleriyle benzerlik/aynılık ve eski-yeni şekillerin bir arada tanıklanması

2. Yalnız eski Uygurca yazı diline özgü bazı özelliklerin ilk örneklerini bulundurmaları

3. Metinlerin, üretildiği yüzyılların demografik yansıması olan birtakım ağız özelliklerini içermeleri

4. Maniheist çevre metin grubunun kendi içerisinde dillik bakımdan bütünlük göstermemesi

Bu dört başlık aynı zamanda araştırmanın isnatlarıyla birlikte açıklamaya giriştiği özelliklerdir. Dolayısıyla çalışma boyunca ayrıntılı bir biçimde açımlanacaktır. Ancak burada açıklama mahiyetinde birkaç örnek verilebilir.

Yazıtlarda ünsüzlerden sonra gelen genitif eki *+(X)η* olmakla birlikte en erken Uygurca metinlerden itibaren *+n(X)η* genitif ekinin hem ünlü hem de ünsüzlerden sonra kullanıldığı görülür. Maniheist metinlerin birçoğu için de aynı durum geçerlidir. Ancak bazı metinlerde ünsüzlerden sonra *+(X)η* genitif ekinin kullanıldığı bazılarında ise hem *+(X)η* hem de *+n(x)η* eklerinin tercih edildiği görülür. Yine yazıtlarda *ańıg*, *çıgań*, *koń*, gibi sözcükler ile *+kIńa* ekinde tanıklanan */ń/* sesi Uygurcanın erken metinlerinden itibaren */n/* yahut */y/* sesleriyle temsil edilmiştir. Ancak Maniheist metinlerin bir kısmında bu sesin korunduğu görülmektedir.

Uygurca, yazıldığı alfabeler nedeniyle özgün birtakım imla özelliklerine sahiptir. Özellikle külliyatın tamamına yakının yazımında kullanılan Soğd kökenli alfabeler ile yazılmış metinlerde görülen; fazla elif yazımı, aykırı ayrı yazım, ünsüzlerde yazım düzensizlikleri ve bazı harflerin temsillerinin zaman içerisinde farklılaşması bu hususa örnek gösterilebilir. İmla özellikleri ve bu özelliklerdeki değişkenler; alfabenin uyarlanış biçimi, imlaya tesir eden kültürel etmenler, yazıcıların kimlikleri gibi sorunların cevaplarını da içerirler. Gelişime bağlı dil özelliklerinde olduğu gibi Uygurcanın diğer metinleriyle aynı doğrultuda ilerleyiş gösteren Maniheist metinler bu imla özelliklerini bulundurup bulundurmamalarına göre her bir imla özelliği için hem kronolojik bakımdan hem de köken bakımından önemli verileri içerirler.

Metinlerinin birçoğunun 8.-11. yüzyıllar arasına ait olduğunu belirtiğimiz Maniheist külliyat mezkûr yüzyılların demografik yapısının izlerini de taşır. *–p erür/turur* geçmiş zaman yapıları, *-mAs* olumsuz geçmiş zaman eki, *-pAnIn* zarf-fiil eki, *-glI* partisipi, Uygurcanın tipik özellikleri arasında bulunmayan ses hadiseleri, yazıldığı tarih aralığına göre erken ses hadiseleri bunlara örnek gösterilebilir.

Gelişime bağlı dil özellikleri birbirlerinden farklı gelişim sürelerine tabi olabilirler. Örneğin bazı dil özellikleri uzun süre muhafaza edilebilirken bazıları daha en erken metinlerden itibaren farklılaşmıştır. Aynı zamanda yazıcının da tesiriyle birtakım metinler diğer dil özellikleriyle uyumlu olmayan ileri yahut eskicil dil özelliklerini de barındırabilirler. Bu ve bunun gibi birçok sebep klasik öncesi metinlerin kendi içlerinde tasnif edilebilecek boyutta farklılaşmasına sebep olur. Maniheist metinler de buna muvazi olarak aynı durumu gösterir. Ancak Maniheist çevre metinleri değişken dil özelliklerinin eskicil varyantlarının muhafazasındaki durumu ve kendisine özgü ağız özelliklerinin varlığı sebebiyle diğer metinlerden ayrılır. Başka bir ifadeyle Maniheist metinlerin kendi içinde yapılacak bir tasnif çalışması eldeki ölçütlerin tekrar değerlendirilmesini ve yeni birtakım dillik ölçütlerin denkleme katılmasını mecburi kılmaktadır.

4. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Araştırmanın konusu, Maniheist çevreye ait Türkçe metinlerin, dil özellikleri bakımından birbirleriyle ve bir önceki yazı dilinin temsilleri olan yazıtlarla mukayese edilerek yazılan dilbilgisi özellikleri ve mezkûr metinlerin bu kapsamda yapılan tasnifidir. Dilbilgisi ve tasnif olmak üzere iki bölümden oluşan araştırmanın birinci bölümünde Maniheist metinlerin birbileriyle olan farklılıkları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise birinci bölümde tespit edilen farklılıklara göre oluşturulan dillik öçütler kapsamında metinler tasnif edilmiştir. Bu doğrultuda araştırma Maniheist çevreye ait Türkçe metinlerin tamamını ve bir önceki yazı dilinin temsilleri olan Ötüken ve mülhakatında 7.-8. yüzyıllarda üretilmiş yazıtları kapsamaktadır.

5. Araştırmanın Amacı

Maniheist Uygurca metinlerin dil özellikleri üzerine Zieme (1969) "*Untersuchungen Zur Schrift Und Sprache Der Manichaisch-Türkischen Turfan Texte"*, Özertural (1996) "*Maniheist Uygur Metinlerinin Dil Özellikleri ve Sözvarlığı"* gibi çalışmalar yapılmıştır. Yine yukarıda değinilen dil özellikleri bağlamında tasnif ve tarihlendirme çalışmalarında da bu metinlerin ayırt edici özellikleri dolaylı olarak görülmektedir. Eldeki çalışma; Maniheist Uygurca metinleri bağımsız olarak ele alması ve bu doğrultuda söz konusu metinlerin gösterdikleri farklılıklardan yola çıkarak dillik gelişim çizgisini ortaya koyması bakımından sabık çalışmalardan farklılık arz etmektedir. Bu çalışma, Maniheist Uygurca metinlerin değişken dil özelliklerini tespit etmeyi bu değişkenlerin gelişim çizgisini öncül yazı diliyle olan ilişkisini de dikkate alarak ortaya koymayı ve değişkenlerin mezkûr metinlerdeki durumuna göre metinleri tasnif etmeyi amaçlamaktadır.

6. Araştırmanın Yöntemi

Dilbilgisi ve tasnif olmak üzere birincisinin diğerinin açıklaması mahiyetinde olduğu iki aşamadan oluşan araştırma, konusuna muvazi olarak karşılaştırmalı yöntemi kullanmıştır. Dilbilgisi kısmında Maniheist Uygurca metinlerin birbirleriyle ve yazıtlarla olan farklılıkları ve benzerlikleri örnekler üzerinden ortaya koyulmuş ve neticesinde incelenen metinlerin ayırt edici dil özellikleri ve bu dil özelliklerinin metinlerin tasnifindeki etkilerinin sınırları çizilmiştir.

Metinlerin dil özellikleri bağlamında tasnifi prototip metinler temel alınarak yapılmıştır. Prototip metinler; birinci bölümde elde edilen veriler, tarih kayıtları ve metinlerin hacimleri denkleme eklenerek tespit edilmiştir. Bu doğrultuda tarih kaydına sahip ve dil özelliklerine göre yapılacak mukayese için yeterli veriyi sağlayan metinler içerisinden hem dil özelliklerinin hem de üretiliş tarihlerinin yazıtlara en yakın olduğu metinler prototip kabul edilmiş buna istinaden diğer Maniheist Uygurca metinler mezkur metinlere yakınlık/uzaklık derecelerine göre tasnif edilmiştir. Böyle bir yöntem izlenmesinin nedeni incelenen metinlerin arasındaki dillik farklılıkların birçoğunun gelişime bağlı dil özellikleri olup belirli bir sürece tabi olmasıdır. Bununla birlikte ağız sızmaları, Budist çevreye ait metinlerin özellikleri olup Maniheist

metinlerde de tanıklanan ve Maniheist metinlerin dil özelliklerine dayanarak bir gelişim çizgisine yerleştirilemeyecek dil özellikleri ayrıca değerlendirilmiştir. Ancak bu değerlendirmede de prototip metinlerin özellikleri temel alınmış mezkur dil özellikleri bu metinlerde de tanıklanmıyor ise denkleme katılmıştır. Buna göre ölçütler;

1. Yazıtlarda var olup Maniheist metinlerin bazılarında devam eden ancak bazılarında tanıklanamayan yahut farklılaşmış şekilde karşımıza çıkan özellikler yazıtlar ve Maniheist metinler arasında ve Maniheist metinlerin kendi içerisindeki dillik farklardan dolayısıyla ölçütlerden bir kısmını oluşturur.

2. Birinci maddeye istinaden dil özellikleri bakımından yazıtlara yakınlık gösteren Maniheist metinlerle yazıtlardan farklılaşan Maniheist metinlerin karşılaştırılması sonucunda yalnız Maniheist metinlerde yahut Uygurcada görülebilecek olan dillik farklar diğer ölçütleri oluşturur.

Yöntemleri izlenerek tespit edilmiştir.

7. Araştırma Dâhilindeki Metinler

Araştırmanın konusuna muvazi olarak Maniheist Uygurca metinlerin tümü ve Köktürk-Uygur kağanlıkları devrinde Ötüken'de üretilmiş olan yazıtlar çalışmaya dâhil edilmiştir. Buna göre;

BK Bilge Kağan Yazıtı

BT V Zieme, Peter, Manichaisch-türkische Texte, Berlin, 1975. (Berliner Turfan-Texte V).

ClarkPothi Clark, Lary, "*The Manichean Turkic Pothi-Book"* AOF 9, 1982: 145-218.

DreiPrinzen Geng Shimin, H. J. Klimkeit und J. P. Laut: "*Die Geschichte der Drei Prinzen. Weitere neue manicheisch-türkische Fragmante aus Turfan"*, ZDGM, 139, 1989:328-345.

HamTouHou/Ha Hamilton, James: Manuscrits ouigours du IXe-X^{e} siecle de Touen-houang. T. 1-2, Paris 1986.

KÇ Küli Çor Yazıtı

KT Köl Tigin Yazıtı

LeCoqChuast/LH von Le Coq, A. A., Chuastuanift, ein Sündenbekenntnis der manicheischen Auditores. Gefunden in Turfan (Chineisch-Turkistan) Berlin, 1911.

LeCoqMan-Chotsho/T II K 173 von Le Coq, A. A., *"Ein Manichaisches Buch-Fragment aus Chotscho"*, Fetschrift Vilhelm Thomsen, Liepzig 1912: 145-154.

M I Le Coq, Albert von: Türkische Manichaica aus Chotscho I, Berlin, 1912.

M II Le Coq, Albert von: Türkische Manichaica aus Chotscho II, Berlin, 1919.

M III Le Coq, Albert von: Türkische Manichaica aus Chotscho III, Berlin, 1922.

ManTürkFrag Zieme, Peter: *"Ein manicheisch-türkisches Fragment in manicheischer Schrift"*, AOH, 23, 1970: 157-165.

ManTürkGed Zieme, Peter: "*Ein manicheisch-türkisches Gedicht",* TDAY-B, 1968: 39-51.

O Ongi Yazıtı

ŞU Şine Usu Yazıtı

Ta Tariat Yazıtı

Tes Tes Yazıtı

T Tunyukuk Yazıtı I, II

TT II Bang, Willi, und Annemarie von Gabain: Türksiche Turfan-Texte II, Berlin, 1929.

TT III Bang, Willi, und Annemarie von Gabain: Türksiche Turfan-Texte III, Berlin, 1930.

TT IX Gabain, Annemarie von und Werner Winter, Türkische Turfan-Texte IX. Ein Hymnus an den Vater Mani auf "Tocharisch" B mit alttürkischer Übersetzung, Berlin, 1958.

U 2 Le Coq, Albert Von: *"Ein christliches und ein manichäisches Manuskriptfragment in türkischer Sprache aus Turfan (Chinesisch-Turkestan)"*, SKPAW, 68 1909: 1202-1218.

U 4 Le Coq, Albert Von: "*Ein manichäisch-uigurisches Fragment aus Idiqut-schahri"*. SKPAW. Phil.-his I. KI. 1908, 19. 398-414

UigBrieff Tezcan, Semih und Peter Zieme "Uigurische Brieffragmante", L. Ligeti (ed.): Studia Turcica, Budapeşt, 1971: 451-460.

Wettkampf Geng Shimin, H. J. Klimkeit und J.P. Laut: *"Manis Wettkampf mit dem Prinzen. Ein neues manicheisch-türkisches Fragment aus Turfan"*, ZDMG, 137, 1987: 44-58.

WilkensManTürk Wilkens, Jens, *"Ein manicheisch-türkischer Hymnus auf den Licht-Nous"*, UAJb N.F. 16, 2000: 217-23.

WilkensPanç Wilkens, Jens, "*A Tale from the Pañcatantra in Central Asia? The Lion, the Bull and the Fox"* JOTS, 1/2, 2017: 104-139.

Windgott Bang, W. , Gabain, A. v. , "*Ein uigurisches Fragment über den manichäischen Windgott"* Ungarısche Jahrbücher, 8, 1928: 248-257.

ZiemeHuast/ZH Zieme, Peter:*"Beiträge zur Erforschung des Xvāstvānīft"*, Mitteilungen des Instituts für Orientforschung, 12 1966: 351-378.

BİRİNCİ BÖLÜM

MANİHEİST ÇEVREYE AİT TÜRKÇE METİNLERİN DİL ÖZELLİKLERİ

1.1. YAZIM ÖZELLİKLERİ

1.1.1. Fazla Elif Yazımı

Soğd, Uygur ve Mani alfabeleriyle yazılmış olan eski Uygurca metinlerin bazılarında söz içinde genellikle */l/* ve */y/* harfleri yanında fonetik bir değeri bulunmayan bir elif harfi yazılmıştır (Ağca, 2021: 79). Bu imla özelliğine erken Budist metinlerin dil özelliklerini incelediği ilgili çalışmasında ilk defa Laut değinir. Laut, söz içinde fonetik değeri bulunmayan fazla elif harfinin herhangi bir ünlüden sonra ortaya çıkabildiğini, muhtemelen Soğd tesiri olup erken Uygurca metinlerde görüldüğünü belirtmiştir. (Laut, 1986: 69-70, 91). Yine Ağca (2021) Uygurca metinleri dillik özellikler temelinde sınıflandırdığı ilgili çalışmasında fazla elif yazımının genellikle erken tarihli Uygurca metinlerde görüldüğünü belirtir (Ağca, 2021: 82).

Fazla elif yazımının görüldüğü Maniheist metinler ve örnekleri şunlardır;

BT V 23; *esen'in* (523), **U 2;** *siz'integ*, (10), *teg'ip* (12), *bol'up* (13), *ul-'ug* (4) *kel-'ip* (9), **DreiPrinzen**; *el-'ig* (37), **M I 5-7;** *y(a)ru'dı* (6), **M I 7-17;** *kuz'ı* (4), *bör'i* (8), *bol-'up* (8), *urd'un* (8), *ul'ug* (8,11), *is-'iz* (9), *tüp'ün* (9), *t(e)gl-'üg* (9), *oy-'unça* (10), *il-'ig(e)mez* (10), *siz'inte* (10), *y(a)r'uk* (10), *körk'üŋüzün* (10), *kül'üŋ* (10), *s(e)v'iglig* (10,), *is-'ig* (10), *yüzü'ŋüzen* (10), *küç'üŋüzke* (10), *il-'ig* (11), *tükel(l)-'ig* (11), *emgek(e)mez'in* (11), *ük'üş* (11), *öt'ügler öt'üngey* (11), *s(e)v'inçl-'ig* (11), *ul'-ug'ı* (12), *ay-'(ı)gın* (12), *yer'i-n* (12), *yer'ig* (14), *y(a)r'utsar* (15), *terl'ep* (15), *ber'ü* (15), *müy'üzi* (16), *s(e)vig'in* (16), *köy'ügürçe* (17), *yöp'üg* (17). **M-III 4;** *od'ugun* (4/9), *bil'igle*r (4/9), *tal'uy* (4/9), *tal'uygaru* (4/9), *eli'itir* (4/10), **M III 6**; *sez'inmetin* (6/11), *üç'ün* (6/11), bul'unçı (6/11), *köl-ök'i* (6/12)), *bit'ig* (6/12), *ul'ug* (6/12*), il'ig* (6/12), *y(a)rl-(ı)kad'ı* (6/12), *yol'un* (6/13), **M III 7**; *y(a)r'uk'ın* (7/14), *y(a)r'utır* (7/14), **M III 8**; *üd'in* (8/17), *köy'ürgey* (8/23), **M III 32**; *ög'ür* (32/45), *könür'ügli*

(32/45), **TT II A;** *köz'iŋe* (28), *biz-i'ŋe* (82), *kıl'ınç* (88), **Uigbrieff B;** *bol'makı* (1), *bar'ır* (2), *üç'ün* (2), **ZH;** *[o]runçak'ın* (8).

Fazla elif yazımının, görüldüğü metinlerde belirli bir düzeni yoktur. Diğer bir ifadeyle sözcüklerde kâtibin yazım alışkanlığına göre rastgele ortaya çıkabilmektedir. Örneğin; M I 7-17'de, *is-'ig* (10), *bol-'up* (8) *terl-'ep* (15) yanında *isig* (16), *tegşil-ip* (8), M III 4'te; *eli'tir* (10) yanında *elitir* (9), M III 6'da: *ul-'ug* (12), *üç'ün* (12) *y(a)rl-(ı)kad'ı* (6/12) yanında *üçün* (6/11 vd.), *ul-ug* (6/12), *y(a)rl-(ı)kadı* (6/11 vd.) örnekleri de mevcuttur.

Söz içi fazla elif yazımının metin hacmini de göz önünde bulundurduğumuzda en sık görüldüğü metinler; M I 7-17, M III 4, M III 32 ve U 2'dir. Bununla birlikte mezkûr metinlerle benzer dil özelliklerine sahip ve yeterli veriyi sağlayacak hacimde olan M I 5-7, M III 8, ve DreiPrinzen'de sadece birkaç örnek tanıklanır. Fazla elif yazımının bulunduğu metinlerle benzer yahut yakın dil özelliklerine sahip olan metinlerden, BT V; 10, 18, 21, 26, 27, M III; 2, 13, 19, 20, 25, Panç B, T II K 173, U 4, Windgott, Wettkampf metinlerinde ise söz içi fazla elif yazımı yoktur.

1.1.2. Aykırı Ayrı Yazım

Soğd, Uygur ve Mani alfabeleriyle yazılmış Uygurca metinlerin bir kısmında sözcük kök yahut gövdesinde ve Uygur imlasında ayrı yazılmayan eklerde, */l/* ve */y/* harflerinden sonra gelen harfin düzensiz bir biçimde kimi zaman ayrı yazıldığı görülür (Ağca, 2021: 87). Aykırı ayrı yazıma ilk defa değinen Laut olmuştur. Laut erken Budist metinlerin dillik özelliklerini konu alan ilgili çalışmasında, aykırı ayrı yazımın tıpkı söz içi fazla elif yazımı gibi Soğd imlasının tesriyle Uygurca metinlere sirayet ettiğini belirtir (Laut, 1986). Eski Türkçe metinleri dillik özelliklerine göre tasnif eden Doerfer (1993) ve Ağca'nın (2021) tasnif ölçütlerinde aykırı ayrı yazım da yer almaktadır. Buna göre her iki tasnif çalışmasında da aykırı ayrı yazımın işlek olarak görüldüğü metinler diğer dillik özellikler bakımdan da birbirlerine benzer olup Uygurcanın yazıtlara dillik bakımdan en yakın metinleridirler.

İncelenen metinlerde aykırı ayrı yazımın görüldüğü örnekler şunlardır;

BT V 6; *bul-unap* (98), **BT V 13;** *buşi-n* (233), **BT V 18**; *törl-üg* (391) *körtl-e* (398). **BT V 21**; *işi-dip* (443), *törl-üg* (445), *il-ig* (449), *bal-ık* (450), *b(x)çel-ig*, *ü-rmen* (456), *ö-ŋedürler* (458), *ol-ur-* (460) **BT V 23**; *t(e)ŋri-kenim* (516, 524), **BT V 26**; *karı-makaŋaz* (592), **BT V 29***; ü-dki* (681), **DreiPrinzen;** *ol-arka* (9), *kutl-ug* (19), *tay-ak* (28), *bardıl-ar* (32), *il-'ig* (37), *yıl-an* (43), *ol-ar* (54), *yanturdıl-ar* (61), *edl-erig* (64), *tünl-e* (80), *yal-avaç* (89), *ü-dke* (93), *tigitl-erin* (118), *tözünlerinl-ugun* (119) , **M I 7-17**; *öl-ürür* (7), *ü-nüp* (7), *ü-dün* (8), *ançul-ayu* (8), *tegşil-ip* (8), *bol-'up* (8), *ul-'ug* (8), *y-(a)na* (8), *igl-emekin* (9), *öl-mekin* (9), *okı-şurlar* (9), *is-'iz* (9), *t(e)gl-'üg* (9), *al-kantukın* (9), *oy-'unça* (10), *y(a)rl-agkançuçı* (10), *kıl-ınçlıg* (10), *il-'ig(e)mez* (10), *y(a)rl-ag-kançuçı* (10), *yal-traglı* (10), *il-'ig* (11), *tükel(l)-'ig* (11), *unıtal-am* (11), *sev'-inçl-'ig* (11), *s(e)v'inçl-'ig* (11), *bil-ge* (12), *ay-(ı)g'ın* (12), *yer'i-n* (12), *il-ki* (14), *yemişl-ik* (14) , *te-min* (14), *bal-ak* (17), *ançul-ayuma* (17), **M I 23-29**; *birki-ń-e* (23), *kü-n* (24*), t(e)ŋri-ni-ŋ* (27), *s(e)vi-nmek* (28), *igsizi-n* (28), *adasızı-n* (28), **M III 2**; *almatı-n* (2/8). **M III 4**; *y(a)rlı-kayur* (4/9), *kat(ı)gl-anaŋ* (4/9), *sakl-anmakan* (4/9), *köŋül(l)-er* (4/9), **M III 6**; *til-egli* (6/11), *y(a)rl-(ı)kadı* (6/11), *açı-nŋ* (6/11), *agrı-nŋ* (6/11), *ançul-ayu* (6/12), *köl-ök'i* (6/12), *işl-ig* (6/12), *kol-usınça* (6/12) *birl-e* (6/12), *savl-arag* (6/12), *ul-ug* (6/12), *ul-ag* (6/13), **M III 13**; *y(a)rlı-kamak* (31), **M III 25***; tör-öŋüz* (25/41), **M III 32**; *yavl-ak* (32/45), **TT II A**; *işl-eyür* (3), *ı-y(ı)nç* (6), *bası-nç* (6), *dindarl-ar* (13), *kıl-ınç* (21), *işi-dgey* (26), *birl-e* (27), *i-lig* (33), *ü-dün* (33), *kat(x)gl-nmaka* (38), *y(a)rl-ıkagay* (39), *il-enmekim* (43), *i-di* (44), *di-ndarlar* (53), *tü-keti* (55), *tü-menlig* (57), *başl-aguçı* (64), *ütl-eser* (76), *ay-kırdılar* (82), **T II K 173** *koy-n* (4), *tigi-nke* (4), **Wetkampf**; *tat(x)gl-(x)g* (1), *al-pagut* (20), *atı-ŋız* (18), *ü-dün* (26), *ti-gin* (26), *kü-ç[in*] (39), *kolul-ayur* (41), *küçl-üg* (43), *yıl-tız* (49), *yal-avaç* (53), *atl-(x)g* (58), *tü-şürti* (61), *al-(x)ngadturtı* (62), *y(a)rl-(x)kadı* (76), *ögrünçül-üg* (85), **U 2**; *ul-'ug* (4), *eşi-dip* (9), *kel-'ip* (9), *ü-dün* (11), *kat(ı)gkı-yan* (14).

Yukarıda aykırı ayrı yazım olarak ifade edilen imla özelliği tıpkı fazla elif yazımında olduğu gibi düzenli değildir. Örneğin; TT II A'da *i-lig* (33) ve *ilig* (52) şeklinde sözcüğün iki farklı yazımı da mevcuttur. M I 23-29'da *y(a)rlıkadı* (24), *bilge* (24, *ançulayu* (24) *ilig* (25) gibi M I 7-17 'de */l/* harfinden sonra ayrı yazılan sözcükler bitişik yazılırken */y/* harfinden sonra */n/* harfinin geldiği sözcüklerde */n/* genellikle ayrı yazılmıştır. M I 7-17'de *açulayuma* sözcüğünün hem *ançul-ayuma* (17) hem de *ançulayuma* (13, 14) şeklinde */l/* harfinden sonra bitişik ve ayrı yazıldığı örnekleri vardır. M III 6 metninde de hem *kol-usınça* (6/12) hem de *kolusınça* (6/12) şeklinde

ayrı ve bitişik yazımlar vardır. BT V 18 ve 21'de *törlüg* sözcüğünün *törl-üg* yazımına diğer *törlüg* sözcüğünü içeren metinlerde rastlanmaz. Ayrı yazımın oldukça yoğun olduğu Wettkampf'ta *küçl-üg* (43) yanında *küçlüg* (40) yahut da *y(a)rl-(x)kadı* (76) yanında *y(a)rl(x)kadı* (15) şeklinde aynı sözcüğün ayrı ve bitişik yazımları tanıklanır.

Erken Maniheist metinler içerisinde, Uygur alfabesiyle yazılmış BT V; 10, 27, Panç B, UigBrieff B metinleri ile Mani alfabesiyle yazılmış LH, ZH, ManTürkFragm, M I 5-7, M III 7, Windgott'da aykırı ayrı yazım bulunmamaktadır.

Aykırı ayrı yazım diğer dillik özellikler bakımından erken metinlerden farklılık gösteren bazı Maniheist metinlerde de görülebilir. **M III 16;** *ü-çün, y(a)rlı-kaduk ü-çün* (2), **M III 31**; *y(a)rla-kadı* (44), **BT V 34;** *işi-dip* (747), **BT V 35;** *y(a)rl(x)-kayur* (753) örneklerinde olduğu gibi.

1.1.3. Ünsüz Tekleşmesi

Ünsüz tekleşmesi aynı yahut benzer ünsüzlerin yan yana geldiklerinde tek bir ünsüz harf ile temsil edildikleri imla özelliğidir. Daha çok, ünsüzle biten sözcük kök yahut gövdesine aynı-benzer bir ünsüzle başlayan ek geldiğinde uygulanır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere yazımdaki tekleşme fonetik bir değer ifade etmez. Diğer bir ifadeyle telaffuzda bir farklılık oluşturmaz. Bunun yanında sözcük gövdesinde oluşan ve telaffuzda da kalıcı bir etki bırakmış tekleşmeler vardır. Ancak bunların ilk örneklerinin doğrudan telaffuzu da etkileyip etkilemediği kesin değildir.[1] Yazıtlarda genellikle ünsüzle biten bir sözcüğe gelen ünsüzle başlayan isim işletme ve fiil çekim eklerinin ilk ünsüzleri sözcüğün son ünsüzü ile aynı/benzer ise ünsüzlerden yalnız biri yazılmıştır. Orhon Türkçesi Grameri adlı eserinde *İkiz Ünsüzler* başlığı altında konuya değinen Tekin'in verdiği örneklerden de yola çıkarak Orhon Türkçesi imlasında bu durumun taban+ek birleşimi esnasında meydana geldiği görülür. (Tekin; 2022:43). Datif eki *+kA*, yön gösterme eki *+gArU*, sahiplik eki *+lIg*, geçmiş zaman eki *-D*, geçmiş zaman sıfat fiili *-DOk*, emir pekiştirme eki *-GIl* vb. eklerin ilk ünsüzleri aynı/benzer ünsüzle yan yana geldiğinde genellikle ünsüzler tek bir harf ile gösterilmiştir. Nihai bir ifade olarak */ll/ /dd/ /tt/ /kk/ /gg/ /şs/ /nn/* ünsüz gruplarının

[1] *El(l)ig, el(l)e- y(a)rlı(g)ka-* bu sözcüklerden bazılarıdır.

sıklıkları kendilerine mahsus özellikler göstermekle birlikte tek ünsüz ile ifade edildiği örnekler mevcuttur.

Aynı yazım temayülü, incelenen metinlerin bir kısmında da bulunmaktadır. Ancak seyrek ve düzensizdir. Ünsüz tekleşmesi; **Ha 5**; *köŋül(l)üg (*14, 37), *tükel(l)ig* (33), **Ha 6**; *tükel(l)ig* (7), **M I 5-7**; *yat(t)ı* (5*), adak(k)a* (5), **M I 7-17**; *tükel(l)-'ig* (11), *yarat(t)ukta* (14), *it(t)i* (15), *yarat(t)ı* (15), **M III 4**; *köŋül(l)-er* (4/9). **M III 6**; *kona(k)ka* (6/12). **M III 7**; *tükel(l)ig* (7/14,15). **M III 8**; *köŋül(l)üg* (8/20). **M III 27**; *tükel(l)ig* (27/42) **Dreiprinzen**; *kiçi(g)kye* (46) **Mantürkfragm**; *tükel(l)igin* (24) **WilkensPanç**; *muŋlu(g)ka* (23) **BT V 21**; *b(x)çel(l)ig* (21/51). **BT V 27**; *teg(g)eli* (27/60) **LH**; *açıt(t)ım(ı)z* (57), *agrıt(t)ım(ı)z* (57), *kokıt(t)ım(ı)z* (87), *ürkit(t)im(i)z* (88) .**TT II A**; *suvsamak(k)a* (37), *katgl-anmak(k)a*[2] (38), **ZH**; *kiçi(g)ke* (16), *ye(k)ke* (1), *kokıt(t)ım(ı)z* (11), *ürkit(t)im(i)z* (11) örneklerinde tanıklanmaktadır.

Ünsüz tekleşmesinin görüldüğü metinler kendi özellerinde değerlendirildiğinde yazıtlarda olduğu gibi birçok farklı ünsüz çiftinde tekleşme görülmemektedir. LH'de düzenli olarak /*tt*/ çiftinin tek bir harf ile ifade edildiği görülür. Ancak *yekke* (129), *içgekke* (145), *ulugka* (86), *kiçigke* (87) gibi örneklerde tekleşme söz konusu değildir. Bunun yanında /td/ yahut /dt/ çiftlerinde iki ünsüz de yazılmıştır. Orhon Türkçesinde ise *Y[1]R[1]T[1]D[1]M y(a)r(a)t(ı)(t)d(ı)m* (Ta B2), *BIT[2]ID[2]M biti(t)d(i)m* (KT G13) gibi örneklerde /*td*/ ünsüz çiftinde *-(X)t* ettirgenlik ekinin yazılmadığı görülür. ZH'de ise /*tt*/ ünsüzlerinin tekleşmesinden başka *kiçi(g)ke* ve *yek(k)e* örneklerinde de tekleşme görülür. TT II A metninde iki örnekte /*kk*/ ünsüz çiftinde görülen tekleşmenin *kılmakka* (89) sözcüğünde her iki ünsüzün de yazıldığı örneği vardır. Ayrıca *kuvraggaru* (34) örneğinde /*gg*/ ünsüzlerinde tekleşme yoktur. M-1 7-17'de yukarıda örnekleri verildiği gibi /*ll*/ /*tt*/ ünsüzlerinde tekleşme görülmektedir. Ancak örneğin *b(e)lgürtti* (8) sözcüğünde tekleşme yoktur. Sadece tek bir örneğin olduğu diğer metinlerde tekleşme görülebilecek sözcüklerde her iki ünsüzün de yazıldığı görülmektedir.

Sonuç olarak yazımda ünsüz tekleşmesinin görüldüğü metinler runik alfabeli metinlerin imla özelliğini devam ettirmektedirler. Elbette söz konusu imla özelliği yazıtlarda olduğu kadar işlek kullanılmamıştır. Ancak yazı malzemesi, alfabesi

[2] Özbay (2019:26) "*suvsamak(ı)n, kat(ı)glanmak(ı)n"*

bakımından farklılık arz eden Uygurca metinlerin bir kısmında görülüyor olması önemlidir.

1.1.3.1. *y(a)rlı(g)ka-*

Yarlıg isim gövdesine +*kA* isimden fiil yapım eki getirilmek suretiyle türetilmiş olan *yarlıgka-* fiili gerek yazıtlarda gerekse Uygurcanın genelinde *y(a)rlıka-* biçiminde yazılmıştır. Ancak erken Maniheist metinlerden M I 7-17'de fiiilin hem asli şekliyle (10, 11, 12) hem de /*gk*/ ünsüz çifti tekleşmiş biçimiyle (11) yazıldığı görülür. *Y(a)rlıka-* fiilinin Maniheist Uygurca metinlerde asli şekliyle yazıldığı başka bir örnek bulunmamakla birlikte Budist metinlerden KP (IV, V vd.) U II 3 (25) ve MaitrSengim'de de (4/9) M I 7-17'de olduğu gibi hem asli şekil hem de /*gk*/ ünsüz çifti tekleşmiş biçimi kullanımıştır. Ağca (2021:1841) fiilin *y(a)rlıgka-* olarak tanıklandığı metinlerin en geç 10. yüzyılda yazılmış olduğunu belirtir. Fiilin asli şeklinin görüldüğü metinlerin 8. 10. yüzyıllar arasında yazılmış olmaları klasik öncesi metinler için bir ölçüt olmakla birlikte Maniheist metinler için ölçüt olarak kullanılamayacağını göstermektedir. Bunun yanında yukarıdaki örneklerde fiilin asli şekli ile yazılmış olması yazıtlardan başlayarak *y(a)rlıgka-* yazımının en son görüldüğü tarihlere değin tekleşmenin muhtemelen sadece yazımda kaldığını telaffuza etki etmediğini göstermektedir. Bu bakımdan en azından mezkûr fiil için sözcük kök yahut gövdesindeki tekleşmenin ilk önce yazımda başlayıp zamanla asli şeklin unutulduğu ve sözcüğün hem yazımda hem telaffuzda ünsüz çifti tekleşmiş biçiminin kullanıldığı söylenebilir.

1.1.4. Yazım Düzensizlikleri

1.1.4.1. /d/~/t/

Eski Uygur Türkçesinin Mani, Uygur ve Brahmi harfli bazı metinlerinde söz içi ve sonunda, sözcük kök yahut gövdesinde */d/* ve */t/* ünsüzlerinin birbirlerinin yerine kullanıldıkları görülür (Ağca, 2021:99). Metinlerde söz içi ve sonunda sözcüklerde bulunan asli */d/* yahut */t/* harflerinin birbirlerinin yerine kullanılması sonucu oluşan bir

düzensizlik durumudur. Bu yazım düzensizliğinde asli şeklin yerine kullanılan harfin fonetik değer değişimine yol açmadığı düşünülür. Ağca (2021:107) 13. yüzyıl itibari ile düzensizliğin yoğunlaştığını, 13. yüzyıldan önceki metinlerde seyrek olarak görüldüğünü belirtir. Erdal (1979a) /d/ /t/ ünsüzlerinde görülen yazım düzensizliğini eski Türkçe metinlerin son grubu olarak belirlediği 3. grup metinlerine ait tipik bir özellik olarak göstermiş olmakla beraber 2. grup metinlerinde de nadir olarak rastlanabileceğini belirtmiştir. Sonuç olarak /d/ /t/ ünsüzlerindeki yazım düzensizliği genellikle klasik ve klasik sonrası metinlerde görülen klasik öncesi metinlerde ise nadiren tanıklanan bir imla özelliğidir.

Maniheist metinlerden **ClarkPothi**'de; *betü- "bedü-"*(88), *tıt- "tıd-"* (75) vd. **M III 5**'te; *botun "bodun"* (10), **M III 9**'da; *olurdmayın "olurt-"* (25), **M III 12**'de; *ödünelim "ötün-"* (30) **M III 13'**te; *ıtır* "ıd-" (13/31) **LH**'de; *atrıltı "adrıl-"* (16), *ıtdı "ıd-"* (15) **TT II B**'de; *kütük "küdük"* (45), *yokat- "yokad-"* (71) sözcüklerinde /d/~/t/ yazım düzensizliği görülmektedir. Bununla birlikte, LH'de *adrıl-* fiilinin *atrıl-* dışında *adrıl-* (171) ve *ıd-* fiilinin *ıt-* dışında *ıd-* (241) asli şekilleri de mevcuttur.

1.1.4. 2. /s/~/z/

Uygurcanın bazı metinlerinde söz içi ve sonunda /z/ ve /s/ harflerinin birbirlerinin yerine yazıldığı görülür. Söz konusu yazım düzensizliği klasik öncesi metinlerde nadir olarak tanıklanmakla birlikte 13. yüzyıldan sonra yazılmış metinlerde düzenli bir hal almıştır. (Ağca, 2021: 114).

Maniheist metinlerin ekseriyetinde /s/ ve /z/ ünsüzlerinde bir yazım düzensizliği yoktur. Bununla birlikte; **M II 4**; *kasguk "kazguk"* (11), **M III 9**; *ösüŋüz "özüŋüz"* (26), **M III 39**; *üsüksüz "üzüksüz"* (47), **ClarkPothi**; *tuzu "tusu"* (100), *kızıg "kısıg"* (103), **TT II B**; *tegsin- "tegzin-"* (79), örneklerinde asli /s/ ünsüzü bulunması gerekirken /z/ harfinin yazıldığı yahut bu harfle söz konusu sesin temsil edildiği görülmektedir.

1.2. SES BİLGİSİ

1.2.1. /A/ Bağlantı Ünlüsü

Eski Uygur Türkçesinin bazı metinlerinde yapım ve çekim eklerinin bağlantı ünlülerinin */I/, /U/* yanında */A/* olduğu da görülmektedir. Türk-runik harfli yazıtların sözcükteki ünlülerin gösterilmesinde olabildiğince az ünlüyü yazma temayülü sebebiyle */A/* bağlantı ünlüsünün yazıtlarda da bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Uygurcada ise bazılarında işlek bazılarında seyrek olmakla birlikte klasik öncesi döneme ait metinlerin birçoğunda */A/* bağlantı ünlüsü tanıklanmaktadır.

BT V 3; *ayag* (37), **BT V 13**; *y(a)vlakag, batag* (260), **BT V 15**; *agrıgag* vd. (288), **BT V 20**; *yalanar* (435), **BT V 23**; *adasazan, tudasazan* (518), **BT V 24**; *-kaŋaz* (544), **BT V 26**; *karı-makaŋaz* (592), **BT V 27;** *-aŋaz* (621), **DreiPrinzen**; *[taya]kan* (47), *kapap* (49), *begedmekeŋiz(i)n* (66), *iligeg* (94), *ayagl(ı)g* (111), **Ha 5**; *tataglıg* (34) **LH**; *anıgag* (28), **M I 7-17**; *ıgaçag* (7), *temiren* (8), *temireg* (8), *kişi-neŋ* (8), *y(a)nçal-aŋlar* (9), *ataŋ* (9), *al-kantukın* (9), *sakanur* (10), *y(a)rl-agkançuçı* (10), *kaŋamaz* (10) *yüz'üŋüzen*[3] (10), *bardamaz* (10), *keltemez* (10), *işeŋez(e)n* (10), *işledemez* (11), *emgek(e)mez'in* (11), *unıtal-am* (11), *kapagın* (13), *il-enmegey* (15)[4], *tirl'ep* (16), *kat(x)lap erür* (16), *katal-ur* (17), *bal-ak* (17). **M I 23-29**; *d[in]tarag* (23), *n(i)goşakag* (23), *kad(a)ran* (24), *agazlanmış boltı* (25), *ad(x)rtlag* (26), *tataglagrak* (26), *y(a)raşlag* (26), **M I 36**; *bal(x)kag, kam(a)gan*, **M III 1**; *y(a)rlıkaŋ* (6), **M III 4**; *s(e)veg* (9), *kat(x)gl-anaŋ* (9), *sakl-anmakan* (9), *t(e)ven* (9), *armakan* (9), *azgurmakan* (9), *bulgaklarag* (10), **M III 6**; *anaŋ* (11), *bireŋ* (11), *ötmekeŋ* (12), *nızvanı-laraŋ* (12), *tatag tatag* (12), *savl-arag* (12), *kal-aglı* (13), *yigiten* (13), *sapag* (13), *agı baramı* (13), *tarag* (13), *kataglan-sar* (13), *saçal-mak* (13). **M III 8**; *sakan* (18), *yaşukan* (22), *açalgay* (23), *ay(x)gaŋ* (23), **M III 9;** *tarkaraŋ* (24), **M III 13**; *amal* (31), **M III 14**; *kam(a)gan* (33), **M III 25**; *adas(x)zan* (41), *tudas(x)zan* (41), **M III 27**; *ermekeŋ(x)zl[er]* (42), **M III 31;** *y(a)rla-kadı* (44) **M III 32**; *aragl(x)kan* (45), *özineŋ* (45), **TT II A**; *ıdaŋ* (51), *emgeteŋ* (51), *ag(x)rlaŋ* (79), *ay-aŋ* (79), **Wettkampf;**

[3] *s(e)v'iglig yal-traglı is'ig yüz'üngüzen körökseyür biz* (M I 10) cümlesinde *yüz'üngüzen* "yüzünüzü" anlamıyla akuzatif çekimlidir. Dolayısıyla *+n* iyelikten sonra gelen akuzatif ekidir.

[4] *İl-en- "ilin- < il-i-n"*

alkanaŋ (5), *ag(x)zaŋız* (8), *bilikeŋiz* (19), **WilkensPanç**; *tınl(a)gag* (46), **Windgott**; *isigeg* (46), **U 2**; *tartap* (2), *savag* (2), *kirep* (6), *igsez* (9), *barap* (15), *etizeŋ* (16), **U 4**; *burkanag* (10), **UigBrieff B**; *savam(x)z*, **ZH**; *tınl(ı)gag* (9), *tural(ı)gag* (10), örneklerinin tanıklandığı metinler */A/* bağlantı ünlüsüne sahip Maniheist Uygurca metinlerdir.

Veriler nazarında Maniheist metinlerde */A/* bağlantı ünlüsünün;

İsim çekim eklerinden;

1. çokluk şahıs iyelik eklerinde,

2. genitif ekinde,

3. *+(X)n* vasıta ekinde,

4. *+(X)g* ve *+(X)n* akuzatif ekinde,

Fiil çekim eklerinden;

5. *-(X)p* zarf-fiil ekinde,

6. *-(X)glI* sıfat-fiil ekinde,

7. *-D* geçmiş zaman ekinin çokluk birinci şahıs çekiminde

8. Emir kiplerinde

Yapım eklerinden

9. *-(X)g* ve *-(X)m* fiilden isim yapım eklerinde,

10. *-(X)n* dönüşlülük ekinde,

11. *-(X)l* meçhullük ekinde

12.*+lIg* sahiplik ekinde,

13. *+sXz* yoksunluk ekinde kullanıldığı görülmektedir.

Ayrıca kök-ek yapısı tartışmalı sözcük gövdelerinde yahut nadir kullanılan ya da donmuş vaziyette olan yapım eklerinin bağlantı ünlülerinde de */A/* ünlüsü görülür. *yalan* "yalın", *bal-ak* "balık", *amal* "amıl" sözcükleri metinlerdeki örneklerdir. Yine M III 6'da; *tarag* "tarıg" sözcüğü *tarı-* fiilinden *-(X)g* ile isim yapılmış olup metinde *ı tarag* "nebat tahıl" anlamlarıyla kullanılmıştır. Fiilden isim yapım ekinin ünlü ile biten bir fiile geldiği düşünüldüğünde bu sözcükteki kullanım aykırılık oluşturmaktadır.

İncelenen metinlerdeki örnekler bağlantı ünlüsü olarak */A/* sesinin birkaç istisna dışında kendisinden önce düz ünlüler olan sözcüklerde görüldüğünü, bu ünlüler içinde de en çok */A/* ünlüsünden sonra bağlantı ünlüsün de */A/* olma temayülünün olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan Türkçenin bir döneminde yahut bir ağzında düz ünlü içeren sözcüklerden sonra her iki düz ünlünün de (*I-A*) gelebildiği anlaşılmaktadır. Ancak düzenli bir kullanımı yoktur. Ayrıca bazı metinlerin */A/* ünlüsünün kullanıldığı ekler bakımından tercihleri farklılık göstermektedir. Erken Maniheist metinler içerisinde M I 7-17 bağlantı ünlüsü olarak */A/* kullanımı bakımından en tipik metindir. Yukarıdaki örneklerde görüleceği üzere isim işletme eklerinde, fiil çekim eklerinde, yapım eklerinde, son hecesinde düz-geniş, bazen de düz-dar ünlülerin bulunduğu sözcüklerden sonra düzenli bir biçimde */A/* bağlantı ünlüsü kullanılmıştır. Yine M I 7-17 ile benzer dil özelliklerine sahip olan M I 23-29, M III 6, M III 8, DreiPrinzen ve Wettkampf */A/* bağlantı ünlüsünün işlek olduğu metinlerdendir. Metinlerde birden çok heceli sözcüklerde ikinci ünlünün yazılmadığı örnekler de oldukça fazladır. Dolayısıyla */A/* bağlantı ünlüsünün kullanımı yukarıdaki örneklerden çok daha fazla da olabilir. Örneğin Wettkampf'ta; *başl(x)g* (38), *tat(x)gl(x)[g]* (38), *baral(x)m* (82), DreiPrinzen'de; *saphay(x)g* (51), *agı bar(x)m* (70), TT II A'da; *dentarl-ar(x)g* (11), *n(i)goşaklar(x)g*, *sartlar(x)*g (16), *kat(x)gl-anmak(k)a* (38) ve */A/* bağlantı ünlüsünün tanıklanmadığı erken metinlerden BT V 10'da; *b(e)k kat(x)g* (189), BT V 21'de; *yal-(x)ŋ* (460) örneklerinde */A/* bağlantı ünlüsünün kullanılmış olma ihtimali yüksektir. /A/ bağlantı ünlüsünün işlek olduğu belirtilen metinlerle dillik bakımdan benzerlik gösteren metinlerden M I 5-7 ve M III 7'de ise */A/* bağlantı ünlüsü kullanılmamışır. M III 7'de Uygurcada genellikle *kamagan* yahut *kamagun* şeklinde tanıklanan *kamag* sözcüğünün vasıta çekiminin *k(a)magın* (14) biçiminde kullanılıyor oluşu da bazı işlek kullanımların dahi metne sirayet etmediğini göstermektedir.

1.2.2. Daralma

Maniheist metinlerde tespit edilen ünlü daralmaları şu şekildedir;

ManTürkFragm; *yırlıkay[u] "yarlıka-"* (16), **BT V 13**; *ögrinçün "ögrünç"* (242), **M II 4**; *ögrinçligin* (10), **M III 1**; *k(a)mıg* (1), **M III 9**; *kamıg* (27), **M III 39**; *kamıgunı* (47), **Pothi**; *kamıg* (35) sözcüklerinde söz içi asli geniş ünlüler dar ünlülere

değişmiştir. Bu örnekler dışında **Windgott**'ta *ogşayır* (50) sözcüğünde geniş zaman eki ünlüsünün dar olduğu görülür. Ekin ünlüsünün daralması muhtemelen bir önceki *sogıtır (49)* yüklemiyle ilişkili olarak yazar kaynaklı bir hatadır. Örnekler nazarında ünlü daralmasının en fazla *kamag>kamıg* sözcüğünde tanıklandığı görülmektedir.[5]

1.2.3. Yuvarlaklaşma

Yuvarlaklaşma; sözcük kök ve gövdesindeki düz ünlünün ya da düz ünlüsüyle sözcüğe eklenmesi beklenen işletme eklerinin, */b/, /p/, /m/* dudak ünsüzleri ve */v/, /f/* diş-dudak ünsüzlerinin tesiriyle veya sözcükteki yuvarlak ünlünün tesiriyle ilerleyici ya da gerileyici yönlü benzeşmesidir. Yazıtlarda *yaratunu uma* "*yaratın-*", *yütürüp* "*yitir-*" vb. az sayıda örnek mevcuttur (Tekin, 2022:62). Söz konusu örnekler sözcükteki yahut ekteki yuvarlak ünlünün tesiriyle sözcük gövdesinde oluşan yuvarlaklaşma yönlü benzeşmelerdir. Az sayıda bu tip örnek olsa da yazıtlarda yuvarlaklaşma bir dillik özellik değildir (Ağca, 2022:133).

İncelenen metinlerde; **Ha 8**; *kaçug* (6), **M I 23-29**; *s(e)vüg* (23), **M III 8**; *yumşak* (20, 22), **Mantürkfragm***; k(a)mug* (17, 18), *s(e)vügler(i)me* (17), **M II 4**; *kamug* (9), *tapunugma* (9), **M III 1**; *k(a)mug* (6), **M III 18**; *örgün* (37) ve **Pothi**'de *örügin* (110) örneklerinde sözcük gövdesinde yuvarlaklaştırıcı ünsüzlerin tesiriyle meydana gelen yuvarlaklaşma örnekleri tespit edilmiştir. *Kamug örgin* ve *yumşak* sözcükleri yazıtlarda *k(a)m(a)g, örgin* ve *yımş(a)k* şeklinde tanıklanırlar. Uygurcada *kamag* sözcüğünün *kamug* şekli birbirinden farklı dil özelliklerine sahip metinlerde zaman zaman görülebilmektedir. Bu bakımdan dil özelliklerine göre tasnif edilmiş belirli bir gruba ait olduğu söylenemez. Yukarıda *kamug* sözcüğünün geçtiği metinlerden Mantürkfragm erken metinlerle ortaklaşan dillik özelliklere sahip iken M II 4 ve M III 1 metinleri birbirlerinden derecesi farklı olmak üzere ileri dillik özellikler

[5] *Kamag* sözcüğünün alıntı (xamag: Clauson 1973,627a) olup asli şeklin *kamag* olduğu düşünüldüğünde bir ünlü daralmasından bahsedilebilir. Ancak sözcüğün Türkçe kökenli olup *kam(X)-g* şeklinde türetilmiş olabilceği dolayısıyla *kamıg*'ın sözcüğün diğer bir varyantı olma ihtimali de vardır.

göstermektedirler. *Kamag* sözcüğünün Uygurcanın klasik dönemiyle eş zamanlı Karahanlıcada sadece *kamug* şeklinin kullanıldığını da göz önünde bulundurursak kimi zaman Uygurca yazı diline sirayet eden bir ağız özelliği olduğunu düşünebiliriz. Yazıtlarda *yımşak* şeklinde ilk ünlüsü dar olan sözcük Uygurca ve Karahanlı yazı dilinde daima *yumşak* olarak tanıklanmaktadır. (Ağca,2021:134, Üşenmez 2006, Wilkens, 2021). Sonuç olarak yazıtlarda *yımşak* olarak geçen sözcüğün *yumşak* şekli yazı diline yerleşmiş bir özellik iken *kamug* örnekleri Uygurca metinler özelinde ağız özelliği olarak değerlendrilmektedir.

Yazıtlarda *örgin* şeklinde tanıklandığını belirttiğimiz sözcüğün erken metinlerden **BT V 10**'da asli şeklinin korunduğu görülürken (*örgin-niŋ* /175) **M III 18**'de *örgün* (37) **Pothi**'de *örügin* (110) şeklinde yazıldığı görülür. Bununla birlikte **M III 15** gibi bazı erken dışı Maniheist metinlerde de asli şekliyle (35) kullanıldığı düşünülürse *örgin* sözcüğündeki yuvarlaklaşma hadisesinin daima erken dışı metinlerde görüldüğü ancak tüm erken dışı metinlere ait bir özellik olmadığı söylenebilir.

kaç- fiiline eklenen *-(X)g* fiilden isim yapım ekiyle türetilmiş olan *kaçıg* sözcüğü **Ha 8**'de *kaçug* (6) olarak yazılmıştır. Aynı sözcük geç Maniheist metinlerden Pothi'de *kaçıg* (57) şeklinde geçmektedir. Dolayısıyla *kaçug* ağız özelliğinin sirayeti olmadır.

Yine M I 23-29'da *sev-* fiiline eklenen *-(X)g* fiilden isim yapım ekiyle türetilmiş *sevig* sözcüğünün ikinci hecesinde yuvarlaklaşma görülür. Maniheist metinler içerisinde bu şekilde bir kullanıma başka herhangi bir metinde rastlanmaz.

M II 4 *tapunugma* örneğinde *tapın-* fiilinde yuvarlaklaşma hadisesinin meydana geldiği görülmektedir. Sözcüğün eski Uygurcada olağan kullanımı *tapın-* olup *tapun-* şekli Karahanlıcanın eski Türkçe içerisinde yer alan metinlerinde tipik bir yuvarlaklaşma örneği olarak tanıklanır.

Yukarıda verilen sözcük gövdesindeki yuvarlaklaşma hadiselerinden başka çekim eklerinin asli ve bağlantı ünlülerinde de yuvarlaklaşma hadiseleri tanıklanmaktadır. **M III 22**'de *kadagsuz* (40), **M II 4**'te; *adasuzın* (9) ve **ManTürkGed**'te *begümüz* (21) sözcüklerinde yokluk bildiren yapım ekinin ünlüsü ve birinci çokluk şahıs iyelik ekinin bağlantı ünlüsü dudak uyumuna münafi olarak

sözcüklere eklenmiştir. Erken Maniheist metinlerde *kaçug, tapun-* sözcüklerinde ve *+(X)m(X)z, +sXz* eklerinde görülen yuvarlaklaşma hadiseleri bulunmamaktadır.

Sonuç olarak sözcük gövdesindeki yuvarlaklaşma hadiselerinin tek başlarına bir ölçüt değeri taşımadığı söylenebilir. Sözcük gövdesindeki yuvarlaklaşma örneklerinin birbirlerinden farklı dil özelliklerine sahip metinlerde tanıklanabildiği düşünüldüğünde metin tasnifinde mezkûr dil özelliğinin kullanımı hususuna ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir. Bununla birlikte M I 23-29; s(e)vüg, Mantürkfragm; kamug örnekleri haricindeki tüm yuvarlaklaşma örneklerinin geç metinlerde tanıklanması söz konusu örnekleri diğer dil özellikleri ile birlikte kullanmayı mümkün kılacak bir veridir. Bununla birlikte çekim eklerinin asli ve bağlantı ünlülerindeki yuvarlaklaşma örneklerinin sadece diğer dil özellikleri bakımından erken tarihli Maniheist metinler ile yazıtlardan farklı bir görünüm sergileyen ve birbirleriyle de ortaklaşan metinlerde tanıklanması çekim eklerindeki yuvarlaklaşma örneklerinin önemli bir ölçüt olarak kabul edilebileceğini göstermektedir.

1.2.4. Metatez

Söz içinde seslerin söyleyiş kolaylığı nedeniyle yer değiştirmesi olan metatez yazıtlarda tanıklanmaz. Bununla birlikte eski Uygurcanın bazı metinlerinde belirli sözcüklerin hem asli hem de metatezli şekilleri tanıklanmaktadır. Eski Uygurcada metatezli şekli görülen sözcüklerin tamamını tespit eden Ağca (2021:156) ilgili çalışmasında sözcüklerin metatezli şekillerinin ortaya çıkışının birbirlerinden farklı kronolojik konumları olduğunu belirtir ve metatezli kullanımın genellikle klasik Uygurca metinlere özgü olduğunu ifade eder. Keza Erdal da (1979) eski Türkçe metinleri tasnif ettiği çalışmasında metatez özelliğini klasik Uygurca metinleri de kapsayan 3. grubun özellikleri arasında göstermiştir.

İncelenen metinlerde; **M II 5**; *buryuk "buyruk"* (12), **M III 1***; küdez- "küzed-"* (6), **M III 9**; *örgetd(ü)rügli* (24), **ClarkPothi**; *kutrul- "kurtul-"* (50, 60 vd.) *edrem "erdem"* (270), örneklerinde sözcükler metatezli şekilde yazılmıştır. *Buryuk* sözcüğü **M II 5** dışındaki Maniheist metinlerden **BT V 27**'de; *buyrukuŋuz* (616) ve **U 2**'de; *buyruklarıŋa* (12) örneklerinde asli şekliyle tanıklanır. *Erdem* sözcüğü **Pothi** dışındaki Maniheist metinlerden **BT V 12**'de; *erdemin* (216), **BT V 13**'te; *erdemligler* (226),

BT V 24'te; *erdem* (536), **M I 7-17**'de; *erdemlig* (12), *erdemte* (15), **M III 7**'de; *erdemin* (6) ve **Windgott**'ta; *erdemi* (4) *erdem* (44) örneklerinde asli şekliyle tanıklanmaktadır. *Kurtul-* fiilinin metateze uğramış şekli sadece **Pothi**'de tanıklanır. **BT V 6** (96), **M III 8** (17) **M II 4** (11), **M III 15** (34) metinlerindeki örneklerde sözcük metatezsiz yazılmıştır. **M III 1**'de *küzed-* fiilinin *küdez-* şeklindeki metatezli yazımı Uygurcada tanıklanmaz. Örneğin Maniheist metinlerden **ManTürkGed** (25), **M III 17** (36/5) ve **Pothi**'de (171) metatezsiz kullanım mevcuttur. Bununla birlikte Karahanlı Türkçesinin eski Türkçe devresine ait kabul edilen metinleri Kutadgu Bilig ve DLT'de sözcük sadece metatezli şekliyle tanıklanır.[6] **M III 9**'da *örget-* şeklinde yazılan fiil Uygurcada genellikle asli şekliyle kullanılmıştır (Ağca, 2021: 162). Fiilin metatezli şekillerine eski Türkçe sonrasında genellikle Çağatayca metinlerde rastlanır (Rahimi, 2016). Sonuç olarak **M III 1** ve **M III 9**'daki örneklerin ağız özelliği olduğu düşünüldüğünde Uygurcanın klasik metinlerinde yaygın olarak metateze uğramış şekilde tanıklanan sözcüklerden sadece *buyruk, erdem* ve *kurtul-* Maniheist metinlerde tanıklanmaktadır. Bu sözcüklerin metatezli biçiminin tanıklandığı metinler diğer dil özellikleri bakımından da ileri durumdadırlar.

1.2.5. Ünsüzlerde Ses Düşmesi/Erimesi

İncelenen metinler içerisinde ünsüzlerde ses erimesi tespit edilen metinler ve örnekleri şunlardır. Maniheist metinlerden **M II 4**; *kurta "kurtga"* (11), **M III 9**; *kulagım(ı)z "kulgak"* (26), **Ha 5**; *ayı "ayıg"* (69) ve **ClarkPothi**; *ayı "ayıg"* (160) sözcüklerinde /g/ sesleri yine **ClarkPothi**[7]'de; *kutgartıŋız "kurtgar-"* (19) sözcüğünde ise */r/* sesi düşmüştür.

M II 4'te *kurta* şeklinin Uygurcada başka bir örneği yoktur. **M III 9**'da *kulgak* sözcüğünün *kulak* şekli geç dönem Uygurca metinlerde tanıklanmaktadır (Ağca, 2021:173-174). **Ha 5** ve **ClarkPothi**'de "çok, fazla" anlamında kullanılan *ayı* sözcüğü yazıtlarda *aṅıg* olarak */ṅ/*'li asli şekliyle "kötü, fena" anlamının yanında "çok, fazla" anlamında da kullanılmıştır. Sözcük **M I 5-7**'de; *anıg ögrünçülüg boltum* (6) gibi

[6] Bakınız: DLT (Ercilasun, Akkoyunlu 2020); 463/367, 312/256, 312/257 vd. , Kutadgu Bilig (Gedikli, 2015), Kutadgu Bilig (Kaçalin).

[7] M III 39 (47), TT III (61) metinlerinde de aynı şekildedir.

örneklerde de zaman zaman "çok, fazla" anlamıyla tanıklanır. Yalnız Uygurcada sözcüğün */g/* sesi düşmüş *ayı* şekli sadece "çok, fazla" anlamında kullanılmış diğer anlamları için *anıg* ve *ayıg* kullanılmaya devam etmiştir. Erdal (1979) eski Türkçe metinleri dillik özellikler temelinde erkenden, klasik sonrasına değin sınıflandırdığı ilgili çalışmasında *ayı* sözcüğünün tanıklandığı metinleri klasik Uygurcanın ayırt edici özellikleri arasında göstermiştir. **ClarkPothi, TT III** ve **M III 39**'da *kurtgar-* fiilinin *kutgar-* şekli Pothi ve varyantları dışında sözcüğün tanıklandığı bütün Maniheist metinlerde asli şekliyle tanıklanmaktadır. **M II 4** (9), **M III 9** (24), **M III 13** (31), **M III 16** (35), **M III 15** (35), **Ha 8** (13) metinlerinde *kurtgar-* sözcüğünün asli şekliyle kullanıldığı görülür.

1.2.6. η~g Nöbetleşmesi

Orhon Türkçesi metinlerinden KT ve BK yazıtlarında */η/* ünsüzü asli olarak bulunduğu bazı eklerde zaman zaman ince ve kalın sıradan */g/* ile yazılmıştır (Tekin, 2022:70). Söz konusu yazımın telaffuza sirayet edip etmediği diğer bir ifadeyle ağız özelliği olup olmadığı hususu ise tartışmalıdır. Tarihi lehçelerde telaffuza ait birtakım özelliklerin doğrudan belirtildiği bir yazılı kaynak olmadığı müddetçe eldeki verilerle uygulanacak yöntemlerin kesin bir sonuç elde etmeye yaramayacağı muhakkaktır. Bununla birlikte Kaşgarlı DLT 280. babda, Argu'ların *–D* geçmiş zaman ekinin ikinci şahıs çekiminde aykırı olarak *gayın* kullandıklarını belirtir. Ağca (2022:151) Kaşgarlı'nın verdiği bu bilginin derleme mahiyetinde olup yazarın duyduklarından aktardığını belirterek nöbetleşme hadisesinin telaffuza ait bir mesele olduğunun delillerinden birisi olarak değerlendirmiştir. Ayrıca nöbetleşme hadisesinin BK ve KT yazıtlarında görülüp aynı çevrede üretilen yazıtlarda böyle bir husus ile karşılaşılmaması */η/~/g/* nöbetleşmesinin yazımla ilgili değil fonetikle ilgili olup ağız özelliği olarak değerlendirilebileceğini de göstermektedir.(Ağca, 2012). */η/* sesi eski Türkçede sınırlı sayıda ve belirli eklerde */g/* ile yazılmasına karşın bu istisnalar dışında korunmuştur. Bununla birlikte daha sonra */g/, /n/, /m/, /v/,* (Ergin, 2013, Güner, 2020, Çağatay, 1954) seslerine gelişim göstermiştir. */η/* sesinin bu gelişim durumunun yazıtlarda görülen */η/>/g/* ses olayı sebebiyle Orhon Türkçesi metinlerinden itibaren başlayıp başlamadığı meselesi ise şüphelidir.

Eski Uygur Türkçesinde /*ŋ*/ ünsüzü Uygur alfabesinde *nun* ve *kef* Mani alfabesinde ise *nun* ve ince sıradan */g/* ile olmak üzere iki harf kullanılarak gösterilmiştir. Tıpkı Orhon Türkçesinin yukarıda belirtilen bazı metinlerinde görüldüğü gibi zaman zaman aynı eklerde */ŋ/* yerine */g/* yazıldığı görülmektedir. Maniheist metinlerde; **WilkensPanç**; *keltig* "*keltiŋ*" (7), **DreiPrinzen**; *az(a)nt(ı)g yörügin (*123), **M II 1**'de *yükününü(n)gler* (6) örneklerinde *–D* geçmiş zaman ekinin ikinci şahıs çekiminde, genitif ekinde ve çokluk ikinci şahıs emir kipinde asli */ŋ/* ünsüzü yerine */g/* kullanılmıştır. Söz konusu nöbetleşme hadisesinin birbirlerinden farklı dil özelliklerine sahip metinlerde tanıklanıyor oluşu aynı zamanda yazıtlarda da sadece BK ve KT yazıtlarında tanıklanması */ŋ/~/g/* nöbetleşmesinin yazı diline yerleşmemiş bir dillik özellik olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak eldeki verilere istinaden incelenen metinlerin tasnifinde kullanılabilir bir değişken değildir.

1.2.7. /ń/ Sesinin Durumu

Türk runik alfabesinde tek bir işaretle, Uygur ve Mani alfabesiyle yazılmış Uygurca metinlerde ise *nun+yod* harfleriyle temsil edilen */ń/* sesi, daha eski Türkçe döneminden itibaren yerini tedricen */n/*, */y/* ve */yn/* seslerine bırakmaya başlamış, nihayetinde klasik Uygurca ve Karahanlıcada kullanımdan düşmüştür.

Yazıtlarda *ańıg, çıgań, koń, yań-*, sözcüklerinde ve *+kIńA* ekinde söz içi ve sonunda */ń/* tanıklanır (Tekin, 2022:68). Uygurcada, *ańıg*; *anıg* ve *ayıg*, *çıgań*; *çıgay*, *koń*; *kon* ve *koy* ve genellikle *koyn*, *yań-*; *yay-*, *+kIńA* eki ise *kıńa*, *kına* ve genellikle *kıya* şeklinde tanıklanmaktadır. Yazıtlardaki */ń/* sesinin kullanıldığı sözcüklerden başka, Uygurcanın erken metinlerinde *kańu* daha sonra *kayu* olarak görülen *kańu* soru zamiri, yine Uygurcada *köy-* ve *kön-* olarak tanıklanan ancak eski Türkçede ve sonrasında */ń/* ünsüzüyle yazılmış şekli bulunmayan **köń-* fiili de */ń/* sesine sahip sözcüklerdir.

Yukarıda */ń/* sesini bulundurduğu belirtilen sözcüklerin Maniheist metinlerdeki durumu şu şekildedir;

Yazıtlarda daima *ańıg* olarak tanıklanan sözcüğün Uygurcada */ń/* ile yazıldığı örnek bulunmamaktadır. Sözcük Maniheist metinlerde genellikle *anıg* Budist metinlerde ise genellikle *ayıg* olarak görülür. Bununla birlikte Maniheist metinlerde

/n/'li kullanımın istisnaları da vardır. Bu istisnalar dil özellikleri bakımından hem erken Maniheist metinlerde hem de ileri dil özellikleri gösteren Maniheist metinlerde görülebilmektedir. Örneğin DreiPrinzen ve Wettkampf gibi Uygurcanın en erken metinlerinde *ay(x)g/ayıg* şeklinde geçen sözcük, M III 31 (44) ve Pothi (10, 113 vd.) TT II B (21 vd.) gibi geç dönem Maniheist metinlerde de *ayıg* olarak tanıklanmaktadır. Maniheist metinlerde *ańıg* sözcüğü; **BT V 22** (491), **BT V 24** (542), **BT V 27** (61/1), **LH** (4, 18 vd.), **M I 5-7** (6), **M III 6** (11), **M III 7** (14/2,5), **M III 1** (1/3), **M III 14** (33), **TT II A** (23 vd.) ve **ZH'**de; *anıg*, **BT V 3** (37), **ClarkPothi, DreiPrinzen** (50), **Wettkampf** (58), **M III 9** (24/4 vd.) ve **TT II B**'de (21 vd.) *ayıg/ayag*, **M III 31**'de (44/13, 44/1) ise hem *anıg* hem de *ay(x)g* şeklinde tanıklanmaktadır.

Köń-* fiili Maniheist metinlerden **M I 7-17'de; *köy'ügürçe* (17), **M III 8**'de; *köy'ürgey* (23), **M I 17-18**'de; *köyürür* (18) ve **M III 11**'de *köyürüpen* (28) örneklerinde /y/'li şekliyle **M III 32**'de ise *könür'ügli* (45) örneğinde /n/'li şekliyle tanıklanmaktadır.

Dillik özellikler bakımından Orhon Türkçesine yakın Maniheist metinlerin hiçbirinde *kańu* sözcüğünün */y/*'li şekli yoktur. Sözcük; **Dreiprinzen** (13,16), **M III 8** (19/13, 20/4, 22/2), **M III 20** (38), **ManTurkFragm** (7, 8), **TT II A** (11,15) **Wettkampf** (43), ve **WilkensPanç'**ta (21) asli şekliyle yazılmıştır. Bununla birlikte dillik özellikler bakımından ileri durumda olduğu görülen Maniheist metinlerden **M III 9** (26 vd.), **M III 31** (44) ve **TT II B**'de (36 vd.) sözcüğün *kayu* şeklinin tercih edildiği görülmektedir.

Koń Uygurcada *koyn*, *kon* ve *koy* olmak üzere üç farklı şekilde görülebilmektedir. Koń sözcüğü **T II K 173** ((1/1/2), **M III 5** (11) ve **M III 14**'te (33) *koyn* iken **M III 1**'de ise *könçi* (*konçı>końçı*) sözcüğünde */n/*'li biçimdedir.

+kIńA eki yalnızca **M I 23-29**'da *birki-ń-e*[8] (23) sözcüğünde asli şekliyle tanıklanır. Ek, **Dreiprinzen**'de; *kiçi(g)k(i)ye* (46), **M II 3**; *kiçigk[ye]m* (8) **M III 28**;

[8] M I 23-29'da Le Coq "BYRK²YNYK²" (23) biçiminde yazılan ibareyi *birki-ni-g* şeklinde okuyarak bilinmeyen bir kelime olduğunu belirtmiştir (Le Coq, 1911:43). Bununla birlikte sözcükte üçüncü hecedeki *nun* ve *yod* harfleri /ń/ ünsüzünü gösterirken son harf de elif olarak okunabilcek durumdadır. Dolayısıyla sözcüğün yazımı *birkińe* şeklinde bir okumaya da olanak vermektedir. Keza Clauson da sözcüğü *birkińe* şeklinde almıştır (1972:295).

kiçigk(i)ye ve **ClarPothi**'de; *t(e)rkk(i)ye* (160) örneklerinde */y/*'li biçimde kullanılmıştır.

Sonuç olarak Maniheist metinlerde */ń/* sesinin kańu sözcüğü ve *+kIńA* ekinde tanıklandığı görülmektedir. Yalnız *+kIńA* ekindeki */ń/* sesinin bir örnek haricinde /*y*/ sesine dönüştüğü göz önüne alındığında metinlerin */ń/* sesini korumaları bakımından ayırt edilmesinde tek geçerli ölçüt *kańu/kayu* kullanımıdır. Bu sözcükte asli şeklin korunduğu metinler diğer dil özellikleri bakımından da en erken Maniheist metinlerdir. Buna göre asli şekil en erken metinlerin belirgin özelliğidir. Bu sözcüğün asli şekliyle kullanıldığı tüm metinler erken dillik özellikler gösterirken */y/*'li kullanımlarının tanıklandığı metinler geç metinlere özgü özellikler göstermektedir. Sözcüğün *kayu* biçiminin ve asli şeklinin tanıklandığı pek az metin olması hangi dil özellikleri ile paralel biçimde değiştiğini tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Bu sebepten iki kullanım arasında en erken ve en geç metinler olmak üzere ara gruplardaki durumun tespit edilemediği büyük bir boşluk vardır. Ancak eldeki veriler nazarında *kańu* kullanımını en erken metinler için *kayu* kullanımını ise geç metinler için bir ölçüt kabul edebiliriz.

Maniheist metinlerin */ń/* sesinin değişiminde */n/* taraflı bir meyli olduğuna dair tek somut delil *anıg* kullanımıdır. Bunun haricinde *koń* sözcüğü ile **köń-* fiilinin kullanımlarına dair verilen örnekler ile *+kIńA* ekinin durumu böyle bir temayülün olmadığını gösterir. *Ańıg* sözcüğünün *anıg* şekli birbirinden farklı dil özelliklerine sahip metinlerde kullanıldığından ötürü *anıg* tanıklanan metinleri aynı sınıfta değerlendiremeyiz. Ancak mezkûr sözcüğün *ayıg* şeklinin tercih edildiği metinler **DreiPrinzen** ve **Wettkampf** metinleri haricinde yazıtlardan ve yazıtlara yakın dil özellikleri gösteren metinlerden ileri özelliklere sahiptirler. Bu bakımdan *ayıg* sözcüğünün, tanıklandığı metnin diğer dil özelliklerini de göz önünde bulundurmak şartı ile geç metinlere özgü bir dillk özellik olduğunu söyleyebiliriz.

1.3. BİÇİM BİLGİSİ

1.3.1. İsim Çekimi

1.3.1.2. İsimlerin Halleri

1.3.1.2.1. Genitif (İlgi); +(X)ŋ, +n(X)ŋ, +(X)g, Ø

Yazıtlarda, eklendiği sözcüğün son sesinin ünlü yahut ünsüz olmasına göre değişkenlik gösteren ve bağlantı ünlüsünün dudak uyumuna girdiği genitif eki, Uygurcada az sayıda örnek dışında *+n(X)ŋ* şeklinde tek biçimli hale gelmiştir. Dudak uyumu açısından ise bir farklılık göstermemekle birlikte yazıtlardan farklı olarak ekin bağlantı ünlüsü */I/, /U/* dışında */A/* da olabilmektedir. İncelenen metinlerden **M I 7-17**, **M III 6, M III 8, M III 9, M III 19**'da ünsüz ile biten sözcüklerden sonra *+(X)ŋ* genitif ekinin geldiği görülmektedir. *+(X)ŋ* genitif ekinin kullanıldığı örnekler şunlardır;

K(a)çnaŋ neŋ atn(a)ŋ/ataŋ eşkekn(e)ŋ müy'üzi örmez (M I 16).

*Bir **ötmekeŋ** bir sag(a)r **suvuŋ** utlı-sı neŋ yıraya barmaz*. (M III 6/12).

*…amranmak bilig kertgünç bilig ornagu oronı erür .. bu edgü **biliglerin*** (M III 8/18).

*Yme tişi **kişiler(i)ŋ** körkin meŋizin neŋ yokça edligsizçe sakınur* (M III 8/22).

*…ol **suvuŋ** adakı…* (M III 19/37).

Amragların amragın s(e)vünt(ü)rügli siz (M III 9/24)

M III 8'de iki örnekte M III 9 ve M III 19'da bir örnekte görülen *+(X)ŋ* genitif ekinin istisnası yok iken M I 7-17 ve M III 6'da ünsüzle biten sözcüklerden sonra hem *+(X)ŋ* hem de *+n(X)ŋ* kullanılmıştır. M I 7-17; *tonnuŋ biti* (8) M III 6; *yazokluk ern(x)ŋ bagı kül'ügi bogagusı…* (12) belirtilen metinlerdeki örneklerdir.

Genitif ekinin */ŋ/~/g/* nöbetleşmesi sonucu tıpkı yazıtlarda olduğu gibi */g/* ile temsil edildiği örnekler de mevcuttur.

Yme bir [künte] bu az(a)nt(ı)g yörügin in[çe tip] aydılar (DreiPrinzen/123-124).

İsimler eksiz olarak da genitif çekiminde bulunabilirler.

Takı yme üzüt(ü)müz kaŋı mani burkan ince tip yarl(ı)kadı (M III 7/15).

1.3.1.2.2. Akuzatif; (X)g, (X)n, nI, Ø

Yazıtlarda yalın isimlerden sonra *+(X)g*, teklik şahıs iyelik eklerinden sonra *+(X)n*, şahıs ve işaret zamirlerinden sonra ise *+nI* akuzatif ekleri kullanılmıştır (Tekin, 2022: 102-103, 112). Bununla birlikte çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra akuzatif ekinin kullanıldığı örnek bulunmadığından bu eklerden sonra gelen akuzatif ekinin durumu bilinmemektedir. Ancak yazıtların üretildiği yüzyılda üretilen Uygurca metinlerde çokluk şahıs iyeliklerden sonra da *+(X)n* kullanılmış olması *+(X)n* ekinin bütün iyelikleri kapsadığını göstermektedir. Eski Türkçede yalın isimlerden sonra kullanılan genel akuzatif eki *+(X)g'*dir. Bu durum Uygurca'da da değişmemiştir. Zamir akuzatifi ise yazıtlardan farklı olarak hem zamir kapsamını genişletmiş hem de çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra da kullanılmaya başlamıştır. Bunun haricinde teklik şahıs iyeliklerden sonra yahut isimlerden sonra *+nI* görülmez (Erdal, 1979a, Ağca, 2021: 218-230). Eski Türkçe dâhilindeki Uygurca metinlerde teklik şahıs iyelik eklerinden sonra *+(X)n* kulanılmaya devam ederken bazı Uygurca metinlerde çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra *+(X)n* bazılarında ise *+nI* kullanılmıştır. Bu tercih farklılığı da doğal olarak metinleri tasnif etmek için bir veri sunmaktadır ki sabık çalışmalar tasnif ölçütleri arasında iyelik sonrası akuzatif ekinin durumuna yer vermişlerdir.

Maniheist metinlerde akuzatif eklerinin durumu şu şekildedir;

Yalın isimlerden sonra daima *+(X)g* kullanılmıştır. Ekin bağlantı ünlüsü düzlük yuvarlaklık uyumuna girdiği gibi, düz-dar yahut da düz-geniş ünlülerden sonra */A/* bağlantı ünlüsünün de kullanıldığı görülmektedir. Yukarıda */A/* bağlantı ünlüsü bahsinde değinildiği üzere Maniheist metinlerden **BT V 15** (288-294), **BT V 13** (260), **DreiPrinzen** (94), **LH** (28 vd.), **M I 7-17** (8), M I 23-29 (23), **M I 36** (36), **M III 4** (9), **M III 6** (11 vd.), **WilkensPanç** (46), **U 2** (2), **U 4** (10 vd.), **Windgott** (46) ve **ZH**'de (9 vd.) akuzatif *+(X)g*'nin ünsüzle biten sözcüklere *+Ag* şeklinde eklendiği örnekler mevcuttur. Maniheist metinlerde *+(X)g* akuzatif ekinin bazı örnekleri şunlardır;

..y-(a)na k(a)mag temireg k(e)ntü yançar.. (M I 8).

[Ü]çün[ç] kızın kad(x)r kunçuy-ug uygur ilt(e)berke birmiş (T II K 173)

İnçip ötrü bir er et yimez bor içmez yagı [w]rmzt tiginig tüşürti al(ı)ngadturtı (Wettkampf/59-61).

İncelenen metinlerin bir kısmında çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra *+(X)n* akuzatif eki kullanılırken bir kısmında ise *+nI* akuzatif eki kullanılmıştır. Bununla birlikte incelenen metinlerin hiçbirinde teklik şahıs iyelikli gövdeye *+nI* akuzatif ekinin geldiği örnek bulunmamaktadır. **BT V 26**; *üzütümüzün* (594), **DreiPrinzen**; *begedmekeŋiz(i)n* (66), **M I 7-17***; öz'üŋüzün* (11) **M III 1**; *özümüzün, üzütümüzün* (7), örneklerinde çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra *+(X)n* akuzatif ekinin tercih edildiği görülür. Bu örnekleri içeren metinler aynı zamanda birçok dil özelliği bakımından da birbirlerine benzer olup yazılış tarihleri ve dil özellikleri bakımından da en erken Maniheist Uygurca metinlerdendir. *+(X)n* akuzatif ekinin bağlantı ünlüsü genellikle /*I*/ ve /*U*/ olmakla birlikte M I 10'da çokluk ikinci şahıs iyelikten sonra sözcüğe *+An* şekinde /*A*/ bağlantı ünlüsüyle eklendiği görülmektedir. Ekin metinlerdeki bazı örnekleri şunlardır;

Ötrü ol üdün bu savıg işidip kanatımın silkinip… (M III 8/23).

Biltimi[z] ukdumuz özümüzün üzütümüzün üze asra y(a)ruk-da /// tünerigde ertöki (M III 1/7).

Kün-t(e)ŋri [ya]rukı isigi ingey seniŋ kanatıŋın köy'ürgey (M III 8/23).

S(e)v'iglig yal-traglı is'ig yüz'üngüzen körekseyür biz. (M I 10).

…m(e)ŋigü tükel-'ig münsüz öz'üngüzün körelim (M I 11).

Siziŋ begedmekiŋiz(i)n […] erklenmekiŋiz(i)n bilzün[ler] (Dreiprinzen /65,66,67)

*Yme özlerin s[a]klanu arıt[ıı] t(e)zgürü tutzunl[ar]. (*M III 20/38).

Yazıtlarda şahıs ve işaret zamirlerinde tanıklanan *+nI* Maniheist metinlerde *kentü*, *kim* ve *alku* zamirlerinde de görülmektedir. Zamir kullanımı dışında yukarıda bahsedildiği üzere çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra da tanıklanan *+nI* akuzatif eki **BT V 27**'de; *[…]-uŋuznı* (629), **BT V 29**'da; *uygur kan(ı)m(ı)znı* (655), **LH**'de; *ögümüzni* vd. (18) **TT II A**'da; *[köŋülün]gü[z]ni* (51), **ManTürkGed**'te; *bodunuŋuznı* (23), **M II 4'**te; *üzütümüzni* (10), **M III 10**; *k[ö]küŋüzni* (28), **M III 16**'da; *üzütümüzni* (335), **M III 21**'de; *[…]-uŋuznı* (39) **ClarkPothi**; *orukuŋuznı* (50) örneklerinde görülmektedir.

İncelenen metinlerde *+nI* akuzatif ekinin kullanıldığı zamirler ve iyelik ekli isimlerden bazı örnekler şunlardır;

Ada töz ***bizni*** *ara yok* (M I 10).

…sizni üze b(e)lgülüg boltı (M III 4/9)

İnçip ***sizlern[i]****…* (MantTurkFragm)

N(i)goşaklar(x)g sartlar(x)g bulsar ***alkunı*** *ölürgey* (TT II A/16).

Kimni *üze yme ezüg tanuk ünmez*. (M III 8/22).

[K(e)nt]ü ***k(e)ntüni*** *kimiŋ neŋ körmez* (Dreiprinzen/14-15).

… suyumuznı yazokumuznı boşuyu kolmak k(e)rgek erti (LH/ 263-264).

Amtı t(e)ŋrim siz[iŋ] [köŋülün]gü[z]ni tapa emgeteŋ gwan ıdaŋ ay[tıŋız] ti-di (TT II A/51-52).

İsimler akuzatif eki olmadan da başka bir ifadeyle sıfır çekim ile de akuzatif haline girerler.

Ötrü m(e)n b[örk] başka kedt(i)m tayak elig(i)m[te] tutdum saphay adak(ı)m[ka] kedt(i)m (Dreiprinzen/32-35).

Sonuç olarak çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra gelen akuzatif ekinin *+(X)n* ya da *+nI* olması yukarıdaki izahlarda görüleceği üzere Maniheist metinlerin bir kısmı için ayırt edici özelliktir. Buna göre *+(X)n* akuzatif ekinin kapsamını koruduğu ve çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra kullanıldığı metinler diğer dil özellikleri bakımından da yazıtlarla ve birbirleriyle benzerlik gösterirken aynı durumda *+nI* tercih edilen örneklerin bulunduğu metinler hem yazıtlardan hem de *+(X)n* tercih edilen metinlerden farklılık göstermektedir.

1.3.1.2.3. Ablatif (Çıkma/Ayrılma); +dA, +dAn, +dIn

Eski Türkçede ablatif vazifesinde *+dA, +dAn* ve *+dIn* ekleri kullanılmıştır. Yazıtlarda; *T^1ŞD^1<u>NT</u>N^1 t(a)şd(ı)nt(a)n* (MÇ/G4), *WG^1ZD^1<u>NT</u>N^1 og(u)zd(u)nt(a)n* (T/8), *K^1<u>NT</u>N^1 k(a)nt(a)n* (KT/D23) örneklerinde ablatif eki olarak *+dAn* kullanıldığı düşünülür (Tekin, 2022:107, Ağca 2021:232, Erdal, 2004:174-75). Bu örnekler

haricinde yazıtların genel ablatif eki *+dA*'dır. Uygurcada ise her üç ek de ablatif vazifesini yüklenmiştir. Uygurcada ablatif ekinin *dA>dA~dAn>dA~dIn* şeklinde bir gelişim gösterdiği görülür.[9] Buna göre eski Türkçede *+dA* her daim ablatif eki olarak görülebilmektedir. Bunun sebebi aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere son çekim edatları ve birtakım ifade kalıplarında yerini muhafaza etmesidir. Maniheist metinlerin birçoğunda *+dA* ve *+dAn* ekleri kullanılmış olmakla birlikte ileri dil özellikleri gösteren birkaç metinde *+dIn* ablatif ekinin kullanıldığı görülmektedir. Maniheist metinlerdeki ablatif eklerinin kullanımları şu şekildedir;

Dreiprinzen; *+dA, +dAn*; *evrül[dük]ümte ötrü* (54), [*bil]iglerden ötrü* (96), **BT V 10**; *+dA, +dAn*; *barçada içgerürek barçada üzerek* (171), *uluşlardan ordolardan + (sıfat)* (172), *kün tugsukdan sınar* (194), **BT V 15**; *+dA kin* (279), *+dA öŋi* (281-282), **BT V 13**; *+dA*; *muŋda emgekde b[o]ş alkıg kıl-* (261-64). **BT V 18**; *+dAn*; *yirden iştil-* (396). **BT V 21**; *+dA*; *igi-nte ö-ŋed-* (458), **BT V 22**; *+dAn*; *küntugsuk[dan] [k]ü[n]batsıkka-tegi* (487-88), *k[el]z]ün] t(e)ŋriler-den* (500-501), **BT V 26**; *+dAn*; *y(a)r[u]kdan t(e)ŋriden* (579), **BT V 25**; *a[nta] öŋ* (556), **BT V 28**; *+dA kodı (641)*, **BT V 30**; *ıraktan* (701), **LH;** *+dA*; *antadata berü* (16), *söde berü* (17 vd.), *yazokda boşunu ötün-* (37 vd.), *künte ayda öŋi biz* (27), *ne de ötrü* (165), *antada kisre* (172), *t(e)ŋrilerde agıt-* (186), *ornınta kamşat-* (187), **M I 5-7**; *+dA, dAn*; *küçedükinte ötrü* (5), *baştan adak(k)a tegi* (5), *usınta uduntı* (6), **M I 7-17**; *+dA, +dAn*; *anta ötrü* (8), *ıgaçdan ü-nüp* (7), *t(e)ri-sinte ü-nüp* (8), *ıda ıgaçta ötrü* (9), *siz'inte adr(x)ltukda baru* (10), *üdte baru* (11), *bardukınta kin* (12), t*(e)ŋri-den t(a)mudan yokaru*, *t(a)mudan yokaru* (13*), t(e)ŋri-de artılar* (14), *yanı yirden örtürürçe* (14), *taştan aşka içküke katl-ap erür* (16), **M I 17-18**; *+dA ün-* (18), **M I 21-22**; *+dAn tug-* (22), **M I 23-29**; *+dA*; *noşda tataglagrak* (26), *yazokda boşunmak bolzun* (28), **M II 2**; *+dA, +dAn*; *antada kin, köklerden* (7), **M II 4**; *+dA kurtul-* (11), **M III 1**; *+dA köntür-* (5), *+dA üze* (6), **M III 2**; *+dAn*; *ordosıntan* (7), **M III 3**; *+dA ötrü* (8), *+dA tür-* (8-9), **M III 4**; *+dA, +dAn*; *küntugsukdan sınar* (10), *kün ortoda sınar* (10) *yirde sınarki* (10), **M III 6**; *+dA, +dAn*; *ne de utru(ötrü)* (12*), et'öz kılınçıntan [u]tru* (13), **M III 7**; *+dA*; *köŋgülte berü* (14), **M III 8**; *+dA*, +dAn; *sınından… ün-* (16,17,18 vd.), *t(e)ŋri-[de]n tug-* (16, 17), *et'özinten kurtul-* (17), *bo et'özden ertigli* (17), *savdan utru/ötrü?* (20), *muntadan öŋi* (23), *kalıkdan kodı* (23), *üstünten kodı* (23), *bu et'özde ertigli* (18), *anta kin* (19),

[9] Uygurcada ablatif ekinin durumu hakkında detaylı bilgi içini bakınız: Ağca (2021:231-239).

+dA özin tarkaru tut- (21, 22), *muntada artok* (23), **M III 9**; *+dA seç-* (24), *+dA kurtgar-* (24), *+dA ozgur-* (25) , **M III 10**; *+dAn ün-* (28), **M III 13**; *+dA*; *an[ta] ötrü* (31), *buşıda ... [kıl]ınçda ötrü* (31), **M III 15**; *+dA kodı* (34), *+dAn k(e)l-* (35), **M III 16**; *+dAn en-* (35), *+dA oz-* (35), *+dAn en-* (10), **M III 20**; *+dA*; *+dA özlerin t(e)zgürü tut-* (38); **M III 32**; *+dAn*; *y(a)vdan igdilürler* (45), **M III 27**; *+dAn kel-* (42), **TT II A**; *+dA*; *[anta] kin* (30), *ay-dukta ötrü* (53), *y(a)rl-ıkadukta [ötrü]* (81), *anta ötrü* (86), **U 2**; *+dAn*; *çin(a)kde[n] .... eşidip* (1), **U 4**; *+dA; yeklerde*[10] *ulugı* (3, 5), **Wettkampf;** *+dA*; *savda adın* (16), *muŋda kurtulgay* (25), *biz ikigüde* (43), *bu savd[a] ötrü* (72), **WilkensPanç;** *+dA*; *[i]ki törlügde ötrü* (5), *ü[di]nte [ötrü]* (11-12), **Windgott**; +dAn; *[özin]den…kılur* (28), **ManTurkFragm**; *+dA*; *üdte baru* (5) ve **WilkensManTürk**'te; *+dA oz-* (2), *+dA tirgür-* (11-12) örneklerinde ablatif vazifesinde *+dA* ve *+dAn* kullanılmıştır.

Ha 5; *ıraktın* (65), **Ha 8**; *içintin* (13), **M III 39**; *kalıgtın kodı* (47) ve **ClarkPothi'de**; *+dA öŋi* (32), *taluytın keç-* (51), *tamu-tın ozgur-* (67), *+dA kin* (66), *evtin barktın ün-* (178), örneklerinde ise *+dA* yanında *+dIn* ekinin de ablatif vazifesinde kullanıldığı görülmektedir.

Bu veriler nazarında Maniheist metinlerde ablatif ekinin durumu için şunlar söylenebilir;

Ablatifin ismi edata bağladığı durumlarda, genellikle *+dA* tercih edilmiştir. Bununla birlikte erken Maniheist metinlerden **M III 8**'de; *kodı, ötrü, öŋi* edatlarının isim unsuru *+dAn*, geç Maniheist metinlerden **M III 39** ve **Pothi**'de ise; *kodı, öŋi* edatlarının isim unsuru *+dIn* ile ablatif haline girmiştir.

Ablatifin ismi fiile bağladığı durumlarda; *kurtul-*, *kurtgar-*, *ozgur-*, *oz-*, *ozgur*, *tarkaru tut-*, *tezgürü tut-*, *agıt-* gibi "ayrılmak, uzaklaşmak, uzak durmak, kurtulmak" anlamalarını ihtiva eden fiillere isimler genellikle *+dA* ablatif eki ile bağlanmıştır. Ancak **M III 8**; *+dAn kurtul-* (17), **Pothi**; *+dIn ozgur-* (67) örneklerinde *+dAn* ve *+dIn* ablatif eklerinin tercih edildiği görülmektedir. *ün-*, *tug-*, *ör-* gibi bir yerden, cisimden kaynaklanmak, ortaya çıkmak anlamını ihtiva eden fiillere isimler genellikle *+dAn* ablatif eki ile bağlanmışlardır. *+dAn* yerine *+dIn'*ın kullanıldığı Pothi'de ise *ün-* fiiline bağlanan isim *+dIn* ekini almıştır. Bu verilere istinaden M III 8 ve M III 39, Pothi

[10] *y'k'l'rdn*

metinleri +*dA* ablatifinden sonra gelişmiş olan +*dAn* ve +*dIn* eklerinin kapsamının en geniş olduğu metinlerdir.

Metinlerde +*dA* ya da +*dAn* eklerinden birinin daha işlek olmasıyla metinlerin dillik özellikleri arasında belirgin bir paralellik yoktur. Yukarıdaki örnekler nazarında +*dAn* ablatif ekinin tedricen kapsamını genişlettiği görülmektedir. Ancak bu kapsam genişlemesinde metinlerden bir kısmının farklı karakterler göstermesine istinaden +*dA* ekinin en işlek olduğu metinlerden daha az işlek olduğu metinlere doğru tarihsel ya da dillik bakımdan ilerilik sıralaması yapmak zordur. Örneğin M III 8'de örnekleri verilen çekim edatları +*dAn* eki ile çekimlenmiş isme bağlanırken M III 8'den ileri dillik özellikler gösteren BT V 15, BT V 25, M III 15 gibi Maniheist metinlerde bu yapı için +*dA* eki tercih edilmiştir. Yahut Dreiprinzen'de *ötrü* çekim edatı +*dA* yanında +*dAn* ile çekimlenmiş isme de bağlanmışken benzer dil özelliklerine sahip Wettkampf ve M I 7-17'de *ötrü* daima +*dA* ile çekimlenmiş isme bağlanmıştır.

+*dIn* ablatif ekinin görüldüğü **Ha 5**, **Ha 8**, **Pothi** ve varyantları dillik bakımdan oldukça ileri metinlerdir. Bu sebeple +*dIn* ablatif ekinin görüldüğü Maniheist metinlerin en geç metinler olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak; Yazıtların genel ablatif eki +*dA*'nın Maniheist metinlerdeki işlekliği yahut seyrek kullanımı metinlerin diğer dillik özellikleriyle paralellik göstermemektedir. Aynı zamanda +*dAn* için de bu durum geçerlidir. +*dIn* ablatif ekinin görüldüğü metinler ise en geç Maniheist metinlerdir.

1.3.1.2.4. Yön Gösterme;+gArU

İsimler yön haline yön ekleri vasıtasıyla girerler. Eski Türkçede bu işlevde +*gArU*, +*rU* ve +*rA* ekleri kullanılmıştır. Bununla birlikte fiilin yönünü tayin işlevi için kullanılan, en işlek ve kapsamlı ek +*gArU*'dur. +*rA* ve +*rU* ise genellikle sınırlı bir kavram alanı içerisinde tanıklanır (Ağca, 2021:239-40, Erdal, 2004: 178-79). İncelenen metinlerde sadece +*gAru* eki işlek olup diğerleri birtakım sözcüklerde kalıplaşmış haldedirler. +*gArU* eski Türkçenin Orhon Türkçesi döneminden Uygurcanın klasik metinlerine değin varlığını sürdürmüş daha sonra istisna kabilinden örnekler dışında yerini datif ekine bırakmıştır. (Ağca, 2021:244).

+gArU ekinin asli kullanımı isimleri süreç bildiren fiillere bağlamak neticesinde fiilin kime, neye doğru hareket ettiğini bildirmektir. Keza bu işleviyle isimleri hem yazıtlarda; *bar- ıd-, uduz-* gibi fiillere hem de Maniheist metinlerde *ag-, bar-, elit-, ıd, kel-, tüş-* gibi fiillere bağlamıştır. Maniheist metinlerden bazılarında kapsamının dışına çıkıp *kir-, teg-* gibi fiillerle isim arasında bağ kurduğu başka bir ifadeyle datifin alanına girdiği de görülmektedir. Bazı Maniheist metinlerde ise yukarıda belirtilen örnek fiiller gibi süreç bildiren fiillerle isim arasındaki bağı datif ekinin kurduğu görülmektedir. Hem Uygurcanın genelinde hem de Maniheist metinler özelinde *gArU>kA* yahut *gArU>Ø* şeklinde bir gelişimin olması mezkûr durumun bir tasnif unsuru olarak kullanılabilmesini de sağlamaktadır.

Yön gösterme eki *+gArU* Maniheist metinlerin birçoğunda tanıklanır. Bu metinler şunlardır;

BT V 18; *oyunçıŋızgaru* (387), *yüzüŋüzgerü (yükün-)* (387-389), **BT V 21**; *t(e)ŋrilikiŋerü* (451), **BT V 27**; *bar-kan-garu…kelmiş* (608-609), **BT V 29**; *yirgerü* (669), **DreiPrinzen;** *barmışıŋaru* (17), **LH**; t*(e)ŋri yiriŋerü barsar* (6), *köŋülümüzni sakınçım(ı)zını t(e)ŋrigerü tutmadımız erser* (214-215), *biz(i)ŋerü k(e)lürdi* (227), *y(a)vlak yirgerü ıdtım(ı)z erser* (240-241), **M I 7-17**; *t(e)ŋri yiri-ŋerü bar-* (12, 13), **M I 33**; *[t(e)n]grilikiŋerü ba[rd]i* (33), **M II 2**; *y[ir]gerü tüşmişler erti* (7), **M III 4**; *tal'uygaru t(u)rsa* (9), *künbats(ı)kıŋaru elitir* (9), **M III 6**; *anh(a)rw(a)z(a)ngaru agmak t(e)g(i)lmek* (12), **M III 8**; *t(e)ŋri yiriŋerü ıdur* (17), *elgiŋerü kels[er]* (21), **M III 9**; *siziŋerü ötünür-m(e)n* (24), *kutuŋuz-garu* (25), **M III 13**; *üzütgerü kelir* (31), *kangaru ıtır* (31), *ordosıŋaru bard(ı)m* (32), **M III 19**; *ordogaru…kelir erti* (37), **M III 25**; *uygur-garu keltük* (40), **M III 27**; *[m]anistangaru teril-* (42), **TT II A**; *yiriŋerü bar-* (1), *kuvraggaru k(e)lti* (34), **T II K 173**; *koço-garu k(e)lipen* (1/1/2), **U 2;** *toyıŋaru kirep* (5-6), **U 4**; *olargaru yantı* (11), **Wettkampf;** *mani burkangaru ince tep ötünti* (10-11), **WilkensPanç;** *öz[i]tiŋerü yaguk okıdı* (20).

Yön gösterme eki *+gArU* yerine datif ekinin tercih edildiği Maniheist metinler de vardır. Bu metinler şunlardır;

M III 15/34; *t(e)ŋri yiriŋe bardılar*, **M III 30/43**; *[öz] yiriŋe barır* **Pothi/72**; *t(e)ŋri yiriŋe bargu k[öni] yol* gibi örneklerde datif eki kullanılır.

Sonuç olarak dillik özellikler bakımından ileri durumda olan birkaç metin haricinde Maniheist Uygurca metinlerde *+gArU* ekinin varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Maniheist metinlerde *+gArU*'nun bazı kullanımları şu şekildedir;

bar-, ıd, kel, tüş-, yan- gibi fiillerin yönünü tayin eder;

Yme t(e)ŋri mani burkan t(e)ŋri yiri-ŋgerü bardukınta kin… (M I 12).

Yme … [t]örlüg agı bar(x)m elgiŋerü kels[e]r (M III 8/21).

Uygur bugug kan koço-garu k(e)lipen… (LeCoqMan).

Edgü yana maŋaru kelg[ey] (Panç B3).

Ol taş olargaru yantı (U 4/ 10-11).

Y[ir]gerü tüşmişler erti (M II 2/7).

+gArU'nun yazıtlardaki örneklerden farklı olarak *ötün-* fiiliyle birlikte kullanıldığı da görülmektedir.[11] Yalnız erken metinlerde dahi *ötün-* fiilinin muhatabı genellikle datif ile belirlenmiştir. Metinlerde ayrıca *ötün-* fiiline benzer şekilde *yükün-* fiilinin muhatabı da *+gArU* ekini almıştır.

Ol üdün yagı wrmzt t(e)ŋri mani burkangaru ince tip ötünti (Wettkampf/10-11).

Biziŋ tirig [özü]müz siziŋerü ötrünü[r] (M III 9/25).

Yme yükünür-m(e)n t(e)ŋri-m siziŋ adınçıg körtl-e yüzüŋüz-gerü (BT V 18/399).

Yazıtlardaki *birtükgerü* (KT D/10) ifadesine benzer biçimde ekin "yönünde, doğrultusunda" anlamıyla kullanıldığı örnekler de mevcuttur.

Yme alkanur erken köŋülümüzni sakınçım(ı)znı t(e)ŋrigerü tutmad(ı)m(ı)z erser (LH/215).

Metinlerde yön gösterme ekinin datif yerine kullanıldığı da görülmektedir.

Ol ugurda [arslan anı] öz[i]ŋerü yaguk okıdı (Panç B3).

Saphay erdemi muntag [er]ür kim kaṅu adakıŋa [kedser] köŋül barmışıŋaru [teggeli uyur ?] (Dreiprinzen/17).

[11] T/12; *kaganıma ötüntüm vd.* , Ta G/4; *kanka ötünti.*

1.3.1.2.5. İnstrumental (Vasıta); +(X)n

Eski Türkçenin vasıta eki *+(X)n*'dir. Eklendiği ismin işaretlediği kavram alanına ve vasıta menşeli birtakım anlam genişlemelerine göre fiilin *nasıl-ne şekilde, ne ile, ne-kim ile birlikte, ne zamanla>ne zaman(da)* yapıldığına açıklık getirir (Ergin, 2013:257, Eraslan, 2012:154). Kalıplaşma yoluyla yapım eki özelliği de gösterir. Kalıplaşma temayülü ve neticesi olarak kalıplaşma örnekleri oldukça fazladır. Ekin bağlantı ünlüsünün yazıtlarda ve erken, klasik öncesi Uygurca metinlerde dudak uyumuna girmesi, buna karşın daha klasik öncesi döneme ait metinlerdeki ikili kullanımlardan başlayarak klasik dönemde ünsüzle biten sözcüğe sadece *+In* şeklinde eklenmesi (Ağca, 2021:182-192) sebebiyle bağlantı ünlüsündeki bu değişkenlik Uygurca metinleri dillik özellikler bağlamında tasnif etmek için kullanılan ölçütlerden birisi olmuştur.

Erken ve diğer birçok Maniheist metinde birkaç istisna dışında bağlantı ünlüsünün dudak uyumuna girmediği örnek tespit edilmemiştir. Metinlerde ünsüzle biten sözcüklere vasıta eki *+An, +In, +Un* şeklinde eklenebilmektedir. Maniheist metinlerden; **BT V 10**; *bölükün* (191), **BT V 13**; *bususun* (229), **BT V 26**; *muŋsuzun* (582), **BT V 20**; *kutun* (435), **BT V 25**; *körkün* (574), **Ha 8**; *sözün* (3), **LH**; *sözün* (96), *köŋ(ü)lün* (192), *özün* (194), **M I 5-7**; *esrükün*, *ünün* (6), **M I 23-29**; *körkün* (24), **M III 4**; *od'ugun, kürün* (9), **M III 5**; *tuyumsuzun* (11), **M III 6**; *köŋül-ün* (11), **M III 7**; *körkün* (15), **M III 8**; *küçlügün*, *b(e)dükün*, *yarukun* (17), *odugun* (18), **M III 9**; *küçün* (26), **M III 13**; *muŋsuzun* (30), *küçün* (31), **M III 15**'de; *köŋülün* (34), **ManTürkFragm;** *köŋ(ü)lün* (22), **TT II A**; *törösüzün* (8), **U 2**; *bususun* (44), **Wettkampf;** *özün* (74) sözcüklerinde vasıta ekinin bağlantı ünlüsünün dudak uyumuna girdiği görülmektedir.

Vasıta ekinin bağlantı ünlüsünün dudak uyumuna münafi şekilde *+In* olarak eklendiği sözcükler de mevcuttur. Bunlar; erken dil özellikleri gösteren metinlerden **M III 8;** *arıgın turugın* (21) ve **LH**'de; *sözin*, *közin* (308-315), ileri dil özellikleri gösteren metinlerden **M II 3**; *külüşügin* (9), **M III 9**; *köŋülin* (25), **M III 14**; *ögrünçülügin* (33), **M III 39**; *köŋülin* (47) ve **ClarkPothi**'de; *köŋülin* (2) *yükünçin* (4) gibi örneklerdir.

Vasıta ekinin bağlantı ünlüsünün */I/ /U/* yanında */A/* olarak da görüldüğü sözcükler vardır. Vasıta ekinin bağlantı ünlüsünün /*A*/ olarak görüldüğü sözcüklerin M III 9 metni haricinde tamamı birbirleriyle paralel ve benzer biçimde erken dil özelliklerine sahip Maniheist metinlerde tanıklanmaktadırlar. **DreiPrinzen**; *[tayak]an* (47), **BT V 23**; *adasazan tudasazan* (518), **M I 7-17;** *temiren* (9), **M I 23-29**; *kad(a)ran* (24), **M III 4**; *sakl-anmakan*, *t(e)ven*, *armakan*, *azgurmakan* (9), **M III 6**; *yigiten* (13), **M III 8**; *sakan* (18), *yaşukan* (22), **M III 9**; *dşiniŋizen* (24) **M III 25**; *ada(x)zan tudas(x)zan* (41) ve **M III 32**'de; *arakl(x)kan* (45) sözcüklerine gelen vasıta ekinin bağlantı ünlüsü */A/*'dır.

Sonuç olarak Maniheist metinlerde vasıta ekinin bağlantı ünlüsü genellikle dudak uyumuna tabidir. Bununla birlikte diğer dil özellikleri bakımından da erken metinlerden farklılaşmış Maniheist metinlerde bağlantı ünlüsünün *+In* olduğu görülmektedir. Erken metinlerden LH ve M III 8'deki yuvarlak ünlülü isimden sonra gelen *+In* vasıta ekleri benzeşme nedenli yazar hatası yahut aliterasyon etkisi olmalıdır. Zira **LH**'de; "*odunçsuz uvutsuz suk yek üçün sakınçın* ***sözin kılınçın*** *yme* ***közin*** *körip* ***kulkakın*** *eşidip* ***tilin*** *sözlep* ***elgin*** *sunup* ***adakın*** *yorıp ürke üzüksüz emgetir biz"* cümlesinde vasıta ekinin *+Un* şeklinde gelmesi gereken tek sözcük ***söz***'dür. Yine **M III 8**'de; *arıgın turugın ermekig nomlayur* (21/4-5) cümlesinde *turugın* yazımına *arıgın turugın* ikilemesinin birinci unsurunun tesiri neden olmuş olmalıdır. Keza hemen alt satırlarda *k(e)ntü arıgın turugun erür* (21/6) cümlesinde vasıta ekinin bağlantı ünlüsü *+Un* şeklinde gelmiştir. Maniheist metinlerde vasıta ekinin bazı kullanımları şu şekildedir;

T(a)kı ançul-ayu k(a)ltı urd'un b(a)zgan kısgaç kim k(e)ntü ul-'ug temiren itil-miş ol (M I 8).

Kim yme ulug amranmakı-n agır küsüşün bitidim (M I 28).

Tolup barça t(e)ven kürün armakan azgurmakan itmiş y(a)ratmış ol (M III 4/9).

K(a)ltı yme ne kolun k(e)lti közüntiler bo ilig t(e)ŋriler… (M III 7/15).

Ol üdün ş(a)ntud(a)n kan k(a)mag buyruklarıŋa… (U II 1/11).

Bo yirde muŋlugun intürü basınturu yorıyur siz-ler .. ol yirde kiŋin [al]kıgın muŋsuzun yorıgay [siz-l]er (M III 13/30).

1.3.1.2.6. Birliktelik; +lUgU(n)

Fiilin, eklendiği isimle birlikte işlendiğini gösterir. Diğer bir ifadeyle kimin ile işlendiğini belirtir. Ek yazıtlarda *+lXgU* şeklinde olup birkaç örnekte kullanılmıştır (Tekin, 2022:11). Uygurcada *+lUgUn* biçiminde kullanılan birliktelik durumu eki Maniheist metinlerde de tanıklanır. İncelenen metinlerden **Dreiprinzen, M III 13** ve **LH** metinlerinde birliktelik durumu eki kullanılmıştır. Ekin tanıklandığı tüm metinler erken metinler içerisinde yer almaktadır.

Yme iki kutlug il[ig]ler kam(a)g tigitlerin kunçuyl[arın] tözünlerinlugun… (Dreiprinzen 117-121).

Ötrü antag nom-kutı t(e)ŋri üç t(e)ŋrilerlügün kim k(e)ntü erür. (M III 13/31).

Hormuzta t(e)ŋri biş t(e)ŋri birle kam(a)g t(e)ŋriler sözinlüg(ü)n yekke sünüşgeli k[el]ti inti anıg kılınçl(ı)g ş(i)mnulugun biş törlüg yeklerlügün süngüşdi. (LH 1-5).

1.3.2. Fiil Çekimi

1.3.2.1. Geniş-Şimdiki Zaman (Zaman, Partisip): -Ar, -Ir, Ur, -r, -yUr / -mAz

Yazıtlar ve Uygurca metinlerde belirli ses düzenlerinden sonra belirli eklerin kullanımı konusunda zaman içerisinde birtakım farklılıklar olduğu görülür. Bu farklılıklar metinlerin dillik özellikler bağlamında sınıflandırılması hususunda ölçüt olarak kullanılmışlardır. Bahse konu farklılıklar şu şekildedir;

Erdal (2004:241) eski Türkçede *+(X)k*, *-(X)k* ve *+kIr* eklerinden sonra *-Ar* geniş şimdiki zaman ekinin tercih edildiğini belirtir. Ağca bu ekler yanında birden çok heceli */k/* yahut /*r/* ünsüzleriyle biten bazı sözcüklerde de düzenli bir biçimde *-Ar* ekinin kullanıldığını, daha klasik öncesi metinlerde mezkûr sözcüklerden sonra *-Ur* ekinin kullanıldığı örnekler tanıklanmakla birlikte 13. 14. yüzyıl metinlerinde *-Ar* kullanılan sözcüklerde *-Ur* tercihinin daha fazla olduğunu ifade etmektedir (Ağca, 2021:209). Maniheist metinlerde; *kadgurar* (M II 3 8), *taşıkar* (M II 4/11), *y(a)lvarar*

(M II 4/12), *tegirer* (M III 4/10), *ögi[r]er* (M III 32/45), *ögirer*, *b(e)lgürer* (Windgott/9), *ergü[r]er* (Wingott/40), *tarıka[r]* (Pothi/170) gibi sözcüklerde /k/ ve /r/ ünsüzlerinden sonra *–Ar* tercih edilmiştir. Bununla birlikte **Windgott**'ta *ergürer* yanında *ergürür* (46), **Pothi**'de *tarıkar* yanında *tarıkur* (94) örneklerinde aynı sözcükte farklı eklerin kullanıldığı görülür.

Yazıtlar[12] ve bazı Uygurca metinlerde *-(X)t* ettirgenlik ekiyle biten sözcükten sonra sözcüğün son sesinden bağımsız bir şekilde daima *-Ir* geniş zaman eki ve partisipi kullanılmıştır (Ağca, 2021: 209-210). Maniheist metinlerde; **BT V 6**; *elitir* (98) **Ha 5**; *y(a)ratır* (9), **LH**; *yarutır* (12), *emgetir* (299**), M I 7-17;** *y(a)ratırça* (14) **M I 17-18**; *titretir* (18), **M I 21-22**; *b(e)lgürtir* (21), **M III 1**; *elitirler* (6), **M III 4**; *elitir/el'itir* (9,10), **M III 7**; *y(a)ru'tır* (14), *arıtırça* (14) , **M III 9**; *elitir* (27), **TT II A**; *t(a)vratır* (89), **WilkensPanç**; *sevitir*, *taplatır* (6) ,**Windgott**; *arıtır* (35), *sogıtır* (49), örneklerinde ettirgen gövdeli sözcüğe *-Ir* eki gelmişken sadece **Pothi**'de *örletür* (34) örneğinde *örlet-* fiili *-Ur* geniş zaman ekini almıştır.

Yazıtlarda *ti-* fiili dışında ünlüyle biten fillere *-yUr* geniş zaman eki gelmiştir (Erdal, 2004: 241). Ağca (2021:206) ilgili çalışmasında; Uygurcada ünlü ile biten fillerden sonra *–yUr* yerine *-r* geniş zaman ekinin *ti-* fiilinden başka fillerde de görülmeye başladığını ve tedricen bu fillerin sayısında ve *–r* ekinin kullanım sıklığında bir artış olduğunu, ünlü ile biten fiillere *–r* ekinin getirildiği örneklerin asıl 14. yüzyıl metinlerinde yoğunlaştığını belirtmiştir. Bu bilgiye muvazi şekilde Maniheist metinlerde de tıpkı yazıtlarda olduğu gibi ünlü ile biten fiilden sonra *-yUr* eki kullanılmış bununla birlikte *ti-* fiilinin yanında birkaç fiilde daha zaman zaman *-r* eki tercih edilmiştir. Ancak bunlar birkaç örneği geçmemektedir.

Erken Maniheist metinlerde *ti-* fiili geniş zaman çekimi *–r* ile ünlü ile biten fiillerin geniş zaman çekimi ise *–yUr* ile yapılmıştır. Bununla birlikte; **BT V 20**; *yalanar* (435), **BT V 30**; *y(a)rlıkar* (705), **BT V 34**; *y(a)rlıkar* (741), **ClarkPothi**; *amrar* (98**), M III 9;** *yalınar* (24), **TT II B**; *yürür* (10) örneklerinde ünlü ile biten fiillerden sonra *–r* kullanıldığı görülmektedir. Bu metinler dışında ünlü ile biten fiilere *-yUr* geniş zaman eki eklenmiştir. **BT V 10**; *y(a)rlıkayur* (184), **BT V 26;** *y(a)rlıkayur* (578), **BT V 35**; *y(a)rl-(ı)kayur* (753), **M III 4**; *y(a)rlı-kayur* (9), **M III 6**; *y(a)rl-*

[12] Yazıtlarda bu hususta tek örnek *y(a)gutır* (KT G/5, BK K/4) sözcüğüdür. Yuvarlak ünlülü ettirgen bir gövdeye geniş zaman ekinin geldiği başka bir örnek tanıklanmamaktadır.

(ı)kayur (12) ve benzeri Maniheist metinlerde *yarlıka-* fiili *-yUr* ekini almıştır. *yalına-* ve *amra-* fiillerinin geniş zaman çekimleri Maniheist metinlerde yukarıdaki metinler dışında tanıklanmamaktadır. **M II**; 1; *ti(y)ürler* (5), **M II 4**; *tiyür* (11), **M II 5**; *tiyür* (12) örneklerinde ise yazıtlarda *–r* ekini alan *ti-* fiili bu metinlerde *–yUr* ekini almıştır. *ti-* fiilinin *–r* ekini aldığı her metin yazıtlarla aynı kullanımı devam ettirdiği için erken kabul edilemez ancak *-yUr* ekini almış bu örnekleri içeren üç metin diğer dil özellikleri bakımından erken metinlerden farklıdır. Keza *tiyür* şeklinin Sekiz Yükmek, MaitrSengim, MaitrHami gibi birçok Maniheist metinden ileri tarihte üretilmiş Budist metinlerde de görülmesi erken tarihli metinlerden ayırıcı bir özellik olduğunu göstermektedir.[13]

Maniheist metinlerde olumsuz geniş-şimdiki zaman için *-mAz* kullanılmıştır. Ancak **M III 11**'de; *yadmayur* (29) örneğinde *yad-* fiilinin olumsuz geniş-şimdiki zaman çekimi için *mA-yUr* kullanıldığı görülür. Erdal (1979a) eski Türkçe metinleri dillik özellikler bağlamında dört gruba ayırdığı ilgili çalışmasında *-mAyUr* ekini üçüncü grup metinlerine ait bir özellik olarak göstermiştir.

Maniheist metinlerden **M III 16**'da *yanmas* (35) örneğinde *yan-* fiilinin *-mas* olumsuz geniş zaman partisip ekini aldığı görülmektedir. *-mAz* yerine *-mAs* kullanımı /z/~/s/ yazım düzensizliği değil bir ağız özelliğidir. DLT'de[14] ve Kutadgu Bilig[15]'de oldukça yaygın olmakla birlikte Uygurcada bu metinde olduğu gibi nadir olarak karşılaşılabilir.

Sonuç olarak; **Pothi** dışındaki örneklerin tanıklanabildiği bütün Maniheist metinlerde *-(X)t* ettirgen ekli gövdeye gelen geniş zaman eki *-Ir*'dır. *-(X)k, +(X)k,* ve *-kIr* ekleriyle biten fiiller ve bazı *k-r* ile biten fiillerde *-Ar* geniş zaman eki çoğunlukla korunmuştur. Ancak **Pothi** gibi geç bir metinle birlikte **Windgott** gibi erken bir metinde de ikili kullanımlar mevcuttur. Erken metinler ve diğer birçok Maniheist metinde *ti-* fiili haricinde ünlü ile biten fiilden sonra *-yUr* geniş zaman eki kullanılmıştır. Bununla birlikte *ti-* fiilinin geniş zaman çekimi için *-yUr* kullanılan örnekler bulunmakta olup bu örnekleri bulunduran metinler erken Maniheist

[13] MaitrSengim ve MaitrHami metinlerindeki geniş zaman ekinin kullanımları hakkında detaylı bilgi için bakınız: Ağca (2021:203).

[14] Bakınız; Ercilasun, Akkoyunlu (2020); 76/63, 568/468, 611/503 vd.

[15] Mısır nüshasında tanıklanmaktadır (9b/15, 14b/16 vb.)

metinlerden farklı dil özelliklerine sahiptirler. Maniheist metinlerde geniş-şimdiki zaman eklerinin bazı örnekleri şunlardır;

T(e)ŋri aygın tüketi işl-eyür biz (TT II A/5).

*Yme m(e)n k(e)lt(i)m ornuma olurdum, [sizlerke] y(a)rlıkayur m(e)*n (TT II A/75).

[K]anca barır sen (WilkensPanç/21).

...yaŋı kişi birle sünüşürler (M III 8/179.)

Bir ötmekeŋ bir sag(a)r suvuŋ utlı-sı yıraya barmaz anuk erür (M III 6/12).

Y(a)rlı-kaduk ü-çün yanmas yirde oztumuz (M III 16/35)

Ançulayu amrar erti (ClarkPothi/98)

Neteg y(a)rlıkar erki (BT V 30/705)

1.3.2.2. Geçmiş Zaman: -D/mAdI -mIş/-mAdUk / -p (erür-turur)

-D: Haberi iletenin fiilin faili olduğunu yahut da fiile tanık olduğunu bildirmek suretiyle haber kipliği değeri bakımından diğer geçmiş zaman ve bitmişlik görünüşü bildiren eklerden ayrılan *–D* üzerine aldığı iyelik ekleri ile yüklemi oluşturur. Orhon Türkçesinden farklı olarak kişi bildiriminde hem çokluk ikinci şahıs için hem de çokluk üçüncü şahıs için *+lAr* eki kullanılır.

A[rıg] [m]anistangaru tir(i)ltiŋizl[er] (M III 27/42).

Anta ötrü üzüksüz işke edgü kıl-ınça kat(x)gl-antı-lar (TT II A/86-87).

M I 7-17 metninde ekin çokluk birinci şahıs çekiminde */A/* bağlantı ünlüsü tanıklanmaktadır. *–D* geçmiş zaman ekinin böyle bir kullanımı diğer hiçbir Maniheist metinde tanıklanmamakla birlikte DLT 505. babda Kaşgarlının Oğuzlar ve diğerleri (Kıpçak, Suvar) kural dışı olarak *bardım* değil *bardam* derler şeklindeki ifadesinin M I 7-17 metninde de tanıklanıyor oluşu dikkate değerdir (Akkoyunlu, Ercilasun: 2020:404).

Sizeŋ küç'üŋüzke esenin ***bardamaz*** *esenin* ***keltemez****.* (M I 10).

WilkensPanç metninde ise ekin çokluk ikinci şahıs çekiminde */ŋ/~/g/* nöbetleşmesi tanıklanır.

[K]ança barır sen kaṅudun ***keltig*** [16] *tip ötrü t(a)mnak ince tip ötünti*. (PançB3/21).

-mAdUk: *-DUk* sıfat-fiil ekinin olumsuz şekli olan *-mAdUk* aynı zamanda hem yazıtlarda (Tekin,2022:168), hem de Uygurcada, yüklemde *–mIş* ekinin olumsuzu olarak da kullanılmıştır (Erdal,2004:239, Ağca, 2021:265). İncelenen metinlerde *-mIş* geçmiş zaman ekinin olumsuzluk şekli daima *-mAdUk* ile yapılmış olup *-mAmIş* şekli tespit edilmemiştir.

Kaŋı kan ögi katun eşidip ekün kelip oglıŋa neçe ay(ı)tsar n(e)ŋ kikinç birmedük (U 2/11)).

-p (erür-turur): Erken Maniheist metinlerde *-mış ol* yapısının muadili *–p erür/turur* yapıları da kullanılmıştır. Eski Türkçede *–p* ekinin tek başına da geçmiş zaman işaretleyicisi olarak kullanılması (Ağca 2024), metinlerde *–p erür/turur* yapılarının bazı örneklerde *-mış ol* ile birlikte kullanılması buradaki yapıda *erür* ve *turur*'un Harezm Türkçesindeki *p tutur + şahıs zamiri* yapısındaki vazifesinden farklı olarak *ol* gibi pekiştirici vazifesini yüklendiğini göstermektedir.[17] Erken ve diğer Maniheist metinlerde yapının şahıs zamiri aldığı örnek bulunmamaktadır. İncelenen metinlerdeki örnekler şunlardır;

Ol azıŋ kim tastan aşka içküke ***katl-ap erür*** (M I 16).

E*zrua t(e)ŋri üze kedilip birle katılıp erür-ler* (M I 21)

Yme bişinç barçada içgerürek barçada üzerek kut sınl(x)g uluşlardan ordolardan biş yüz miŋ tümen t/e)ŋri kırgınların t(e)ŋri ogulanların alkamış ***törütmiş ol****/ kim ol örgin-niŋ özin-teg ortosın-teg oronın-teg olorgusın-teg* ***bolup tururlar****/ ol kim ulug [ili]g [t](e)ŋr[i] kanı ezrua t(e)ŋri t(e)ŋrisi … [i]çre* ***ornanıp erür*** (BT V 10).

[16] *Kel-t-iŋ>kel-t-ig*

[17] Harezm ve Çağataycada *–p turur/durur/dur* yapılarında ek-fiilin geniş zamanının pekiştirme anlamı yoktur. Yahut bu dilbilbilgisel anlam silikleşmiştir. Buna karşılık Manihesit metinlerdeki örneklerde *erür* ve *turur* açık bir biçimde *mış ol* yapısındaki *ol* pekiştiricisinin muadilidir.

1.3.2.3. Gelecek Zaman: -gAy/-mAgay / -mAçI

Yazıtlarda gelecek zamanı işaretlemek için *-sIk, -DAçI* ve *-mAçI* ekleri kullanılırken Uygurcada *-sIk* ve *-DAçI* ekleri sadece partisip vazifesinde kullanılmış *mAçI* ise klasik öncesi birkaç metinde kullanıldıktan sonra tamamen unutulmuştur. Uygurca ve devamında gelişen Doğu Türkçesi yazı dilinde gelecek zaman eki *-gAy* ve olumsuzu *-mAgAy*'dır. Diğer bütün gelecek zaman işaretleyicileri partisip kökenli iken *-gAy* ekinin partisip kullanımı yoktur. Sadece yüklemde kullanılır. Ekleşmemiş şahıs zamirleriyle birlikte yüklemi oluşturur. Tahmin, beklenti, temenni-istek vb. anlamlarıyla fiilin gelecek zamanda gerçekleşeceğini bildirir. Ekin Uygurca ve sonrasında *–gA* şekli de kullanılmıştır. Yalnız bu şekil Uygurcada yaygın değildir. (Erdal, 2004:242, Eckmann, 2013:128, Eraslan, 2012:344, Ağca, 2021:268-69). İncelenen metinlerde sadece **Dreiprinzen** metninde *-mAçI* eki tanıklanır. Diğer bütün kullanımlarda gelecek zaman için *-gAy* tercih edilmiştir.

[kim]keŋ birmeçi m(e)n (Dreiprinzen/86).

Siz dindarl-ar y(a)rl-ıkasar sizin savıŋız-ça [ötün]g[ü]zçe yorı-gay m(e)n (TT II A/50).

Kün-t(e)ŋri [ya]rukı isigi ingey/ seniŋ kanatıŋın küy'ürgey/ örtengey s(e)n ölgey s(e)n (M III 8/23).

Takı kam(a)g kamlar tirl'ep neŋ tirgürmegey (M I 15).

1.3.2.4. Yakın Gelecek Zaman: -gAlIr

Türkiye Türkçesinde *-mAk üzere+bildirme/ek-fiil+zaman* eki ile karşılanan *–gAlIr* eki Karahanlı Türkçesinde işlek olmakla birlikte Uygurcada seyrek olarak kullanılmıştır (Erdal, 2004:244, 271).[18] Ek; fiilin başladığını ve tamamlanmak üzere olduğunu yahut fiilin yakın zamanda meydana geleceğini bildirebilir. İncelenen metinlerde bir örnekte birleşik çekimli şekilde geçmektedir.

[18] Bakınız: Hacıeminoğlu (2019:188), DLT (Akkoyunlu, Ercilasun, 2020:251).

Ordogaru biligsi[z] sünüşke kelir tip kün t(e)ηri ince sakındı utr[u] ***tıdgalır erti*** *anı üçün tıdmazdı (tıdmadı)*[19] (M III 19/37).

1.3.2.5. Emir-İstek Kipi

Metinlerde; *-AyIn, -Al(X)m, -Ø -(X)η, -(X)ηlAr, -zUn, -zUnlAr* emir-istek kipliği çekimi için kullanılmıştır. Çokluk ikinci şahıs emir-istek kipi *-(X)η* aynı zamanda teklik ikinci şahıs için de sık sık tercih edilmektedir. Orhon Türkçesi ve Uygurcanın diğer metinlerindeki gibi teklik ikinci şahıs emir-istek sıfır çekiminde – *Kıl* pekiştircisi tercih edilebilir. Saygı göstermek maksadıyla çokluk ikinci şahıs emir-istek kipinin kullanıldığı **M I 7-17, M III 7** vd. bazı metinlerde muhatabın tekil olmadığı durumda *+lAr* çokluk ekli emir-istek kipine meyil edildiği görülür. Yazıtların aksine tıpkı zaman işaretleyicilerinde olduğu gibi çokluk kişi bildirimi için *+lAr* işlek olarak kullanılır. Çokluk birinci ve ikinci şahıs emir kiplerinin bağlantı ünlüleri */I/ /U/* yanında */A/* da olabilmektedir. Çokluk ikinci şahıs emir kipinde bağlantı ünlülerinin */A/* olduğu örnekler çoğunlukla diğer dil özellikleri bakımından da benzer olan erken metinlerde tanıklanmaktadır. Bu nedenle ihtiyatlı yaklaşmakla birlikte *+Aη* ekinin erken metinler için ortaklık gösterdiği söylenebilir. Bununla birlikte *+AlAm* çokluk birinci şahıs emir kipi yalnızca M I 7-17 metininde tanıklanmaktadır.

Mi[ni] ***ıdaη*** *baray(ı)n* (Dreiprinzen/63).

Bir azand sözleyin (M III 7/14).

Üküş üdte berü emgenmiş emgek(e)mez'in ***unıtal-am*** (M I 11).

İs-'iz k(e)rgeksiz ***y(a)nçal-aηlar*** (M I 9).

Amtı y(a)rl-agkançuçı-ı il-'ig t(e)ηrim ***y(a)rl(a)kaη*** (M I 11).

T(e)ηrim siz y(a)rlıkasar begi boluη yme anvam yut(u)zuηuz bolzun (M II 7/14).

Yme inçe biliηler (M III 7/15).

Yme ögirmek s(e)vin-mek bolzun nom paşdan(a)klari-n üze (M I 28).

---

[19] Yanlış yazım. (Erdal, 2004:271).

K(e)ltükümün kirtgünzün[ler] (Dreprinzen/65).

Metinlerde iyi dua maksadıyla istek-temenni ifadesini pekiştiren, daha belirgin hale getiren *fiil-mAk+iyelik bol-zUn* ve *fiil-mAk+iyelik bol-zUn er-DI* yapıları da bulunmaktadır. İstek kipi doğrudan fiile getirildiğinde fiilin gerçekleşmesinin istenildiği, temenni edildiği belirtilir. Fiile bağlı zarflar var ise fiilin nasıl gerçekleşmesinin istendiği de belirtilmiş olur. Böyle bir cümlede gerçekleşmesi istenilen fiil onu çekimleyen kip ile birlikte yüklem ve fiilin nasıl gerçekleşmesinin istenildiğine dair ifadeler de cümlenin zarflarıdır. Ancak yukarıda belirtilen birleşik yapıda fiil ve ona bağlı zarflar cümlenin öznesi yapılır. Öznenin gerçekleşmesi yahut gerçekleşmemesine dair istek ise *bol-* fiiline getirilen *–zUn* ile belirtirlir. Gerçekleşmesi yahut gerçekleşmemesi istenilen fiil ve bağlı zarfların özne yapılması ile istenilen şey öne çıkartılır, istenilen doğrudan istenilmeyerek anlamsal bir incelik-kibarca isteme ifadesi elde edilir. *Bolzun* yüklemi burada "**gerçekleşsin, mümkün olsun, mümkün kılınsın**" gibi anlamlar yüklenerek dua, istek, temenni ifadesinin kibarca, tevazu ile iletilmesini sağlar. Zaten bu yapının kurulmasındaki temel etken *bol-* fiiline yüklenmiş mezkûr anlamlardır.[20] Erken ve diğer Maniheist metinlerde örrnekleri bulunmaktadır. Metinlerdeki bazı örnekler şunlardır;

Ed tavar neçüg bıçıl[ur] erser ançulayu yme et'özdeki 'ig a[grıg] ada tuta bıçı[lmakı] kesilmeki bo[lzun] (BT V 9/157-160).

...kün kirme[ki] [kutlug] kıblıg bolmakı bolzun (BT V 9/134-35).

İçtin nomı erser yme keŋin arka ermeki bolzun/ taştın sınar ili esen'in ermeki bolzun (BT V 23/521-24).

Yal(ı)n süü t(e)ŋri 'il(i)g tapa k(e)lmek [bo]lzun (M III 27/41).

Yaşka adasızın tudas(ı)z(ı)[n][ögr]ünçün m(e)ŋin ermekeŋ(x)zl[er] bolzun (M III 27/42).

Mezkûr yapının geçmiş zaman ile çekimine dair sadece bir örnek tespit edilmiştir. Geçmiş zaman çekiminde **"…mümkün olaydı, olaydı**" anlamını ifade etmekle birlikte istenilen şekilde gelişmemiş bir durum üzerine "**keşke**" ifadesi ile

[20] *Bol-* fiilinin kiplik ifadeleri için ve kurulan yapılardaki görevleri ve sözkonusu yapılar hakkında ayrıntılı bilgi için: Ağca (2007) "*Manihesit ve Budist Türkçe Metinlerde FİİL + -mAk + İyEk bol- YapısıI Üzerine"* makalesine bakabilirsiniz.

yakınma olabileceği gibi geleceğe dönük olarak isteğin "**olsa iyi olurdu, keşke olsa**" şeklinde ifadesi de olabilir. Diğer bir ifadeyle geçmiş zaman işaretleyicisi kiplik anlamına etki edecek bir değer kazanmış olabilir.

T(e)ŋri-kenim t(e)ŋri-kenim(i)z uzun özin kalın kutun turkaru adasazan tudasazan ermeki bolzun erti (BT V 23/516).

1.3.2.6. Gereklilik Kipliği Yapısı

Gereklilik kipliği-ifadesi için bir kip yoktur. İncelenen metinlerde fiilin icra edilmesi gerektiğini belirtmek için *-mAk~mIş~sIk + k(e)rgek (erür)* yapısı kullanılır. Uygurcada gereklilik ifadesi için belirtilen yapı haricinde *-gU k(e)rgek, gU ol, gUl*, yapı ve ekleri de kullanılmakla (Erdal, 2004:524-528) birlikte Maniheist metinlerde bu yapılar tanıklanmamaktadır. Gereklilik ifadesinin kişisel bir kullanımı yoktur. Diğer bir ifadeyle isim-fiiller iyelik alarak fiilin belirli bir özne tarafından icra edilmesi gerektiğini belirtmezler.

Turkaru aş içkü ince kolusınça aşanmak k(e)rgek (M III 6/12).

Biz bir ikinti birle öçeşmek k(e)rgek ermez (Wettkampf/54-55).

Ançulayu yme üzüt üçü[n] müns[üz] b(a)çasız arıg turug [ordota?] turmış k(e)rgek erür (M I 24).

K(e)ntünüŋ kin kal-aglı urugın tar(a)gın üze sak(ı)nmış k(e)rgek (M III 6/13).

Arıg baçak baçap t(e)ŋrike ançulasık k(e)rgek erti. (LH/248).

1.3.2.7. Şart Kipi

Yazıtlarda şahıs eki almayan, fiilin hangi şarta bağlı olduğunu yahut ne zaman ne şekilde işlendiğini belirten zarf-fiil eki olan *–sAr* (Tekin, 2022:163), Uygurcada üzerine ekleşmemiş şahıs zamirleri alarak kip mahiyetini kazanmış ve yardımcı cümle yüklemini oluşturmuştur. Bunun yanında zarf-fiil görevinde de kullanıldığı görülür. Şart ifadesi birçok örnekte *kaltı* ve *birök* edatları ile pekiştirilir. Üçüncü şahıs eksiz olup çokluğu işaretlemek için *+lAr* kullanılır.

Ol işig [işlegeli] [u]sar m(e)n eligler kapıgınta [kama]g i[ş yumuş] alay(ı)n [t]ep [tedi] (WilkensPanç/11-12).

Ka[ltı] et'öz kodsar biz t(e)ŋri yirinberü (yiriŋerü) bargay biz (TT II A/4).

T(e)ŋrim siz törösüz-ün ü-dsüz-ke k(e)ntü [özüŋüz] yaz-(ı)nsar siz ötrü kam(a)g il-iŋiz bulgan[gay] (TT II A/8,9).

Yme neçe otaçı otın birle kelser anı otayu umagay (M I 15).

Birök ol kişi ögin köŋlin ıçgınsar ötrü anıŋ b(e)lgüsi antag bolur (M III 8/17).

K(a)ltı mani burkan amarı burkanlar brişti-ler […] bo e[t'özke?] kelser-ler [ötr]ü biş törlügün b(e)lgülüg bol[ur]lar (M I 24).

Tıpkı yazıtlarda olduğu gibi şart ekinin üzerine şahıs kabul etmediği ve şarta bağlı şahsın ana cümlenin yükleminin şahıs çekiminden anlaşıldığı[21] diğer bir ifadeyle şart ekinin kip değil şart anlamıyla zarf-fiil eki olarak kullanıldığı örnekler de mevcuttur.

Kanta yorısar barsar kirser taşıksar turkaru bu tört sav ag(x)zaŋızda tutuŋ (Wettkampf/6-8).

1.3.2.8. GERUNDİUM (ZARF-FİİL)

-A/I/U

Esas fiil ile aynı anda meydana gelen ünlü zarf-fiil ekli zarf-fiiller, esas fiilin meydana geliş tarzını tanımlar. Genellikle birleşik fiil terkiplerinde kullanılan ünlü zarf-fiil eklerinin eklendiği fiil, birleşik fiil grubunun esas fiili olarak bu fiili tasvir fiiline bağladığı gibi zarf-fiil unsurunun esas fiilin tarzını nitelemekten öteye geçip *zarf-fiil+fiil* terkibinin yeni bir fiil meydana getirdiği de görülür. Bu husus zarf-fiilin yüklemden hemen önce kullanımına, birlikte sıkça kullanımına ve her iki fiilin anlamlarının böyle bir duruma müsait olmasına bağlı olarak gelişebilir.

Uygurcada tıpkı geniş zaman eklerinde olduğu gibi ünlü zarf-fiil eklerinde de aynı ses düzenlerinden sonra farklı eklerin kullanıldığı görülür. Bu husus da sair

[21] Örnekleri için bakınız Tekin (2022:162)

çalışmalarda metin tasnifi için bir ölçüt olarak kullanılmıştır. Eski Uygurcada görülen bu değişkenlik ve Maniheist metinlerin bu değişkenlik özelinde kendi içlerindeki farklılıklar şu şekildedir;

-(X)t ettirgenlik ekinden sonra gelen zarf-fiil ekleri *-I* yahut *-U* şeklinde değişkenlik göstermektedir (Ağca, 2021:211). Maniheist metinlerde söz konusu durumun pek örneği tanıklanmaz. **M III 5**; *eliti* (10), **M I 23-29**; *meŋzeti* (23) metinlerde tanıklanan örneklerdir.

Eski Uygurcanın genelinde */k/* ve */r/* ünsüzleriyle biten belirli sözcüklerin bazı metinlerde *-A* zarf-fiil ekini alırken bazı metinlerde ise *–U* zarf-fiil ekini aldığı görülür (Ağca, 2021:208). Maniheist metinlerde bahse konu değişkenlik bir örnek haricinde *-A* yönündedir. M I 17-18'de *adıru*[22] *bil-* örneğinde söz konusu fiil *–U* zarf-fiil ekini almıştır. Bunun yanında M III 15'te; *ögire, b(e)lgüre* (34, 35) örneklerinde */k/ /r/* ünsüzleriyle biten çok heceli sözcüklerin *–A* zarf-fiil ekini aldığı görülmektedir.

Sonuç olarak ünlü zarf-fiil eklerinin belirli ses düzenlerindeki ikili kullanımlara bağlı değişkenliklerinin örneklerin azlığı ve aynı sözcüklerin farklı kullanımlarının tanıklanamaması sebebiyle Maniheist metinlerin kendi içlerinde yapılacak olan bir tasnif için ölçüt olarak değerlendirilmesi güçtür.

Ötrü kirtü buyrukug ag(x)rlayu erklig türklüg tutar (BT V 27/616-617).

Takı için yüntüşü okı-şurlar (M I 9).

Kal(ı)gdan kodı intim / yana kaya kördüm (M III 8/23).

Ötügümüz savam(a)z yogunsıg boltı erser t(e)ŋrim kutı kentü yarlıkayu berzün (Uigbrief B).

-(X)p

-(X)p ekli zarf-fiiller esas fiilden önce tamamlanan bir işi ifade eder. Ek bu özelliği ile esas fiilin tarzını ifade etmekten çok iki fiili zamansal bakımdan sıralama işlevi görür. Ünlü zarf-fiil eklerinde olduğu gibi *–p* zarf-fiili de benzer şartlarda birleşik fiil terkipleri kurabilir.

[22] *Adır-, ögir-, belgür-* fiillerinin *–U* zarf-fiil eki aldığı örnekler Maniheist Uygurca metinlerde tanıklanmaz. Söz konusu fiillerin farklı ünlü zarf-fiil eklerini aldığı örnekler için bakınız: Ağca (2021).

Kaŋu kişi k(e)ntü et'özin üze erklig bolup il kan törösin tutmış erser… (M III 8/20).

Ötürü vrum kanı künilep bar-kaŋa ince tip aymış (BT V 27/618-619).

T(e)rkin yügürüŋ [ok] berü alıp k(e)lürüŋ (DreiPrinzen/49-50).

Amtı üdsüz ölme t(e)rkin mu[ntadan] yanıp bar tidi. (M III 8/23).

-pAn, -panIn

-(X)p zarf-fiil ekinin genişlemiş şekilleri olduğu düşünülen *-pAn* ve *-pAnIn* eklerinden yalnız *-pAn* erken metinlerde tanıklanmaktadır. Bununla birlikte diğer Maniheist metinlerde *-pAnIn* eki de kullanılmıştır. *-pAn* zarf-fiil eki yazıtlarda KT ve BK'de kullanılmış olmakla beraber diğer kağanlık yazıtlarından Tunyukuk, Tes, Tariat ve Şine Usu'da tanıklanmamaktadır. Buna karşın *–pAnIn* yazıtlarda kullanılmamıştır.

Erken metinlerde, **BT V 13**; *yaratıpan* (263), **LH**; *tepen* (19, 70 vd.), **T II K 173**; *barıpan*, (1/1/1), *k(e)lipen* (1/1/2) diğer Maniheist metinlerde **BT V 15**; *arılıpan* (277), **M III 10**; *k[ör]üpenin* (28), **M III 11**; *tıkıpan, küyürüpen, bolupan* (28), *bulupan, taşıkıpan* (29), **M III 16**; *enipenin, kelipenin* (35), **M III 21**; *tepen* (39), **M II 1**; *tepen* (5), **M II 3**; *yakışıpan* (8), **M II 5**; *közünüpen, tutupan, kelipenin, tutupanın* (12), **Pothi**; *ketipen* (460), **WilkensManTürk;** *enipen*, *[en]türüpen* (15) örneklerinde *-pAn* ve *-pAnIn* ekleri kullanılmıştır. Bu veriler nazarında *pAn* ve *pAnIn* eklerinin kullanıldıkları metinlerin dil özellikleri ile ilişkisi bakımından şunlar söyenebilir;

-pAn ekinin kullanıldığı en erken metin T II K 173'tür. Bununla birlikte erken metinlerden LH ve BT V 13, *-pAn* ekinin görülmediği M I 7-17, M III 6, M III 8, Dreiprinzen, U 2, Wettkampf gibi dillik özellikleri bakımından en erken Maniheist Uygurca metinlerden ileri dil özelliklerine sahiptirler. *-pAn*'ın kullanıldığı üç erken metin haricindeki bütün metinler erken metinler dışındadır. *-pAnIn* ekinin tanıklandığı M III 10, M III 16, M II 5 metinleri aynı zamanda diğer dil özellikleri bakımından *-pAn* ekinin tanıklandığı metinlerden daha ileri dil özellikleri göstermektedirler. Ha 5, M III 9, M II 5 gibi *–pAnIn* tanıklanan metinlerle benzer yahut daha ileri dil özelliklerine sahip metinlerde *-pAn* yahut *-pAnIn* kullanılmamıştır. Buna istinaden Maniheist metinlerde *-pAn* ekinin tanıklandığı metinlerin genellikle erken metinler olmadığı, *-pAnIn* ekinin ise hiçbir erken metinde tanıklanmadığı ve her iki ekin de metinlerde zaman zaman ortaya çıkan yazı diline yerleşmemiş ağız özellikleri

oldukları söylenebilir. İncelenen metinlerde *–pAn* ve *-pAnIn* eklerinin bazı kullanımları şunlardır;

T(e)rkleyü yüz tapa barıpan (LeCoqManChotsho/ 1/1/1).

T(e)ŋriken uygur bugug kan koço-garu k(e)lipen koy-n yılka üç m(a)hi-stak olurmak üçün kiŋedi (T II K173 1/1/2).

Yme kirtü erklig küçlü[g] t(e)ŋri tipen kirtgünmed(i)m(i)z erser (LH/19).

Yaratıpan yarıkın arıg dintar-larka basutka anuk tur[urlar]. (BT V 13/253-254).

K[ö]rküŋüzni kö[ör]üpenin biz kop ögrünçlüg boltumuz (M III 10/28)

T(e)trü saçl(ı)g kurtga yek kelipenin tanmiş üzütlerig tutupanın tünerig tamuka tartar tiyür (M II 5)

1.3.2.9. Partisip (İsim-Fiil)

-(x)glI ve (X)gmA

Her ikisi de süreklilik bildiren partisip ekleridir. Bununla birlikte *-(X)glI* olumsuz fiil tabanlarına da gelebilirken *–(X)gmA*'nın böyle bir kullanımı yoktur. Yazıtlarda -(*X)glI* sadece *erkli* (T 8 vd.) örneğinde tanıklanır. Buna karşın ***-(X)gmA***; *ayıgma* (T 5, Ta K/5), *barıgma* (KT D/24 BK D/19 vd.), *berigme* (KT D/25), *bitigme* (KT G/13, Ta K/5), *içikigme* (BK D/37), *keligme* (BK D/31, T 43), *körügme* (KT G/11, BK K/8), *kötürügme* (BK 5/21), *sakınıgma* (BK D/2), *uduzugma* ((T 5), *yanıgma* (T 53), *yaratıgma* (KT K/13, Ta K/5) örneklerinde görüleceği üzere işlek bir şekilde birçok fiilde kullanılmıştır. Uygurcada ise Maniheist metinlerde daha çok *-(X)glI* Budist metinlerde ise daha çok *-(X)gmA* kullanılmıştır (Erdal, 2004: 282-288). Maniheist metinlerde; **Dreiprinzen**; *k(e)liglike* (28), **BT V 15**; *yaltrıglı* (308), **BT V 18**; *y(a)rlıkaglı* (400), **M I 7-17**; *y(a)ltraglı* (10), **M I 23-29**; *udguruglı, açıglı, y(a)rutuglı* (26), *birigli* (27), **M II 1**; *küdügli* (6), **M III 2**; *birigli* (7), **M III 4**; *odguruglı* (9), **M III 6**; *birigli, til-egli* (11), *taplaglı* (12), **M III 8**; *ertigli* (17), **M III 7**; *yügürigli, akıglı* (14), *tirgürigli* (15), **M III 12**; *sımaglı* (29), **M III 18;** *tuyunuglı, bilingli* (36), **M III 19**; keligli (16), **M III 20**; *arıglı* (39), **M III 21**; *arıl(a)glı* (39), **M**

III 23; *[yal]trıglı* (40), **M III 32**; *bulgaklı, emgetigli, könür'ügli* (45), **Windgott**; *kamşatıglı* (16), *eniklentürügli* (17), *açınglı* (32), *[e]tigli* (33), **TT II A**; *erigli* (34) örneklerini içeren metinlerde sadece *-(X)glI* eki kullanılmıştır. Bununla birlikte; **Ha 5**; *k(e)lürügli* (21), *y(a)ralaglı* (22), *eştürügli* (28), *sakınaglı* (61), *küsegli* (62), *birigme* (21), **LH**; *[y(a)ratıg]lı* (30), *azguruglı* (127), *kuvrat(ı)glı* (224), *olurugma* (41 vd.), *uçugma* (82), *yorıgma* (84), *tutugma* (129), *yükünügme* (130), *t(i)gmeke* (139), **M III 1**; *amraglı* (5), *okıglı*, *ündegli* (6), *igidigme, birigme* (7), **M III 9**; *yadmaglı*, *örgetd(ü)rügli*, *s(e)vint(ü)rügli* (24), *ukuglı* (25), *y(a)rlıkagma* (24), *nomlagma* (26), **M III 15**; *erigme* (34), *etigli* (34) örneklerini içeren metinlerde hem *-(X)glI* hem de *-(X)gmA* ekleri kullanılmıştır. **BT V 13**; *igidigme* (232), *tutugma* (243), **M II 4**; *körügme, körünügme* (9), *tudagma, kılıgmalar, tapunugmalar* (11), **U 2**; *yatagma* (5) örneklerini içeren metinlerde ise sadece *-(X)gmA* kullanılmıştır.

Yukarıdaki veriler nazarında *-(X)glI* ve *-(X)gmA* ekinin metinlerdeki kullanımlarının metinlerin dil özellikleri ile olan ilişkisi hakkında şunlar söylenebilir;

Sadece *-(X)glI* ekinin tanıkladığı bütün Maniheist metinler erken tarihli değildir. Keza M II 1, M III 12 ve M III 18 gibi metinler diğer dil özellikleri bakımından erken tarihli metinlerden farklı özelliklere sahiptir. Aynı zamanda sadece *-(X)gmA* ekinin tanıklandığı yahut da hem *-(X)gmA* hem de *-(X)glI* ekinin tanıklandığı metinlerin tamamı geç Maniheist metinler değildir. BT V 13, LH ve özellikle U 2 gibi metinler erken metinlerle ortaklaşan dil özelliklerine sahiptirler. Ancak U 2'deki *yatagma* örneği haricinde en erken Maniheist Uygurca metinlerin tamamında sadece *-(X)glI* eki tanıklanmaktadır. *-(X)glI*'nın birden fazla fiilde görüldüğü M I 23-29, M III 4, M III 6, Windgott gibi metinler aynı zamanda en erken Maniheist metinlerdir. Ayrıca erken metinlerden farklı dil özelliklerine sahip metinlerin birçoğunun ortak özelliği *(X)gmA*'nın metinlerde tanıklanıyor oluşudur. M II 4, M III 15, Ha 5 gibi ileri dil özelliklerine sahip metinlerde *-(X)gmA* kullanılmıştır. Sonuç olarak *-(X)glI* ve *(X)gmA*'nın tek başlarına metinlerin erken tarihli yahut geç tarihli olduklarına işaret etmedikleri ancak **en erken** metinlerde *(X)gmA*'nın bulunmayacağı bununla birlikte geç metinlerin belirleyici özelliklerinden birinin de *-(X)gmA* ekinin kullanılıp kullanılmadığı hususu olduğu söylenebilir.

-(X)glI ve *-(X)gmA*'nın erken Maniheist metinlerdeki bazı örnekleri şunlardır;

Bu et'özden ertigli biş t(e)ŋri küçin artatmasar ötrü k(e)ntü üziti-niŋ ög sini küçlügün b(e)dükün erür (M III 8/17).

Yme tükel-lig n(i)goşak bar/ yme antag bar edgü ögli ol/ antag bar nomug taplaglı kişiler (M III 6/12).

İkint[i] k(e)liglike tayak birg[ey] m(e)n /üçünç k(e)ligli[ke] saphay(ı)g birgey m(e)n (Dreiprinzen/28-30).

Bir yme iki adakl(ı)g kişike ekinti tört butlug tınl(ı)gka üçünç uçugma t(ı)nlıgka törtünç suv içreki tınl(ı)gka bişinç yirdeki bagrın yorıgma tınl(ı)gka… (LH/80-84).

Bizni ögrünçün tutugma edgü kını//… (BT V 13/242-43).

Bu muntag körksüz agnayu yatagma ne törlüg kişi bu tep ay(ı)ttı (U II 1/4-7).

-mAçI

Yazıtlarda gelecek zaman işleviyle yüklemde kullanılan ek (Tekin, 2022:173), aynı işlevde birkaç Uygurca metinde de tanıklanır. (Ağca, 2021:271). Maniheist çevreye ait Pançatantra (Ölmez, 1993) ve Budist çevreye ait MaitrSengim haricinde ekin geçtiği metinler yazıtlara daha yakın dil özellikleri gösterirler. İncelenen metinlerde geldiği fiilin okunamadığı bir önekte *bol-* ile kurulan birleşik fiil terkibinde partisip unsurunu meydana getirmiştir.

Türk [il kan?] arta[d]ı yme …-maçi boltı tid[di] (LeCoqManChotsho).

-çI

Yazıtlarda sadece olumsuz şekliyle (*mAçI*) yüklemde görülen *-çI* Uygurcada seyrek olarak partisip eki vazifesiyle kullanılmıştır. Metinlerde bir örnekte *bol-* ile kurulan birleşik fiil yapısının isim unsurunu oluşturur.

[inçe] k(a)ltı yunt sürügi [adgırsız] [k]ulnaçı bo[l]maz (Windgott[23]/12-13).

-sXk

[23] Bang Windgott (1928), Zieme Windgott (1997).

Orhon Türkçesinde partisip vazifesinin yanında yüklemde de kullanılan ve *-D* ile aynı şekilde şahıs ekleri alan, Uygurcada ise sadece partisip olarak tanıklanan gelecek zaman-gereklilik ifadeli partisip ekidir. (Tekin, 2022:153, Eraslan, 2012: 396). Geleceğe yönelik kuvvetli gereklilik ifadesi birtakım isimler türetmesine de olanak sağlamıştır. Ancak Orhon Türkçesinden sonra işlekliğini kaybetmesi nedeniyle mezkûr hadisenin örneği pek azdır. Özellikle *açsık, tosık* (KT G8) gibi örneklerde *-gUlUk* ile işlev ortaklığı belirgindir. İncelenen metinlerde kalıp ifadeler dışında sadece **LH, ZH** metinlerinde kullanılmıştır. Ekin tanıklandığı diğer örnekler; *küntugsık, künbatsık* (M III 4 vd.) sözcüklerindeki kalıplaşmış şekillerdir. **LH**'de bir örnekte *-gU kergek/-mAk kergek* yerine tercih edildiği de görülür. Son olarak Uygurcada ekin son ünlüsü /*g*/ olabilmektedir.[24]

...bir yılka elig kün arıg dintarça vuş(a)nti olursuk törö bar erti/ arıg baçak baçap t(e)ŋrike ançulasık k(e)rgek erti (LH/244-246).

Neçe sözlemesig irinçülüg söz sözleyür biz/ neçe sözlemesig iş işleyür biz (LH/295-297).

-yUk

Bitmişlik ifadesindeki bir diğer partisip ekidir. Sadece Uygur Türkçesinde kullanılmış olan ek (Erdal, 2004:300), Maniheist metinlerde nadir kullanılmıştır. İncelenen metinlerde de iki örnekte *kertgün-* (M III 6/11) ve *tit-* (ClarkPothi/108) fiillerinde kullanılmıştır. Çoğunlukla Budist çevreye ait metinlerde tanıklanan ekin geç Maniheist metinlerden ClarkPothi'de de görülmesi tabii bir durum iken M III 6 gibi erken tarihli bir metinde de kullanılmış olması dikkate değerdir.

Yme m(e)şiha burkan kertgünyük buşi birigli üzitin til-egli kişi-lerig k(e)ntünüŋ edgü öglisi-ŋe edgü ögli tip atadı (M III 6/11).

1.4. VAZİFELİ BİRİMLER

[24] Söz konusu durum hakkında detaylı bilgi için: Erdal (2004:301)

1.4.1. EDATLAR

1.4.1.1. Çekim Edatları

Yalın İsimlerle Birleşenler

Yazıtlarda ve erken dönem Uygurca metinlerin birçoğunda yalın isimlerle edat grubu oluşturan edatların isim unsuru ikinci ve üçüncü şahıs iyelik eki almışssa isim unsuru akuzatif halindedir. Bununla birlikte klasik öncesi Uygurca metinlerdeki ikili kullanımlardan başlayarak klasik Uygurca döneminde edat grubunun iyelik ekli isim unsurunun akuzatif haline girmediği görülür (Ağca, 2021: 245). Yalın isimlerle edat grubu oluşturan edatların iyelik ekli isim unsuru ile ilgili belirtilen tercih farklılığı aynı zamanda eski Türkçe metinlerin dillik özelliklerine göre tasnif edilmesindeki ölçütlerden biri olmuştur. Maniheist metinlerden; **BT V 10**; *özin-teg, ortosın-teg, oronın-teg, olurgusın-teg* (175-177), **BT V 20**; *uguşın birle* (437), **BT V 25**; *erinç[ü]sin k(a)l(ı)n üçün* (575), **BT V 27**; *atlıgın yüzligin birle* (607), **LH**; *azgurdukın a[r]kun* (19), *kat(ı)ldukın üçün* (40), **M I 5-7**; *esrükin biligs(i)zin üçün* (5),*uvutsuz biligin üçün* (6), **M I 7-17**; *otın birle* (15), **M I 19-20**; *küçin birle* (19), **M I 23-29**; *nom paşdan(a)kların üze* (28), **M II 3**; *y(a)rukın-teg* (8), **M III 1***; özümüzün üzütümüzün üze* (7), **M III 6**; *üzütin üçün* (11), *urugın tar(a)gın üze* (13), **M III 8**; *üdin birle* (16), *köŋülin [a]ra* (20), *et'özin üze* (20), *köŋülin içre* (22), **M III 16**; [*tur]gurdukın üçün* (36), **M III 23**; *nomın üçün, ilin üçün* (40), **U 4**; *özümi-n kodı* (2), *töpösin üze* (3) örneklerini içeren metinlerde iyelik ekli gövde akuzatif halinde edatla birleşmiştir. **M III 15**'te; *y(a)rlıkamışı üçün* (34), *ili törösi üze* (35), **M III 27**'de; *[elig] [k]an(ı)m(ı)z üz[e]* (42) örneklerinde ise edatlar iyelik ekli gövde ile akuzatif gereksinimi olmaksızın birleşmişlerdir. **M III 1**'de; *özümüzün üzütümüzün üze* ve **U 4**'te; *özümi-n kodı* örneklerinde görüleceği üzre teklik birinci ve ikinci şahıs iyelik ekli gövdeler de akuzatif halinde edatlarla birleşebilmektedirler. Sonuç olarak yukarıdaki veriler nazarında yalın isimlerle birleşen edatların iyelik ekli isim unsurunun akzatif halinde olup olmadığı hususu birkaç Maniheist metinde ayırt edici ölçüt olarak kullanılabilir niteliktedir. Maniheist metinlerde yalın isimle birleşen edatlar ve bazı örnekleri şunlardır;

Korkınçıg etin olar ***ara*** *yok* (M III 32/45).

Kańu kişi kim bu iki [y](i)g(i)rmi ilenmekig k(e)ntü köŋilin ***[a]ra*** *tikser* (M III 8/20).

Anıg kılınçl(ı)g ş(i)mnu ögümüzni sakınçım(ı)znı azgurdukın ***a[r]kun*** *biligsiz ögsüz boltukumuz üçün…* (LH 19-20).

Yme t(e)ŋri elig dindarlar ***birl-e*** *i[ki] [kün] tün bu savlar(x)g sözleşti-ler* (TT II A/27).

Yme neçe otaçı otın ***birle*** *kelser anı otayu umagay* (M I 15).

Yme anta kin [er]ksinür ilenür-ler iligler kanlar k(e)ntü öz ilin ***içre*** (M III 8/19).

İki y(a)ruk ordo ***içre*** *olurugma t(e)ŋri[lerke]…* (LH/2).

İnçe sakıntı özümi-n ***kodı*** *ıday(x)n* (U 4/2)

T(e)rkleyü yüz ***tapa*** *barıpan tay üge kutadmış i-n eçi /////ant kam(a) içikdi* (T II K 173)

Ol küçlüg yeklerde y(a)ruk küçi korduŋ ***teg*** *kalzun tep* (M III 2/8).

*Ol örgin-niŋ özin-teg ortosın-****teg*** *oronın-****teg*** *olurgusın-****teg*** *bolup turur-lar* (BT V 10/175-177).

Sizni ***üçün*** *kelti* (M III 7/14).

Uvutsuz biligin ***üçün*** *esrükün ögsüz bolup köŋüliŋe anıg ögrünçülüg boltum tip sakıntı* (M I 6).

K(e)ndü köŋülin n(i)goşaklar ***üze*** *bamaz ulamaz* (M III 8/22).

Yme ögirmek s(e)vi-nmek bolzun nom paşdan(a)klari-n ***üze*** (M I 28).

Üküş erüş bodun ***sayu*** *ay(ı)g atl(ı)g körksüz bolgay siz* (Wettkampf/58).

İsmin Ablatif Hali İle Birleşenler

Maniheist metinlerde; *adın, artuk, baru/berü, kin, kisre, kodı, öŋi, ötrü, ve sıŋar* edatları ismin ablatif hali ile birleşen edatlardır. İsim kimi zaman *+dA* kimi zaman *+dAn* ile ablatif halindedir[25]. Metinlerden bazı örnekler şunlardır;

Antag muŋ tak k(e)lgey bu tört savda ***adın*** *[t]usulmagay* (Wettkampf/16-17).

Muntada ***artuk*** *körmiş s(e)n* (M III 8/23).

T(e)ŋrim söde ***berü*** *beş t(e)ŋrig bilmetin an(ı)g y(a)vlak biligin neçe sıd(ı)m(ı)z b(e)t(t)im(i)z erser* (LH/49).

Yüz yüzegütin ***berü*** *kirtgünçin yükünmiş sayu arızun* (ClarkPothi/5)

Yme antada ***kin*** *[…] ol azıŋ yme ol kamag [y]ekler oglanları kim köklerden […] yirgerü tüşmişler erti* (M II 2/7).

Antada ***kisre*** *ne bolgay tipen biltim(i)z* (LH 172-173).

Kün t(e)ŋri yarukın kögmen tagda tuga kelir erti yme birök üstünten ***kodı*** *ün kelti korug burkan y(a)rl(ı)gın k(e)lürdi* (M III 8/23).

Kalıgtın ***kotı*** *intiŋiz* (M III 39/47).

Ol ot yegüçi tınl(a)gag [tarkarga]y m(e)n kim bu yirde ***öŋi*** *[…] ketip bargay* (WilkensPanç/47).

Bu savd[a] ***ötrü***[26] *köŋüli ögrünçülig bolmadı* (Wettkampf/73-74).

Kim yime [bil]iglerden ***ötrü*** *bilti* (DreiPrinzen/96)

Ol bulgamakıg yaykanmakıg küntugsukdan ***sıŋar*** *el'itir yanturur* (M III 4/10).

Yme k(a)ltı kün ortoda ***sıŋar*** *yel tursar* (M III 4/10).

[25] Edat grubunun ablatif halindeki isim unsurlarındaki *+dA, +dAn ve +dIn* tercihleri hakkında detaylı bilgi için "Ablatif" başlığına bakabilirsiniz.

[26] Dolayı, yüzünden

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. MANİHEİST ÇEVREYE AİT TÜRKÇE METİNLERİN TASNİFİ

Gramer bölümünde görüldüğü üzere Maniheist Uygurca metinlerde birtakım dillik değişkenler mevcuttur. Bu değişkenler metinlerin sınınflandırılması için kullanılabilecek olan ölçütlerdir. Bununla birlikte kimi ölçütler sadece birkaç metin için kullanılabilirken kimi ölçütler ise neredeyse metinlerin geneli için kullanılmaya uygundur. Maniheist Uygurca metinlerde tespit edilen dillik değişkenler şunlardır;

1. Söziçi fazla elif yazımı

2. Söziçi genellikle */l/* ve */y/* harfleri yanında aykırı ayrı yazım

3. Yazımda ünsüz tekleşmesi

4. */d/~/t/* ve */s/~/z/* ünsüzlerinde yazım düzensizliği

5. */ṅ/* sesinin durumu

6. Metatez

6a. Ses Erimesi

7. */ŋ/~/g/* nöbetleşmesi

8. Ağız kaynaklı ses hadiseleri

8. Yuvarlaklaşma

8a. Daralma

8b. Ses erimesi

8c. Metatez

9. */A/* bağlantı ünlüsü (sözcük gövdesinde)

9a. Vasıta ekinde

9b. İsim ve çekim eklerinde

10. Dudak uyumu çerçevesinde vasıta ekinin bağlantı ünlüsü *+Xn/+In*

11. *-(X)t* ettirgenlik ekinden sonra geniş zaman eki olarak *–Ir/-Ur* zarf-fiil eki olarak *-I/-U* tercihleri

12. Çok heceli ve */k/* ve */r/* ünsüzleriyle biten sözcüklerden sonra geniş zaman eki olarak *Ar/-Ur* zarf-fiil eki olarak *–I/-U* tercihleri

13. *ti-* fiilinin geniş zaman çekimi

13a. Ünlü ile biten fiilden sonra *–r/-yUr* tercihleri

14. Ünsüz ile biten isimden sonra *+Xŋ/+n(X)ŋ* genitif eki tercihleri

15. Çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra *+(X)n/+nI* akuzatif eki tercihleri

16. *+dA/+dAn/+dIn* ablatif eki tercihleri

17. *gArU>Ø / +gArU>kA*

18. *+lUgUn* ekinin kullanımı

19. Geçmiş zaman yapıları; *-p erür/turur, mAdUk*

20. Gelecek zaman işaretleyicileri ve gelecek zaman ifadeli partisipler; *-mAçI, -sIk*

21. *-gAlIr* ekinin kullanımı

22. Geniş Zaman Olumsuzu; *-mAyUr, -mAs*

23. *-sAr* ekinin zarf-fiil anlamıyla ve yapısıyla kullanımı

24. *-pAn* zarf-fiil eki kullanımı

25. *-pAnIn* zarf-fiil eki kullanımı

26. Geniş zaman partisipi olarak *-glI/-gmA* tercihleri

27. *İsim+iyelik+n+çekim edatı/isim+iyelik+çekim* edatı şeklindeki edat grupları.

Belirtilen dillik değişkenlere göre metinlerin durumu şu şekildedir;

BT V 3 (Uygur Alfabesi)	5. *ayag* (37) 8a.-8b. *kamag* (42)

	9. *ayag* (37)
BT V 4 (Uygur Alfabesi)	1.-2. *y(a)rl(x)kançuçı, y(a)ruklar-nıŋ* (69,70)
BT V 5 (Uygur Alfabesi)	Ek; *yişu mşiha* "isa mesih" (76)
BT V 6 (Soğd Alfabesi)	1. *elitir* (98) 2. *bul-unap* (98) 6. *kurtul-* (95) 11. *elitir* (98) 13. *tir* (90) 24. *tip* (91)
BT V 7 (Mani Alfabesi)	-
BT V 8 (Uygur Alfabesi)	-
BT V 9 (Mani Alfabesi)	1. 2. *y(a)ruk* (136), *dintarlar* (146), *y(a)rlıkadı* (155), *ançulayu* (157) vd. 4. *asıg tusu* (139) 16. +*dA* (164) +*dAn* (136)
BT V 10 (Uygur Alfabesi)	1.-2. *bolup* (1779, *y(a)ruk* (187) *ulug* (184), *ilig* (199) 10. *bölükün* (191) 16. +*dA* (171), +*dAn* (172) 19. *bolup turur-lar* (177), *ornanıp erür* (179) 27. *ortosın içre* (180)
BT V 11 (Uygur Alfabesi)	-
BT V 12 (Uygur Alfabesi)	1.-2. *üdlüg, yirig* (213), *törlüg* (221) vd.

	6. *erdem* (216) 14. *t(e)ŋrilerniŋ* (215) 17. +*gArU* (212)
BT V 13 (Uygur Alfabesi)	1. *y(a)ruklar* (226), *üküş* (229) vd. 2. *buşi-n* (233) / *küçlüg* (225), *y(a)vlak* (260) 8. *ögrinçün* "*ögrünç*" (242) 9b. *y(a)vlakag batag* (260) 10. *busuşun* (229) 14. *uguşnuŋ* (236) 16. +*dA* (261) 24. *yaratıpan* (253) 26. *igidigme* (232), *tutugma* (243)
BT V 14 (Uygur Alfabesi)	-
BT V 15 (Uygur Alfabesi)	1. *üdün* (332) 2. *eşi-dip* (319) 9b. *agrıgag* (288), *tumlıgag* (289) 16. +*dA kin, öŋi* (279), +*dAn kirü* (332) 17. +*gArU* (297) 24. *arılıpan* (277) 26. -*glI* (308)
BT V 16 (Uygur Alfabesi)	1.-2. *ulug* (354), *üdün* (348) 16. +*dAn* (358)
BT V 17 (Uygur Alfabesi)	-
BT V 18 (Uygur Alfabesi)	1. *ulug, y(a)ruk, üküş* (388-389) 2. *törl-üg* (391), *körtl-e* (398)

	16. *+dAn* (396) 17. *+gArU* (387,399) 26. *-glI* (400) Ek; *üner* (393)
BT V 19 (Uygur Alfabesi)	-
BT V 20 (Uygur Alfabesi)	1.-2. *ulug* (438), *ilig* (439), *t(e)ŋriken(i)m(i)z* (434) 9. *yalana- "yalına-"* (435) 10. *kutun* (435) 13a. *yalanar "yalına/yalana-"* (435) 27. *uguşun birle* (437)
BT V 21 (Uygur Alfabesi)	1.- 2. *eşi-dip* (443), *törl-üg* (445), *ilig* (449), *ü-rmen* (456) vd. 17. *+gArU* (451)
BT V 22 (Mani Alfabesi)	5. *anıg* (491) 8. *örügün* (489) 10. *örügün* (489) 16. *+dAn* (491)
BT V 23	Bakınız: M III 29
BT V 24 (Uygur Alfabesi)	5. *anıg* (542) 9b. *-kaŋaz* (544)
BT V 25 (Mani Alfabesi)	10. *körkün* (574) 16. *+dA öŋ* (556) 27. *erinç[ü]sin k(a)lın üçün* (575)
BT V 26 (Uygur Alfabesi)	1. -

	2. *karı-makaŋaz* (592) 9b. *karı-makaŋaz* (592) 10. *muŋsuzun* (582) 13a. *y(a)rlıkayur* (578) 15. *üzütümüzün* (594) 16. *+dAn* (579)
BT V 27 (Uygur Alfabesi)	1.-2. *eşidip* (632) 3. *teg(g)eli* (609) 5. *anıg* (632) 15. *-uŋuznı* (629) 17. *+gArU* (608) 27. *atlıgın yüzlügin birle* (607-608)
BT V 28 (Mani Alfabesi)	16. *+dA kodı* (641)
BT V 29 (Uygur Alfabesi)	1. - 2. *ü-dki* (681), / *ulug ilig,* (666), *ançulayu* (692) 15. *kan(x)m(ı)znı* (655) 17. *+gArU* (669) 24 *turupan* (668)
BT V 30 (Uygur Alfabesi)	13a. *y(a)rlıkar* (705) 16. *+dA* (702), *+dAn* (701)
BT V 31 (Uygur Alfabesi)	16. *+dAn* (710)
BT V 32 (Uygur Alfabesi)	16. *+dAn* (727)
BT V 33 (Uygur Alfabesi)	2. *eşidi[p]* (742) 13a. *y(a)rlıkar* (741)
BT V 34 (Uygur Alfabesi)	2. *eşi-dip* (747)

	24. *tip* (751)
BT V 35 (Uygur Alfabesi)	2. *y(a)rl-(ı)kayur* (753) 13a. *y(a)rl-(ı)kayur* (753)
ClarkPothi (Clark Pothi, TT III, TT IX) (Mani Alfabesi)	4. *tuzu* "tusu" (105), *üsüksüz* "üzüksüz" (108), *betü-* "*bedü-"* (85) 5. *ayıg* (74 vd.) *t(e)rkk(i)ye* (160) 6. *kutrul-* "*kurtul-*" (50) *edrem "erdem"* (270) 6a. *kutkar-* (19), *ayı* (160) 8a. *kamıg* (35), *örüg* (110) 8c. *küzet-* (171) 9b. *ayançaŋ* (2) 10. *köŋülin* (2, 3) 12. *tarıkar* (170) /*tarıkur* (94) 13a. *amrar* (98) 15. *orukuŋuznı* (50) 16. +*dA öŋi* (32), *taluytın keç-* (51), *tamutın ozgur-* (67), 17. +*gArU>kA* (72) 24. *ketipen* (460) 26. *tegli* (294) 27. *k[ön]gülüŋüz üze* (102) Ek: *-yUk* (partisip) (108) Ek: *kök kalık* (169), *anasın babasın* (98) Ek: *tiyü* (382)
DreiPrinzen (Uygur Alfabesi)	1. *el'ig* (37)

	2. *ol-arka* (9), *kutl-ug* (19), *tay-ak* (28), *bardıl-ar* (32), *el-'ig* (37) vd. 3. *kiçig(k)ye* (46) 5. *kaṅu* (13, 16), *[ay]ıg* (50), *kiçig(k)ye* (46) 7. *az(a)nt(ı)g* (119) 9. *[tayak]an* (47) 9b. *ıdaŋ* (63) *begedmekeŋiz(i)n* (66), *iligeg* (94) 15. *begedmekeŋiz(i)n* (66) 16. +*dA ötrü* (54), +*dAn (ötrü* (96) 17. +*gArU* (17, 21) 18. +*lUgUn* (119) 20. -*mAçI* (86) 26. -*glI* (28)
Ha 5 (Uygur Alfabesi)	3. *köŋül(l)üg* (37), *ögmek(k)e, alkamak(k)a* (7-8) *tükel(l)ig* (33) 6. *ayı* (69) 9b. *sakınaglı* (61) *tataglıg* (35) 11. *y(a)ratır* (9) 16. +*dIn* (65-66) 26. -*glI* (21, 22 vd.) -*gmA* (21)
Ha 6 (Uygur Alfabesi)	1.-2. *y(a)ruk* (3), *bilig* (4) vd. 3. *tükel(l)lig* (7) 26. –*glI* (2)
Ha 8 (Uygur Alfabesi)	2. *il-ig* (12)

	6a. *kurtgar-* (13) 8. *kaçug* (6) 10. *kılınçın* (3) 16. *+dA berü* (7), *+dIn* (9)
LH (Huastuanift/Le Coq) (Mani Alfabesi)	3. *açıt(t)ımız, agtıt(t)ımız* (88) 4. *ıt- "ıd"* (15), atrıl- *"adrıl-"* (16) 5. *anıg* (18 vd.) 9b. *anıgag* (28 vd.) 10. *köŋ(ü)lün* (193), *özün* (194) / *sözin*, *közin* (310,311) 11. *y(a)rutır* (12) 14. *nomnuŋ* (42) 15. *ögümüzni* (18 vd.) 16. *+dA berü, ötrü* (32, 165 vd.) 17 *+gArU* (45 vd.) 18. *+lUgUn* (2, 4, vd.) 20. *-sIk* (partisip (223 vd.) 24. *tipen* (19 vd.) 26. *-glI* (127 vd.) *-gmA* (130 vd.) 27. *kat(ı)ltukın üçün* (39-40)
M I 5-7 (ManiAlfabesi)	1. *yaru'dı* (6) 2. *bilig, üçün, ölüg, bolup* 3. *adak(k)a, yat(t)ukın* (5, 6), 5. *anıg* (6), 10. *esrükün* (6), 16. *+dA/dAn*

	27. uvutsuz biligin üçün (6).
M I 7-17 (Uygur Alfabesi)	1. *bol-'up* (8), *ul-'ug* (8) vd. 2. *ü-nüp* (7), *y-(a)na* (8), *ançul-ayu* (8), *t(e)gl-üg* (9) vd. 3. *tükel(l)ig* (11) , *y(a)rat(t)ukda* (14), *it(t)i, y(a)rat(t)ı* (15) 5. *köy'ügürçe* (17) 6. *erdem* (12) 9a. *temiren* (8), 9b. *ıgaçag* (7), *temireg* (8) *yüz'üŋüzen* (+*An* akuzatifi) (10), *kaŋamaz* (10), *unıtal-am* (11), *bardamaz, keltemez* (11) 10. *tüp'ün* (9) 14. *tonnuŋ* (8), *ereŋ* (15), *ataŋ* (16) 16.+*dA/+dAn* (her ikisi de işlek) 17. +*gArU* (12, 13) 19. *-p erür* (16) 26. *-glI* (10) 27. *otın birle* (15)
M I 17-18 (Uygur Alfabesi)	1.-2. *teglüg, böri* (18) 11. *titretir* (18) 13a. *butarlayur* (18) 12. *adıru bilmeser* (18) 16. +*dA* (fiile bağlı (18)
M I 19-20 (Uygur Alfabesi)	1.-2. *y(a)ruk, küçin, y(a)rl(x)kançuçı, sezik, üdün, tüpün* 3. *köŋül-lüg*

	16. +*dA* (fiile bağlı/19) 27. *küçin birle* (19)
M I 21-22 (Uygur Alfabesi)	1.-2. *y(a)ruk, birle* 11. *b(e)lgürtir* (21) 16. +*dAn* (fiile bağlı/22) 19.-*p erür* (21)
M I 23-29 (Uygur Alfabesi)	1. *y(a)ruk, körkün* vd. 2. *kü-n* (24), *t(e)ŋri-ni-ŋ* (27), *s(e)vi-nmek* (28), *igsizi-n* (28), 3. *tükellig* (28) 5. *birki-ń-e* (23) 8. *s(e)vüg* (23) 9a. *kad(a)ran* (24) 9b. *d[in]tarag* (23) 10. *körkün* (24 vd.) 14. *t(e)ŋri-ni-ŋ* (27) 16. +*dA* (fiile bağlı) (26) 26. *–glI* eki (24, 26) 27.*paşdan(a)kları-n üze* (28)
M I 31 (Mani Alfabesi)	-
M I 32-37 (Uygur Alfabesi)	1.-2. *balık, y(a)vlak* vd. 3. *ayıt(t)ı* (33), *mozakka* (33) 5. *ay(x)g* (35) 9a. *kam(a)gan* (bu sözcük özelinde ölçüt değeri yoktur) 9b. *bal(x)kag* (36)

	17. *+gArU* (33) 12. *ederür ermiş* (35) 24. *tipen* (35)
M II 1 (Mani alfabesi)	1.2. *ulug*, 7. *yükünü(n)gler* (6) 13. *ti(y)ür* (5) 14. *+…larnıŋ* (5) 16. *+dA baru* (5) 24. *tipen* (5) 26. *-glI* (6) Ek-1 sözvarlığı; *Mitri Burkan* (5)
M II 2 (Uygur Alfabesi)	14. *suvnuŋ* (6) 16. *+dA kin* (7), *+dAn* (7) 17. *+gArU* (7)
M II 3 (Uygur Alfabesi)	1.2. *y(a)ruk* (8) 10. *külüşigin* (9) 12. *kadgurar* (8) 13. *tiyür* (7) 24. *yakışıpan* (8) 27. *y(a)rukın teg* (8) Ek-1 sözvarlığı; *yaŋa* "*yaŋan"*
M II 4 (Uygur Alfabesi)	1.2. *ilig*, *ulug*, vd. 4. *tuda-* "tuta-" (11) 8. *kamug* (9,11) *tapun* (11) 6. *kurtul-* (11) 6b. *kurtgar-* (9)

	8a. *ögrinçiligin* (11), 8b. *kurta* "kurtga" (11) 8c. *küzed-* (9) 10. *adasuzın* (10) 12. *y(a)lavarar* (10), *taşıkar* (11) 13. *tiyür* (11) 15. *üzütümüzni*, (10) *et'özümüzni* (10) 16. *+dA kurtul-* (11) 26. *-gmA* (9, 11 vd.)
M II 5 (Mani Alfabesi)	6. *buryuk* (12) 8d. *olgur-* (12) 8b. *kurtga* (12) 24. *közünüpen, tutupan* (12) 25. *kelipenin, tutupanın* (129
M III 1 (Uygur ve Mani Alfabesi)[27]	1.2. *elit-, üçün, kılınçlıg, y(a)rlıka- vd.* 5. *könçi* "*koynçı>konçı>könçi"* (5), *anıg* (6) 8. *k(a)mug* (6) 8a. *k(a)mıg* (5) 8c. *küdez-* "küzed-" (5) 9b. *y(a)rlıkaŋ* (5) 11. *elitirler* (6) 16. *+dA köntür-, +dA üze* 15. *özümüzün üzüttümüzün* (7)

[27] Uygur harfi parçanın kısalığı metnin Uygur ve Mani alfabesi ile yazılmış kısımları hakkında imla özellikleri bakımından alfabe temelli bir karşılaştırmaya gitmeye imkân vermemektedir.

	26. *amraglı* (5), *okıglı, ündegli* (6) *igidigme birigm[eler]* (7) 27. *özümüzün üzütmüzün üze* (6)
M III 2 (Uygur Alfabesi)	1. *küçi-n, almatı-n* (8) 1.-2. *birigli, küçlüg, üçün, y(a)ruk v*d. 16. +*dAn* (7) 26 -*glI* (7) Ek; *ünür* (*ün*+*er* varyantları mevcuttur) (5)
M III 3 (Uygur Alfabesi)	16. +*dA tür-*, +*dA ötrü* (8, 9) Ek; *antada* (8)
M III 4 (Uygur Alfabesi)	1. *od'gun, talu'y*, *el'itir* vd. (9, 10) 2. *y(a)rl-(ı)kayur*, *kat(x)gl-anaŋ, sakl-makan* (9) 9a. *sakl-makan, t(e)ven vd.* (9) 9b. *kat(x)gl-anaŋ* (9) 10. *kürün* (9) 11. *elitir* (9, 10) 12. *tegirer* (10) 16. +*dA sıŋar* (10), +*dAn sıŋar* (10) 17. +*gArU* (9) 26. -*glI* (9)
M III 5 (Mani Alfabesi)	1.-2. *elit-, üküş, kılınç, ançulayu, y(a)rlıka-, böri, ilig* vd. 4. *botun "bodun"* (10) 5. *koyn* (11)

	8b. *kurtga* (10) 10. *tuyumsuzun* (11) 11. *eliti* (10)
M III 6; I-II-III (Uygur Alfabesi)	1. *siz'inmetin* (11), *üç'ün* (11) *köl-üg'i* (12) vd. 2. *til-egli* (11), *y(a)rl-(ı)kadı* (11) *işl-ig* (12) vd. 3. *konag(k)a* (12) 5. *anıg* (11) 9a. *yigiten ermek* (13) 9b. *bireŋ* (11), *ötmekeŋ* (12) 10. *köŋülün* (11) 14. *ötmekeŋ* (12), *suvuŋ* (12), *nizvanılaraŋ* (12) 16. *+dA utru* (12) 17. *+gArU* (12) 26. *-glI* (11, 12 vd.) 27. *üzütin üçün* (11) Ek; *-yuk* (11), *titir* (12)
M III 6a (Mani Alfabesi)	1.-2. *bilig, ulug, kılınç* 16. *+dA, +dAn* (13) 27. *urugın tar(a)gın üze* (13)
M III 7 (Mani Alfabesi)	1. *y(a)r'utır, y(a)r'uk, inmek'in* (14, 15) 2. *y(a)rlıka-, üdün, ulug, katıglıg* vd. 3. *tükel(l)ig* (14, 15) 5. *anıg* (14)

	9.-9a.-9b. *kamagın, katıglıg, balık, kapak+ug* vd. 10. *ögrünçün* (14) 11. *y(a)ru'tır, arıtırça* (14, 15) 26. *-glI* (14, 15)
M III 8 (Uygur ve Mani Alfabesi)	**8/1 Mani Alfabeli kısım;** 1. *üd'in* (17) 2. *bilig, birle, ulug, üdin* vd. 6. *kurtul-* (17) 10. *yarukun* (17) 16. *+dAn üntür, tug-* (16, 17) 27. *kırkının birle* (16) **8/2-3-4-5-6-7-8 Uygur harfli kısımlar**; 1. *küy'ürgey* (23) / *y(a)ruk, ulug* vd. 2. *ü-d* (18) / *bilge, ulug, törlüg vd*.) 3. *köŋül(l)üg* (19) 5. *kaṅu* (19 vd.), *köy'ür-* (23) 9a. *sakan, yaşukan* (18, 22) 9b. *ay(x)gaŋ* (23) 10. *turugun, süzükün, yarukun* (21, 22 vd.) / *turugın* (21) 14. *biliglerіŋ* (18), *kişiler*(i)ŋ (22) 16. *+dA artuk, tarkaru tut-* vd. , *+dAn öŋi, utru* vd. 17. *+gArU* (17, 21 vd.) 27. *köŋülin [a]ra, et'özin üze* (20 vd.)

M III 9 (Uygur Alfabesi)	1.-2. *ulug, elit-, y(a)rlıka-* 4. *ösüŋüz "özüŋüz"* (26), *olurd- "olurt-"* (25) 5. *kayu* (26), *ayıg/ay(x)g* (24 vd.) 6. *kurtgar-* (24) 6a. *kulak "kulgak*" (26) 8. *k(a)magun* (24) 8a. *kamıg* (27), 8c. *örget-* "*ögred-*" (24) 9a. *dşiniŋizän* (24) 9b. *tarkaraŋ* (24 vd.) 10. *köŋülin* (25), *küçün* (269 11. *elitir* (27) 13a. *yalınar* (24) 14. *amraklarıŋ* (24) 15. *[og]luŋuzın* (25) 16. *+dA seç-, ozgur-* (24, 25 vd.) 17. *+gArU* (24 vd.) 26. *-glI , -gmA* (24, 25)
M III 10 (Mani Alfabesi)	15. *k[ö]küŋüzni* (28) 16. *+dAn ün-* (28) 25. *k[ör]üpenin* (28)
M III 11 (Mani Alfabesi)	5. *köyür-* (28) 13. *tiyür* (29) 13a. *yadmayur* (29) 24. *tıkıpan, bolupan* (28)

	Ek; *olgurd-* (29)
M III 12 (Mani Alfabesi)	4. *ödünelim "ötünelim"* (30) 26. *-mAglı* (29) Ek; *+gA; üdge* (29)
M III 13 (Uygur Alfabesi)[28]	1.2. *ülüg, bilig,* vd. 4. *ıtır "ıd-"* (31) 6a. *kurtgar-* (31) 9. *amal* (31) 9b. *bolmaknaŋ* (32) 10. *küçün* (31 vd.) 14. *bolmaknaŋ* (32 vd.) 16. *+dA ötrü* (31) 17. *+gArU eki* (31, 32) 18. *+lUgUn* (31)
M III 14 (Uygur Alfabesi)	5. *anıg* (33), *koyn* (33) 9a. *kam(a)gan* (33) 10. *ögrünçülügin* (33) 24.-25. *bap, kemişip* (33) Ek; *toŋuz* (*lagzın*) (33)
M III 15 (Mani Alfabesi)	6a. *kurtgar-* (35) 8. *örgin* (35) 10. *köŋülün* (34) 12. *ögire, b(e)lgüre* (34, 35) 16. *+dA kodı* (34), *+dAn* (35)

[28] *yrlı-kamak* erken metinlerde daima /l/ harfinden ayrılırken bunun gibi erken dışı metinlerde /y/ harfinden ayrılmaktadır (bakınız: M III 30).

	17. *+gArU>kA* (34) 24. *tip* (34, 35) 26. *-gmA* (34) *-glI* (34) 27. *y(a)rlıkamışı üçün, ili törösi üze* (34, 35)
M III 16 (Uygur Alfabesi)	1. *ü-çün* (35) 2. *ü-çün, y(a)rlı-kaduk* (35) 6a. *kurtgar-* (35) 15. *üzütümüzni* (35) 16. *+dA oz-, +dAn in-* (35) 15. *inipenin, kelipenin* (35) 27. [*tur]gurdukın üçün* (36) 22. *yanmas* (35)
M III 17 (Mani Alfabesi)	8c. *küzed-* (36)
M III 18 (Mani Alfabesi)	8. *örgün* (36) 26. *-glI* (36)
M III 19[29] (Mani Alfabesi)	1.-2. *y(a)ruk, ulug, balık, törlüg, işig, y(a)rlıka-* vd.) 9. - 14. *suvuŋ* (23) 17. *+gArU* (2) 21. *-gAlIr* (5) 26. *-glI* (16)
M III 20[30] (Mani Alfabesi)	1.-2. *kılınç, ulug, y(a)vlak* vd.

[29] Zieme (1969)

[30] Zieme (1969)

	5. *kańu* (18) 9. - 16. *+dA tut- (6-10), arıglı (7)* 26. *-glI* (7)
M III 21 (Mani Alfabesi)	15. *-uŋuznı* (39) 24. *tipen* (39) 26. *-glI* (39)
M III 22 (Mani Alfabesi)	-
M III 23 (Mani Alfabesi)	1.-2. *balık, üçün, t(e)ŋrikenm(x)z* vd. 26. *-glI* (40) 27. *nomın üçün, ilin üçün* (40)
M III 24[31] (Uygur Alfabesi)	16. *+dA tirgür-, +dAn en-* (2, 10) 24. *enipen* (18)
M III 25 (Uygur Alfabesi)	1. *esenin* (41) 2. *tör-öŋüz* (41) 9a. *adas(x)zan tudas(x)zan* (41) 17. *+gArU* (40)
M III 26 (Mani Alfabesi)	-
M III 27 (Mani Alfabesi)	3. *tükel(l)ig* (42) 10. *[ögr]ünçün* (42) 9a. *adasızın* (42) 16. *+dAn* (42) 17. *+gArU* (42)

[31] WilkensManTürk

	27. *[ilig] [k]an(x)m(x)z üz[e]* (42)[32]
M III 28 (Uygur Alfabesi)	1.-2. *ülüglüg, ulug, bilge, bitigig* vd. 5. *kiçigkye* (42)
M III 29 (Uygur Alfabesi)	1. *esen'in* (523) 2. *t(e)ŋri-kenim* (516) / ulug (513) 9a. *adasanazan tudasazan* (518)
M III 30 (Mani Alfabesi)	17. *+gArU>kA* (43) Ek; *ölyür "öl-yUr"* (43)
M III 31 (Uygur Alfabesi)	1.- 2. *y(a)rla-kadı* ? (44) 5. *kayu* (44), *anıg* (44), *ay(x)g* (44) 24. *tip*
M III 32 (Uygur Alfabesi)	1. *könür'ügli,ög'ür* (45) 2. *yavl-ak* (45) 5. *kön'ürügli* (45) 9a. *arakl(x)kan* (45) 9b. *özineŋ* (45) 10. *ögrünçün* (45) 12. *ögi[r]erler* (45) 26. *-glI* (45)
M III 33 (Uygur Alfabesi)	-
M III 34 (Mani Alfabesi)	-

[32] Genellikle edat grubunun isim unsuru ikinci ve üçüncü şahıs iyelik ekli olduğu durumlarda bu isim unsuru akuzatif halindedir. Yazıtlarda da bu bilgiye muvazi örnekler tanıklanır. Ancak M III 1, U 4 gibi metinlerde görülebileceği üzere edat grubunun teklik ve çokluk birinci şahıs iyelik ekli isim unsuru da akuzatif haline girmektedir.

M III 35 (Uygur Alfabesi)	25. *-upanın* (46)
M III 36 (Uygur Alfabesi)	2. *kol-ıŋa* ? (46)
M III 37 (Mani Alfabesi)	-
M III 38 (Mani Alfabesi)	-
M III 39 (Mani Afabesi)	1. - 2. – 9. - 4. *üsüksüz* (47) 6b. *kutgar-* (48) 8a. *kamıgunı, kamıg* (47) 8c. *küzed-* (47) 10. *köŋülin* (48) 16. *+dIn berü, sıŋar, kodı* (47)
ManTürkFragm (Mani Alfabesi)	1.-2. *üdün* (18) 3. *tükel(l)igin* (24) 5. *kaṅu* (7, 8) 8. *k(a)mug* (17, 18), *s(e)vügler(i)me* (17) 8b. *yırlıg "yarlıg"* (26) 10. *nomun* (7)
ManTürkGed (Mani Alfabesi)	8. *begümüz* (21) 8c. *küzed-* (25) 15. *bodunuŋuznı* (23)
T II K 173 (Uygur Alfabesi)	1 *koy-n* (3), *tigi-nke* (4) 5. *koy-n* (4) 17. *+gArU* (3)

	24. *barıpan* (3) Ek: *içik-, tunyukuk*
TT II A (Uygur Alfabesi)	1.*köz'iŋe* (28), *kıl'ınç* (88) vd. 2. *işl-eyür* (3), *ı-y(ı)nç* (6) vd. 5. *kańuda* (111) *anıg* (23) 9b. *ıdaŋ* (51), *emgeteŋ* (51), 10. *törösüz-ün* (8) 11. *t(a)vratır* (89) 13a. *y(a)rlıkayur* (75) 15. *[köŋülün]gü[z]ni* (51) 16. *+dA kin* (30) 17. *+gArU* (24) Ek; *or(x)numa* (74)
TT II B (Mani Alfabesi)	4. *kütük "küdük"* (45), *tegsin- "tegzin-"* (79) 5. *kayu* (36), *ayıg* (29) 12. *belgürer* (48) 13a. *öteyür* (24), *töröyür* (48) Ek; *tiy-ü* (12)
U-2 (Uygur Alfabesi)	1. *siz'in-teg* (10), *ul-'ug* (4) *teg'ip (*12) 2. *ul-'ug* (4), *eşi-dip* (9), *ü-dün* (11) vd. 9b. *savag* (2) 10. *busuşun* (4) 16. *+dAn* (12) 17. *+gArU* (5) 19. *-mAdUk* (11)

	26. *yatagma* (5)
U-4 (Uygur Alfabesi)	1. *üdün* (8), *ulug* (3, 5) vd. 2. *özümi-n* (2) 3. *at(t)ılar* (10), *at(t)ı* (7) 16. +*dAn* (3) 17. +*gArU* (11, 12) 27. *özümi-n kodı* (2), *töpösin üze* (3)
UigBrieff- B (Uygur Alfabesi)	1. *bol'makı* (1), *bar'ır* (2), *üç'ün* (2) 2. *y(a)rlıkayu* (2) 9b. *savam(a)z* (2)
Wettkampf (Uygur Alfabesi)	1. - 2. *tat(x)gl-(x)g* (1), *al-pagut* (20), *atı-ŋız* (18), *ü-dün* (26) vd. 5. *kańusı* (43), *ay(x)g* (58) 6. *kurtul-* (25) 9b. *alkanaŋ* (5) 10. *özün* (74) 14. *kanlarn(x)ŋ* (48) 16. *+dA adın, ötrü* (16, 72) 17. +*gArU* (10) 23. -*sAr* (zarf-fiil) (6-7)
WilkensPanç	1.-2. - 3. *muŋlug(k)a* (23) 5. *kańudun* (21) 7. *keltig* (21) 9b. *tınl(x)gag* (46)

	11. *sevitir, taplatır* (6) 16. *+dA ötrü, öŋi* (5, 53) 17. *+gArU* (19)
Windgott (Mani Alfabesi)	1.-2. - 9b. *isigeg* (46) 11. *sogıtır* (49) 12. *ögirer* (9), *b(e)lgürer* (11) /*ergürür* (46) 16. *+dAn* (28) 26. *-glI* (17, 32 vd.) Ek: *-glI+kA* (Dreiprinzen)
ZH (LH'den farklı olarak) (Mani Alfabesi)	1. *[o]runçak'ın* (8) 3. *kiçig(k)e* (16), *yek(k)e* (1)

2.1.1. En Erken Maniheist Metinler

En erken Maniheist metinleri diğer Maniheist metinlerden ayıran başlıca dillik özellikler; ***söz içi işlek fazla elif yazımı, söz içi işlek aykırı ayrı yazım, /ń/ sesinin korunması, +An vasıta eki, ünsüzlerden sonra kimi zaman +(X)ŋ genitif ekinin kullanılması, çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra +(X)n akuzatif ekinin kullanılması, -sAr zarf-fiil ekinin kullanılmasıdır***. Buna göre; BT V 18, BT V 21, BT V 23, DreiPrinzen, ManTürkFrag, M I 5-7, M I 7-17, M I 23-29, M III 4, M III 6, M III 7, M III 8, M III 19, M III 20, M III 25, M III 32, TT II A, T II K 173, U-2, Uigbrieff B, Wettkampf ve WilkensPanç en erken Maniheist Uygurca metinlerdir.

Bu gruptaki metinlerden M I 7-17, M III 4, M III 6, M III 32, TT II A, Uigbrieff B ve U 2, metinlerin tek tek hacimleri de göz önüne alındığında söz içi fazla elif yazımının en işlek olduğu metinlerdir. M I 5-7, M III 7, M III 8'de ise yine hacimleri göz önüne alındığında fazla elif yazımının nispeten daha az olduğu görülür. BT V 23 ve Dreiprinzen'de sadece birer örnek mevcuttur. Bununla birlikte BT V 21,

ManTürfragm, M I 23-29, M III 19, M III 20, M III 25, T II K 173 ve WilkensPanç'ta fazla elif yazımına rastlanmaz. Söz içi fazla elif yazımı bulunmayan metinler bu imla özelliğinin görülebileceği sözcüklere sahiptirler. BT V 21'de *törl-üg* (445), *il-ig* (449), *kel-ip* (457), M I 23-29'da; *y(a)ruk* (24), *ulug* (25), M III 25'te *üçün* (40), *esenin* (41) gibi sözcükler fazla elif yazımının görülebileceği örneklerden bazılarıdır.

En erken Maniheist metinlerden Mani alfabesiyle yazılmış olan MantürkFrag, M I 5-7, M III 7, M III 8/1, M III 19, M III 20'de aykırı ayrı yazım yoktur. Gramer bölümünün ilgili başlığında belirtildiği üzere aykırı ayrı yazım daha çok Soğd ve Uygur harfli metinlere özgü bir özelliktir. Bununla birlikte yine aynı gruptaki Uygur harfli metinlerden Uigbrieff B ve WilkensPanç'ta da aykırı ayrı yazıma rastlanmaz. Ancak söz konusu metinlerden Uigbrieff B oldukça kısa bir metin WilkensPanç ise sarih bir biçimde okunabilen verinin oldukça az olduğu bir metindir. Aykırı ayrı yazım bakımından en tipik metin M I 7-17'dir. Yine M I 23-29, M III 4, M III 6, DreiPrinzen ve Wettkampf aykırı ayrı yazımın en işlek olduğu metinlerdendir.

Uygurcada */ń/* sesi sadece *kańu* sözcüğünde ve *+kIńA* ekinde korunmuştur. En erken Maniheist metinlerde *+kIńA* ekindeki */ń/* sesnin korunduğu tek örnek M I 23'dedir. Bununla birlikte birçok dil özelliği bakımından Uygurcanın en erken metinlerinden biri olan DreiPrinzen'de dahi ekin /y/'li şeklinin kullanıldığı görülür. *Kańu* sözcüğü ise bu gruptaki kullanıldığı tüm metinlerde asli şekliyle tanıklanmaktadır. DreiPrinzen, ManTürkFrag, M III 8, M III 20, TT II A, Wettkampf, WilkensPanç *kańu* sözcüğü ve türevlerinin asli şekliyle kullanıldığı metinlerdir.

En erken Maniheist metinlerin ayırt edici dil özelliklerinden birisi de vasıta ekinin bağlantı ünlüsünün */I/*, */U/*, yanında */A/* da olabilmesidir. BT V 23, Dreiprinzen, M I 7-17, M I 23-29, M III 4, M III 6, M III 8, M III 25 ve M III 32 vasıta ekinin bağlantı ünlüsünün */A/* olarak tanıklandığı metinlerdir.

Uygurcanın daha ilk metinlerinden itibaren yazıtlarda ünlü ile biten sözcüklerden sonra kullanılan *+n(X)η* genitif ekinin, yazıtlarda istinasız ünsüz ile biten sözcüklerden sonra kullanılan *+(X)η* genitif ekinin de yerini aldığı görülür. *+(X)η* genitif ekinin tanıklandığı örnekler sadece en erken Maniheist metinlerde bulunmaktadır. M I 7-17, M III 6, M III 8 ve M III 19 ünsüzlerden sonra *+(X)η* genitif ekinin tanıklandığı metinlerdir.

Uygurcanın klasik öncesi metinlerinden itibaren çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra *+(X)n* yerine *+nI* akuzatif ekinin tercih edildiğinden bahsedilmişti. En erken Maniheist metinlerde TT II A metni haricinde çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra *+(X)n* akuzatif eki kullanılmıştır. Bu grupta DreiPrinzen ve M I 7-17 çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra *+(X)n* akuzatif ekinin tanıklandığı metinlerdir.

En erken Maniheist metinler içinde M I 7-17, M I 23-29, TT II A, T II K 173 doğrudan tarih kaydına yahut da metnin tarihini tespit etmede kullanılabilecek verilere sahiplerdir. **M I 7-17**'de; *Yme t(e)ŋri mani burkan t(e)ŋri yiri-ŋerü bardukınta kin biş yüz artukı eki-i ot'uzunç lagzın yıl-ka ötükenteki nom ul-'ug'ı tükel erdemlig y(a)rl-agkançuçı bil-ge b(e)g t(e)ŋri m(a)r niw mani m(a)ki-staka ay-(ı-a)g'ın bu eki…* (M I 12) cümlesinde metnin Mani'nin ölümünden 522 yıl sonraki domuz yılında yazıldığı belirtilir. Metnin naşirinin de belirttiği üzere Mani 272-276 tarihleri arasında idam edildiğine göre on iki yıllık döngü içerisinde en uygun tarih miladi 795-96 yılına tekabül eden domuz yılı olmalıdır. Öyle ise M I 7-17 metni 795-96 yılında yazılmıştır denilebilir. Bu veriye istinaden aynı metnin bir diğer parçası olan M III 6 da (6/1, 6/2, 6/3) aynı tarihte yazılmıştır.

M I 23-29'da; *yme [a]ltun argu … [ul]uş kaşu kanı ordo çigil k(e)nt erkligi ulug türkdün paşdan(a)ki çigil arslan il türgüg alp burguçan alp t(a)rkan beg ilentük erksintük ogurınta* (27) cümlesinde hükümdarların saltanat devrine istinaden metne tarih kaydı düşülmüştür. Cümlede bahsi geçen bölge isimleri Batı Göktürk sahası olup 766 yılından itibaren Karluk hâkimiyetine geçmiştir[33] (Gabain, 1962). Salman (2002) cümlede adı geçen *İl Türgüg* ünvanlı hakanın Karluk devletinin kurucusu olduğunu belirtir. Bununla ilgili kesin veriler bulunmasa da metnin dil özellikleri 8. yüzyılda yazılmış olabileceğini gösterir. Keza 760'lı yıllarda yazıldığı düşünülen TT II A ve yukarıda 795-96 yılında yazıldığını belirttiğimiz M I 7-17 ile benzer dil özelliklerine sahip olması bu hususu desteklemektedir.

T II K 173 metni birtakım tarihi vakaların anlatıldığı bir metnin ele geçen küçük bir parçasıdır. Metinde doğrudan bir tarih kaydı bulunmamakla birlikte anlaşılabilir bazı tarihi vakalar vasıtasıyla yazılış tarihi ile ilgili yorum yapmak mümkündür. Metnin 1/2/1 ve 1/2/2 kısımlarında; *Ötrü bilge tuńuk[uk] [inç]e tidi .. türk [il kan?] arta[d]ı yme ///-maçı boltı tid[i] (1/2/1) ve [ü]çün[ç] kızın kad(x)r*

[33] Detaylı bilgi için bakınız: Özertural (2005:112-115), Salman (2014).

kunçuy-ug uygur ilt(e)berke birmiş ..tö[r]tünç k[ızın] [ba]smil sag/// bilge ...- [kan]ka birmiş (1/2/2) cümlelerinde Tunyukuk'un kızlarının Bilge kağan dahil bazı soylularla izdivacı anlatılmaktadır. Tunyukuk ve Bilge gibi 8. yüzyılın başlarında yaşamış olan isimlerin zikredilmesi metnin erken tarihli olduğunu düşündürür. Bununla birlikte metindeki anlaşılabilir bir diğer tarihi vaka 1/1/2 kısmında; *t(e)ŋriken uygur bugug kan koço-garu k(e)lipen ko-yn yılka üç m(a)ki-stak olurmak üçün mozakka kiŋedi* (1/1/2) cümlesindedir. Cümlede bir Uygur kağanının koyun yılında üç Mahistak[34] orucu tutmak amacıyla Koço'daki Mani dini büyüğünü ziyareti anlatılmaktadır.[35] Vakaya özne olan *Bugug* ünvanlı Uygur kağanının Bügü kağan olup koyun yılının da 767 olduğu hakkında görüşler (Le coq, 1912:145) bulunduğu gibi *Kutluk Bilge'*nin Koço'yu da kapsayan ve koyun yılına denk gelen miladi 803 yılı seferi sırasında gerçekleşmiş bir hadise olduğu yönünde görüşler de (Abdurrahman: 2002:41) bulunmaktadır. Nihayetinde anlaşılabilir tarihi vakaların en geç 803 yılına götürülebildiği ve metnin erken dil özellikleri göz önüne alındığında T II K 173'ün en geç 9. yüzyıl başlarında yazılmış olabileceği söylenebilir.

TT II A'da yazılış tarihine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak metinde Bügü kağanın Maniheizme intisabının ayrıntılı tasvirinin konu edinilmesi sebebiyle 8. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığı konusunda fikir birliği oluşmuştur.

Sonuç olarak en erken Maniheist metinler içerisinde M I 7-17, M III 6, M I 23-29, T II K 173 ve TT II A metinleri 762 ile 9. yüzyılın başlarında yazılmış olmalıdırlar. Bu metinlerin aynı zamanda dilbilgisi kısmındaki verilerde görüleceği üzere yazıtlarla dillik bakımdan benzerliği de söz konusu tarih aralıklarını tasdik etmektedir.

2.1.2. Erken Maniheist Metinler

Erken Maniheist metinler grubuna dâhil edilen metinlerin en erken Maniheist metinler ile benzerliklerine ve klasik öncesi Maniheist metinlerin ayırt edici dil özelliklerini göstermemesine dikkat edilmiştir. Bu gruptaki metinlerin birçoğunun yeterli veriye sahip olmaması, yine birçok metnin doğrudan erken sıfatını haiz

[34] Üç Mahistak orucu için bakınız: Tokyürek (2019:485) ve https://www.iranicaonline.org/articles/festivals-ii, https://iranicaonline.org/articles/bema-festival-manicheans

[35] Detaylı bilgi içi bakıız: Henning(1936)

özellikleri bir arada bulundurmaması metinleri sınıflandırmayı zorlaştırmaktadır. Birinci grup metinlerinde **+(X)ŋ genitif eki, /ń/sesninin korunması, fazla elif yazımı ve işlek aykırı ayrı yazım** gibi keskin ayırt edici özelliklerin olduğu görülmüştü. Ancak ikinci grupta tanıkladığımız, örneğin; aykırı ayrı yazım, bağlantı ünlüsü dudak uyumuna tabi vasıta eki, *+gArU* ekinin kullanımı, *isim+iyelik+n+çekim edatı* yapısı gibi dillik özellikler ileri gruplarda da görülebilmektedir. Burada ayırt edici unsur ileri gruplarda bu dil özelliklerinin yanında erken dışı dil özelliklerinin yahut genellikle geç metinlerde karşılaşılan **ağız unsurlarının** da görülüyor olmasıdır. Dolayısıyla yukarıda değinildiği üzere erken metinler grubuna dâhil edilen metinlerin birçoğu barındırdıkları dil özelliklerinden çok barındırmadıkları dil özelliklerine göre değerlendirilmiştir. Erken Maniheist metinler dil özelliklerinin sağladığı veriler nazarında üç alt gruba ayrılmıştır.

1. BT V 6, BT V 26, M III 2, U 4 metinleri birinci gruba ait metinlerdir. Bu gruptaki metinlerden BT V 6 (98), M III 2 (6/8), ve U 4'te (2) ayrı yazım tanıklanır. BT V 6 ayrı yazımın dışında *ti-* fiilinin geniş zaman çekiminin *-r* eki ile yapılması (90) ve *kurtul-* fiilinin asli şekliyle kullanılması (96) yönünden ileri gruplardaki bazı metinlerden ayrılan özelliklere sahiptir. Ancak metnin kısalığı yönünden yeterli veriyi sağlayamaması BT V 6'nın en erken ve erken metinler arasında bir yerde konumlandırılmasını mecburi kılmaktadır. M III 2 de aynı şekilde yazıtlarda ve bazı erken metinlerde dahi *-(X)gmA* partisipiyle çekimlenen *ber-* fiilinin *-(X)glI* ile çekimlenmesi (7/3), *+dAn* ablatif eki (7/10) gibi özellikleriyle ileri gruplardan ayrılır. Ancak fazla elif yazımının bulunmaması, ayrı yazımın birkaç örnek dışında tanıklanmaması ve veri azlığı nedeniyle BT V 6 ile benzer biçimde tasnif edilmelidir. Yalnız bir örnekte aykırı ayrı yazımın tanıklandığı U 4'te; *körtle* (1), *küçlüg* (2), *üdün* (8), *ulug* (3,5) *y(a)rlıka-* (13) gibi aykırı ayrı yazımın işlek olduğu metinlerde */l/* ve */y/* harflerinden sonra gelen harflerin ayrı yazıldığı sözcüklerin bitişik yazıldığı görülür. Dolayısıyla aykırı ayrı yazımın işlekliğini kaybettiği görülmektedir. Ancak metinde */tt/* ünsüz çiftinin düzenli bir şekilde tek bir ünsüzle gösterilmesi (7, 10 vd.) *+gArU* ekinin işlek kullanımı (11, 12) U 4'ü en erken metinlere yakınlaştıran özelliklerdir. Aynı zamanda *+dA/dAn* ablatif ekinin tercih edilmesi (3) ve *isim+iyelik+(X)n+çekim edatı* yapısında kurulan edat grubu örnekleri (2, 3) de metni ileri gruplardaki bazı metinlerden ayıran özelliklerdendir. BT V 26'da çokluk şahıs iyelik ekinden sonra *+(X)n* akuzatif ekinin kullanılması (594) en erken metinlerde görülen bir dil

özelliğidir. Aynı zamanda vasıta ekinin bağlantı ünlüsünün dudak uyumuna tabi olduğu örnekler (582), ablatif eki olarak +*dAn* tercihi (579) ve genellikle klasik öncesi ve erken metinlerde gördüğümüz çokluk şahıs iyelik eklerinin bağlantı ünlüsünün /*A*/ olduğu örnekler (592) de bazı ileri gruplardan ayırt edici özellikler olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte metinde ayrı yazım yahut fazla elif yazımına rastlanmaz. Ayrı yazım ve fazla elif yazımının işlek olduğu metinlerde bu imla özelliklerini barındırdıklarını gördüğümüz; *y(a)rlıka-* (577, 581), *y(a)ruk* (579), *sevinçlig* (599, 601) ve *körtle* (602) sözcüklerinde her iki imla özelliği de tanıklanmamaktadır. Sonuç olarak erken metinlerin birinci grubuna dâhil olan BT V 6, BT V 26, M III 2 ve U 4'ün en erken metinlere dillik özellikler bakımından en yakın metinler oldukları söylenebilir.

1a. BT V 27, LH, M III 13, Windgott ve ZH bu gruba dâhil edilen metinlerdir. 1a grubundaki metinlerin birinci grup ile farklılaşan yönleri ya birtakım nadir ölçüde ileri özellikler göstermeleri ya da birinci grubun tipik özelliklerinden yoksun olmalarıdır. Bununla birlikte erken metinlere dair birçok dil özelliğini barındırmaları yönünden de erken metinlerin ikinci grubundan ayrışmaktadırlar. BT V 27; iyelikli gövdeye +*(X)n* ile bağlanan çekim edatı (607-608), +*gArU* kullanımı (608), ünsüz tekleşmesi (609) gibi özellikleriyle erken metinlere dair tipik dil özelliklerini gösterirken, aykırı ayrı yazımın bulunmaması (*eşidip*/632 vd.), çokluk şahıs iyelik ekinden sonra +*nI* akuzatif ekinin kullanılması (629) yönünden önceki gruplardan ayrışmaktadır. M III 13; bir örnekte aykırı ayrı yazım (31/9), genellikle erken metinlerde karşılaşılan sözcük gövdesinde */A/* bağlantı ünlüsü (31/4), erken metinlerde yalnız birkaç örnekte tanıklanan +*lUgUn* birliktelik ekinin kullanımı (31/2), +*gArU* yön gösterme ekinin kullanımı (31/4,7) ile erken metinlere ait özellikleri gösterirken, vasıta eki bağlantı ünlüsünün dudak uyumuna girmesi (31/3), *kurtgar-* fiilinin asli şekli ile kullanımı (31/3) gibi özellikleriyle geç Maniheist metinlerden ayrışmaktadır. Bununla birlikte geç metinlerde karşılaşılan bir imla özelliği olan *d/~/t/* yazım düzensizliğinin görülmesi (31/7) önceki gruplardan ayrışmasına sebep olmaktadır. Mani alfabesiyle yazılmış olan Windgott metininde fazla elif yazımına yahut aykırı ayrı yazıma rastlanmaz. Bununla birlikte +*Ag* akuzatif eki (46), */k/-/r/* ünsüzleriyle biten çok heceli sözcüklerden sonra -*Ar* geniş zaman eki (9, 11 vd.) ve -*(X)t* ettirgenlik ekinden sonra -*Ir* geniş zaman eki (31,49) kullanılması, ablatif eki olarak +*dAn* tercihi

(28), işlek bir biçimde yalnız *-(X)glI* partisipinin kullanılması (16,17 vd.) gibi dillik özellikler Windgott metnini erken metinlere yaklaştıran yahut geç metinlerden ayıran dil özellikleridir. Ancak *ergür-* (40,46) fiilinin *-Ar* yanında *-Ur* geniş zaman eki ile de çekimlenmesi çok heceli */k/-/r/* ünsüzleriyle biten fiillerden sonra *-Ur* ekinin tercih edildiği geç metinlerle ortaklaşan bir dil özelliğidir. Aynı metnin farklı varyantları olan LH ve ZH metinleri arasında dillik bakımdan çok az fark vardır. ZH'de bir fazla elif örneği (8), LH'den farklı olarak /*tt*/ ünsüz çiftlerinin yanında /*kk*/ ünsüz çiftlerinde de tekleşme görülmesi (1, 16 vd.) öne çıkan dillik farklar olarak gösterilebilir. LH'de; ünsüz tekleşmesi (57 vd.), ünsüzlerden sonra gelen vasıta ekinin bağlantı ünlüsünün dudak uyumuna tabi olması (96-97 vd.), *-(X)t* ettirgenlik ekinden sonra *-Ir* geniş zaman ekinin gelmesi (299), ablatif eki olarak yalnız *+dA*'nın tercih edilmesi (158, 172, 186 vd.), *+gArU* ekinin işlek bir biçimde kullanımı (6, 215 vd.), birliktelik durumu eki *+lUgUn* kullanımı (2-5 vd.), *-(X)glI* partisip ekinin birçok örnekte tanıklanması (127, 224 vd.) gibi dil özellikleri genellikle erken metinlerde tanıklanır. Ayrıca yazıtlarda işlek bir biçimde hem partisip hem de zaman işaretleyicisi olarak kullanılan ve Uygurcada pek işlek olmayan *-sIk* gelecek zaman-gereklilik partisipinin işlek kullanımı (222, 248 vd.) da metnin erken metinler içinde konumlandırılması için önemli bir veridir. Bununla birlikte; */d/~/t/* yazım düzensizliği (15-16), bir örnekte vasıta ekinin bağlantı ünlüsünün dudak uyumunun dışında kullanılması (308-315), birinci çokluk şahıs iyelik ekinden sonra düzenli biçimde *+nI* akuzatif ekinin tercih edilmesi (18 vd.), erken metinlerde nadir kullanılmış olan *-(X)gmA* partisip ekinin birçok örnekte tanıklanması (3, 82 vd.), yine erken metinlerde pek tercih edilmemiş olan *-pAn* zarf-fiil eki (19 vd.) gibi dil özellikleri metni önceki gruplardan ayırmaktadır.

2. Erken metinlerin ikinci grubuna dâhil edilen metinler ya en erken metinlere yahut erken metinlerin birinci grubuna dâhil edilmesi için yetersiz veriye sahip olan ancak ileri gruplardaki metinlerin tipik özelliklerini de göstermeyen metinler yahut da erken özelliklerinin yanında bazı ileri dillik özellikler gösteren metinlerdir. Bu kapsamda **BT V 10, BT V 12, BT V 13, BT V 15, BT V 20, BT V 25, BT V 29** bu gruba ait metinlerdir. BT V 13, BT V 15, BT V 29'da yalnız birer örnekte ayrı yazım tanıklanır. BT V 13'te ayrı yazımın yanında vasıta ekinin bağlantı ünlüsünün dudak uyumuna tabi olduğu, *+(X)g* akuzatif ekinin bağlantı ünlüsünün */I/ /U/* yanında */A/* da olabildiği görülür. Bununla birlikte birden fazla örnekte tanıklanan *-(X)gmA* eki, T II

K 173 haricinde ileri özellikler gösteren metinlerde tanıklanan *-pAn* zarf-fiil ekinin kullanımı, yine ileri özellikler gösteren bazı metinlerde tanıklanan *ögrünç>ögrinç* şeklinde iç seste daralma örneği metnin önceki gruplardan ayırt edici özellikleridir. BT V 15 de BT V 13 ile benzer özellikler göstermesinin yanında metinde *Mani burkan* ifadesi yerine Budist tesirle *Mitri burkan* ifadesinin kullanılmış olması metnin erken tarihli olmayabileceğini göstermektedir. BT V 29'da bir örnekte tanıklanan ayrı yazımın yanında *+gArU* ekinin kullanıldığı da görülür. Ancak *-pAn* zarf-fiil eki ve çokluk şahıs iyelik ekinden sonra *+nI* akuzatif ekinin kullanılması metnin önceki gruplardan ayırt edici özelliklerdir. Erken metinlerin ikinci grubundaki diğer tüm metinlerde aykırı ayrı yazıma rastlanmaz. BT V 10; *+dA/dAn* ablatif eki, dudak uyumuna tabi vasıta eki bağlantı ünlüsü, *isim+iyelik+n+çekim edatı* yapısı ve bazı erken metinlerde görülen *(X)p erür/turur* yapısını bulundurması bakımından geç Maniheist metinlerden ayrışmaktadır. Bununla birlikte *y(a)ruk* (187), *[yr]lıka-* (184), *ulug ilig* (199) gibi aykırı ayrı yazımın görülebileceği sözcüklerin bitişik yazılması metnin hacminden dolayı bazı erken metinlere özgü dillik özelliklerin tanıklanamaması gibi sebeplerle ikinci gruba dâhil edilen bir metindir. BT V 12'de imla özellikleri dışındaki tek ölçüt *+gArU* ekinin kullanımıdır. Maniheist metinlerde *+gArU* ekinin bazı kalıp kullanımlar dışında tanıklandığı ve yeterli veriyi sağlayan metinlerin geç metinlere ait *+In* vasıta eki, bazı ünsüzlerin yazımındaki düzensizlikler, *+dIn* ablatif eki gibi dillik özellikleri bazı isatisnalar dışında (LH, M III 13 gibi) bulundurmadığı bilindiğinden dolayı BT V 12'nin de erken metinler içerisinde olması muhtemeldir.

2.1.3. Klasik Öncesi Maniheist Metinler

Klasik öncesi metinler; yazım düzensizlikleri, erken metinlerde /ń/ sesinin korunduğu sözcüklerin /y/'li şekilleriyle kullanılması, vasıta ekinin bağlantı ünlüsünün dudak uyumu dışında *+In* biçiminde kullanılması, *+gArU* yön gösterme ekinin tanıklanmıyor oluşu ve bazı metinlerde yerini datif ekine bıraktığı belirgin örnekler, *+dA* ve *+dAn* yanında *+dIn* ablatif ekinin de kullanılmaya başlanması ve birtakım ağız özelliklerinin sık görülmesi gibi dillik özelliklere sahiptir. **BT V 30, BT V 33, ManTürkGed, M II 1, M II 3, M II 4, M II 5, M III 5, M III 10, M III 11, M III**

12, M III 15, M III 16, M III 18, M III 21, M III 23, M III 28, M III 30, M III 31, Ha 5, Ha 8, TT II B üçüncü grup metinleridir. Bu gruptaki metinlerde belirtilen tipik dil özelliklerinin birbirleriyle paralellik gösterdiği söylenemez. Bunun başlıca sebepleri ağız özellikleri haricinde sürece dayalı gelişimlerin zamansal bakımdan gösterdiği farklılıklar ve veri yetersizlikleridir. Üçüncü grup metinlerinde görülen */d/~/t/* ve */s/~/z/* yazım düzensizlikleri, metatez, *+In* biçiminde tek tip vasıta eki, */ń/>/y/*, *+gArU* ekinin yokluğu yahut *+gArU>+kA*, bazı sözcüklerde ünlü ile biten fiilden sonra *-yUr* yerine *-r* geniş zaman ekinin tericihi, *isim+iyelik+çekim edatı* yapıları olarak ifade edilebilecek erken metinlerden farklılaşan dil özellikleri Uygur yazı dilinin geneli için geçerli gelişime dayalı dillik farklılıklardır.[36]

/d/~/t/ ünsüzlerinde görülen yazım düzensizliklerinin birçoğu Mani harfli metinlerde olup bu örneklerde LH'deki *atrıltı* örneğinde görüldüğü gibi asli /*d*/ ünsüzünün yerine Mani harfli Uygurca metinlerde asli /*t*/ sesleri için kullanılan harf değil ikincil /*t*/ sesi tercih edilmiştir. Buna göre M III 5 (10/4), M III 12 (30/5), TT II B (45), M II 1 (6/10) mezkûr yazım düzensizliğinin görüldüğü Mani harfli metinlerdir. Bununla birlikte Uygur harfli M II 5'te *tudagma* "*tuta-*" (11/6) sözcüğünde de klasik metinlere benzer şekilde yazım düzensizliğine rastlanır. Bu metinler içerisinde M III 5 ve M III 12'nin erken metinlerden ayrışan yahut geç metinlerle özdeşleşen verileri yoktur. M III 5'te vasıta eki bağlantı ünlüsünün dudak uyumuna girdiği (11/8), erken ve klasik öncesi metinler gibi *-(X)t* ettirgelik ekinden sonra *-I* zarf-fiil ekinin kullanıldığı (10/5) görülür. M III 12'de ise ölçüt değerinde yalnız *-(X)glI* eki (29/3) tanıklanır. M II 1'de BT V 15'te de görüldüğü gibi Budist tesirle *Mitri* sözcüğünün tercih edildiği ve *ti-* fiilinin Uygurcanın geneline münafi şekilde *–r* yerine *–yUr* geniş-şimdiki zaman ekini aldığı görülür. TT II B diğer dil özellikleri bakımından da geç Maniheist metinlerdendir. Metinde görülen; */s/~/z/* yazım düzensizliği (79), */ń/>/y/* değişimi (36), TT II B'nin ileri dil özellikleridir. Bununla birlikte TT II B'de de *b(e)lgürer* örneğinde birden çok heceli */k/-/r/* ünsüzleriyle biten sözcüklere *-Ar* geniş-şimdiki zaman ekinin geldiği görülür. Uygur harfli M II 5; */d/~/t/* yazım düzensizliğinin yanında metatez (12/6) gibi dillik özellikleri bakımından geç tarihli Maniheist metinlerle ve klasik Uygurca metinlerle benzerlik gösterir. */ń/* sesinin yerini */y/* sesine bıraktığı bir diğer üçüncü grup metni de M III 31'dir. Metinde erken

[36] Budist ve dindışı metinlerdeki örnekleri ve konu hakkında detaylı bilgi için bakınız Ağca (2021).

metinlerde *kaṅu* şeklinde tanıklanan sözcük *kayu* (44/5) yazılmıştır. Ayrıca Maniheist metinlerde genellikle *anıg* biçiminde tanıkladığımız asli şekli *aṅıg* olan sözcüğün de *ay(x)g* olarak yazıldığı görülür. Üçüncü grup metinlerinde M II 5'teki *buryuk* örneği dışında metateze rastlanmaz.[37] M II 3 (9/2) , M II 4 (10/7) ve M III 14'te (33/4) vasıta ekinin bağlantı ünlüsü dudak uyumu dışında *+In* biçiminde kullanılmıştır. M II 3'te klasik öncesi bir özellik olarak edatların iyelikli gövdeye *+(X)n* akuzatifi ile bağlandığı da görülmektedir. Ha 5 (65-66) ve Ha 8 (9) metinlerinde ablatif eki olarak *+dIn* kullanılmıştır. Ha 5'te aynı zamanda *-(X)glI* yanında *-(X)gmA* partisipinin de kullanılması ve "çok, fazla" anlamındaki *ayıg* sözcüğünün son sesi erimiş şekliyle *ayı* biçiminde kullanılması metnin ileri özellikleri olarak gösterilebilir. Ha 8'de ise *kurtgar* fiilinin asli şekliyle yazılması, vasıta eki bağlantı ünlüsünün dudak uyumuna girmesi metni bazı geç Maniheist metinler ile klasik öncesi ve klasik Uygurca metinlerden ayıran özelliklerdir. Üçüncü grup metinlerinde *+gArU* eki kullanılmamıştır. Bazı örneklerde ise yerini datife bıtraktığı görülür. M III 15 (34/3) ve M III 30 (43/2)'daki ilgili örneklerde bu husus tanıklanmaktadır. Yalın isme bağlanan edatların üçüncü şahıs iyelikli isim gövdesine bağlanırken ismin akuzatif halinde olmadığı tek metin M III 15'tir. M II 3 (8/13), M III 16 (36/5), M III 23'teki (40/6-7) ilgili örneklerde edat grubunun isim unsuru akuzatif halindedir. M III 15'te ayrıca yukarıda belirtildiği üzere *gArU>kA* ve mezkûr dil özelliği dışında erken metinlerle ayrışan dil özelliklerine rastlanmaz.

Üçüncü grup metinlerinde yalnızca BT V 30 ve BT V 33 metinlerinde ünlü ile biten fiilden sonra *-yUr* yerine *–r* geniş zaman ekinin tercih edildiği örnekler mevcuttur (705, 753). Bu metinlerde bahse konu veri dışında BT V 30'da *+dA* ve *+dAn* ablatif eklerinin kullanıldığı görülmektedir. Maniheist metinlerde ünlü ile biten fiiilden sonra –r geniş zaman eki BT V 20 haricinde TT II B, ClarkPothi gibi en geç metinlerde görülen bir özelliktir. Ancak BT V 30 ve 33 metinlerinin yeterli veriyi sağlayamaması nedeniyle bu metinleri klasik öncesi gruba dâhil etmek daha doğru olacaktır.

Üçüncü grup metinlerinden; ManTürkGed, M II 3, M II 4, M II 5, M III 10, M III 11 M III 16, M III 18 ağız özelliklerinin tanıklandığı metinlerdir. M II 5, M III 10, M III 16'da *-pAnIn* zarf-fiil eki kullanılır. *-pAn* ekinin genişlemiş şekli olan *-pAnIn* tıpkı *-pAn* gibi yazı diline tam anlamıyla yerleşmemiş ve zaman zaman ortaya çıkan

[37] İlgili örnekler içi Metatez kısmına bakınız.

bir ek olmakla birlikte *-pAn* başta yazıtlar olmak üzere bazı erken metinlerde de tanıklanırken *-pAnIn* daima diğer dil özellikleri bakımından erken olmayan metinler olarak nitelendirdiğimiz Maniheist metinlerde görülür. M II 5'te aynı zamanda *olgurt-* (12/9) fiili, *ti-* fiilinin *-yUr* ekiyle çekimi (12/9) de ağız özellikleri arasındadır. M III 16'da bulunan bir diğer ağız özelliği ise Karahanlıca metinlerde tanıklanan geniş-şimdiki zaman ekinin olumsuz biçimi *-mAs* (35/3) ekidir. *ti-* fiiline *-yUr* ekinin getirildiği diğer metinler M II 3 ve M II 4'tür. Bu metinlerden M II 4'te; *kamug* (9/4), *adasuzın* (10/7) *tapunugmalar* (11/7) sözcüklerinde yuvarlaklaşma ve *ögrinçligin'de* ise daralma görülür ki bu ses hadiseleri de gramer bölümünün ilgili kısmında belirtildiği üzere ağız sirayetidir. Ağız özelliği niteliğinde yuvarlaklaşmanın görüldüğü diğer metinler MantürkGed (21) ve M III 18 (36/10)'dir. M III 11'de; *-pAn* zarf-fiil eki yanında *olgurt-* fiili ve geniş-şimdiki zaman olumsuzu olarak *mAyUr* eki de kullanılmıştır.

Ha 5, M III 15, M III 23 ve M III 28 bu gruptaki tarih kaydına yahut metnin tarihini belirlemek için kullanılabilecek sözvarlıklarına sahip metinlerdir. M III 23'te *a[y t(e)ŋri-teg küsençig] kaşıncıg [körtle y(a)ru]k bügü [...] t(e)ŋriken* (40/1-4) hükümdarlık ismiyle bir Koço hakanının ismi geçmektedir. Metindeki *Koço uluş iki otuz balık kutı vahşiki*(40/6-7) ifadesi de ismi anılan kişinin Koço hakanı olduğunu gösterir. Zieme (1992) M III 23'teki söz konusu hakanın Pfahlinschrift 1 metninde kayıtlı "*Kün ay t(e)ŋri teg küsençig körle y(a)ruk t(e)ŋri bügü t(e)ŋriken* (Müller:1912) olduğunu belirtir. Ayrıca mezkûr hakanın da 11. yüzyıl da hüküm sürmüş olabileceği kanaatindedir. M III 28'de; *kutlug ülüglüg […] ay t(e)ŋride kut bulmı[ş] […] alpın erdemin el tu[tmış] […] ulug bilge t[(e)ŋri] […] elenür erken* (43/2-6) cümlesinde bir hükümdarın hükümdarlık devrine istinaden metnin yazılış tarihi belirtilmiştir. Yine Zieme (1986) ilgili çalışmasında bu hükümdarın Pfahlinschrift 2'de kayıtlı *kün ay t(e)ŋride kut ornanmış alpın erdemin el tutmış alp arslan kutlug kül bilge t(e)ŋri kan* (22/2) olduğunu belirtmiştir. Mezkûr hakanın adının geçtiği Pfahlinschrift 2 metninin de verilerine istinaden 11. yüzyılın ilk çeyreğinde hüküm sürdüğü düşünülür (Zieme 1992:324). Mezkûr Koço hakanının ismi Ha 5[38]'te de geçmektedir. Her ne kadar M III 28'de dillik özellikler bakımından metindeki hakanın 11. yüzyılda hüküm sürdüğüne dair destekleyici bir veri elde edemesek de yukarıda Ha 5'e dair dillik

[38] *Kün t(e)ŋride kut bulmış erdemin il tutmış alp kutlug ulug bilge uygur t(e)ŋri uygur kan*

verilerde görüleceği üzere söz konusu metin geç tarihlidir. M III 15 bir Koço hükümdarının tahta çıkışı için hazırlanmış ve muhtemelen sesli bir şekilde okunan tören metnidir. Metinde; t*(e)ŋrikenim t(e)ŋri iligim(i)z ıduk kut t(e)ŋridem ıduk at at(a)makım(ı)z … altun örgin r(e)dnilig tauçaŋ üze oluru ornanu y(a)rlıkamakı kutlug kıvl(ı)g bolmakı bolzun…*(M III 15/T.M. 417), cümlesinde hükümdar için *Idukkut* ünvanının kullanıldığı görülür ki söz konusu unvanın Koço hakanları için 947 yılından itibaren kullanılmış olduğu düşünülür (Taşağıl 2002:382). Metnin yukarıda belirtilen dil özellikleri de erken Maniheist metinlerden oldukça geç bir tarihte yazıldığını desteklemektedir.

Üçüncü grup Maniheist metinler gösterdikleri dil özelliklerine göre ve tarih kayıtlarına beş gruba ayrılabilirler. Buna göre;

3.1. ManTürkGed, M III 5, M III 12, M III 18, M III 21 erken metinlere dâhil olmayan ancak belirgin ileri özellikler göstermeyen metinlerdir.

3.2. M II 1, M II 3, M II 4, M III 10, M III 11, M III 14, M III 16, ağız özelliklerinin görüldüğü ve metinden metine farklılık göstermekle birlikte her biri erken metinlerden belirgin bir şekilde ayrışan klasik metinlere özgü dil özelliklerinin görülmeye başladığı metinlerdir.

3.3. M III 15, M III 30, M III 31 daha önceki Maniheist metinlerde tanıklanmayan */ń/>/y/,* ve *isim+iyelik+çekim edatı* sebebiyle daha ileri metinlerdir.

3.4. M II 5, Ha 5, Ha 8 ve TT II B */ń/>/y/* yanında klasik Uygurca metinlerle aynı sınıfta değerlendirilebilecek yazım düzensizlikleri, yine *örget-*, *küdez-* gibi ağız özellikleri dışında klasik Uygurca metinlerle ortaklaşan metatez örnekleri, *+dIn* ablatif eki kullanımı sebebiyle bu grubun en geç metinleridirler.

3.5. M III 23 ve M III 28 dil özellikleri temelinde bir tasnif için yeterli veriye sahip değillerdir. Ancak her iki metindeki tarih kayıtlarının 11. yüzyılı gösteriyor olması sebebiyle geç Maniheist metinler içerisinde değerlendirilmedirler.

2.1.4. Kanon Dışı Maniheist Meitinler

Aynı metnin varyantları olan **ClarkPothi/ TT III, M III 39, TT IX** dil özellikleri bakımından en geç Maniheist Uygurca metinler olup klasik Uygurca

metinlerle benzerlik gösterirler. Mezkûr metinlerde; yazım düzensizlikleri (Pothi 35, 100, 75 vd. M III 39 47/1, 47/5 vd.), metatez (Pothi 50, 270 vd. TT IX 13, 14 vd.), ses erimesi (Pothi; 19, 160 vd. M III 39; 48/4), *+dIn* ablatif eki (Pothi 5, 177, 179 vd. M III 39; 48/5, 48/1), *+gArU>+kA* (Pothi 72), *-(X)t ettirgenlik eki +Ur geniş zaman eki* (Pothi 34) ileri dil özelliklerinden bazılarıdır. Ayrıca *kamıg* (Pothi 114), *örüg* (Pothi 110) gibi ağız özellikleri de bulunan Pothi'nin sözvarlığı bakımından da diğer Maniheist metinlerden ayrıştığı görülmektedir (*ögi kaŋı>anasın babasın, kök t(e)ŋri>kök kalık* vb). 12.-13. yüzyıllarda yazıldığı tahmin edilen Pothi Maniheizmin halkın büyük bir kısmı ve devlet ekâbirinden takipçisinin kalmadığı bir dönemde yazılmış olup geç Maniheist metinlerden dahi oldukça ileri özellikler göstermesi ve yoğun ağız özelliklerini barındırması sebebiyle ferdi bir teşebbüsün semeresi olarak ortaya çıkmış olmalıdır. Bu sebeple de kanon dışı olarak tasnif edilmiştir.

2.1.5. Tasnif Dışı Maniheist Metinler

BT V 7, BT V 8, BT V 9, BT V 14, BT V 31, BT V 32, BT V 34, BT V 35, Ha 6, M I 17-18, M I 19-20, M I 21-22, M I 32-37, M III 1, M III 9, M III 17, M III 33, M III 34, M III 35, M III 36, M IIII 37 ve M III 38 metinleri dil özelliklerindeki paralelliklerden yoksunluk, yetersiz veriler gibi sair nedenlerle tasnifin güçleştiği bu sebeple ayrı bir başlık altında değerlendirdiğimiz metinlerdir.

BT V 31 ve BT V 32'de *+dAn* ablatif eki kullanımı dışında herhangi bir veri yoktur. BT V 34 ve BT V 35 metinlerinde ise birer örnekte ayrı yazım tanıklanır (747, 753). Ancak bunun dışında bir veri tanıklanmadığı için metni tasnif etmek güçtür. Zira yukarıda görüldüğü üzere seyrek olarak ayrı yazım bazı geç metinlerde de görülebilmektedir.

M I 17 18'de; *teglüg*, *böri* gibi sözcüklerde fazla elif ve ayrı yazımın olmaması metni en erken metinlerden ayırır. Bununla yanında aynı metinde *-(X)t* ettirgenlik ekinden sonra *-Ir* geniş zaman ekinin gelmesi, ünlülerden sonra *-yUr* geniş zaman ekinin kulanılması metnin geç metinlerden farklılaşan yönleri olmakla birlikte bu özellikler ancak en geç Maniheist metinlerle farklılık oluştururlar. Ancak metinde *adıru bil-* (18) örneğinde */r/* ünsüzü ile biten çok heceli fiilin *-U* zarf-fiil ekini aldığı görülür. *Adır-* fiilinin klasik öncesi Budist metinlerde *adıra* şeklinde örnekleri mevcut

olmakla birlikte Maniheist metinlerde bu sözcük veri yetersizliğinden dolayı gerundium formunda tanıklanmaz. Bu da metni Maniheist metinler içerisinde konumladırmayı zorlaştırmaktadır. M I 18-19'da fazla elif yahut ayrı yazım yoktur (*y(a)ruk, töbün, sezik*). Aynı zamanda ünsüz tekleşmesinin sık görüldüğü *köŋüllüg* sözcüğüde /*ll*/ ünsüz çiftinde tekleşme olmadan yazılmıştır. Bununla birlikte *küçin birle* örneği metni geç Maniheist metinlerden ayıran bir özelliktir. Bu veriler dışında herhangi bir veri bulunmaması metni herhangi bir gruba dâhil etmeyi zorlaştırmaktadır.

BT V 7, BT V 8, BT V 9, BT V 14, Ha 6, M III 17, M III 33, M III 34, M III 35, M III 36, M IIII 37 ve M III 38 metinleri herhangi bir veri içermez. Bu metinler ya çok kısa yahut okunaklı verinin çok az olduğu metinlerdir.

M III 1 ve M III 9 metinlerinin durumları bu gruptaki diğer metinlerden farklılık arz etmektedir. Söz konusu metinler en erken, erken ve geç metinlere özgü özellikleri birarada barındırmaları bakımından dil özellikleri paralellik göstermez. M III 1'de; *koń* (5), sözcüğünün *kon* varyantı, *kamag/k(a)mag* sözcüğünün *kamug* ve *kamıg* (5,6) şekillerinin birlikte kullanımı, Uygurcanın genelinde görülmeyen ancak ilk İslami metinlerde tanıklanan *küzed->küdez-* (6) metatez hadisesi metindeki ağız özellikleridir. *küdez-* ve *kon* örnekleri Uygurca metinlerde karşılaşılan ağız tesirleri değildir. *kamug* şekli Maniheist metinlerde herhangi bir ölçüt değeri taşımazken *kamıg* şekli yalnızca geç Maniheist metinlerde tanıklanmaktadır. Bununla birlikte metinde *-gmA* yanında *-glI* partisipinin işlek bir biçimde kullanımı, *isim+iyelik+n+çekim edatı* şeklinde kurulan edat grupları ve yalnız *+dA* ablatifinin tercih edilmesi metni erken metinlere yaklaştıran özeliklerdir. M III 9'da bir yandan */s/~/z/* yazım düzensizliği (26), dudak uyumuna münafi şekilde sözcüğe eklenen *+In* vasıta eki (25), *kańu* sözcüğünün *kayu* şekli (26), *kamag/k(a)mag* sözcüğünün *kamıg* şekli (27) tanıklanırken diğer yandan en erken metinlerin özellikleri olarak zikrettiğimiz ünsüzlerden sonra *+Xŋ* genitif eki kullanımı (24), çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra *+(X)n* akuzatif eki kullanımı da tanıklanmaktadır. Ağca söz konusu metnin bu dil özelliklerine istinaden erken metinlerle aynı dönemde yazılmış olup geç metinlerin yazıldığı devrede istinsah edilmiş olabileceğini bu sebeple de geç metinlere özgü özelliklerin metne sırayet etttiğini belirtir (Ağca 2021:333).

SONUÇ

Araştırma kapsamında Maniheist metinlerin tümü dil özelliklerine göre incelenmiş ve şu sonuçlar elde edilmiştir;

1. Yukarıda bahsedildiği üzere Uygurcanın tümünü kapsayan sair başat çalışmalar yazıtların diliyle Uygurcayı birbirinden ayıran temel özelliklerin klasik Uygurca metinlerin dili olduğunu bu metinlerin dil özelliklerinin ise Uygurca içerisinde birkaç asırlık bir tekâmül sürecinin sonucu standartlaştığını göstermektedir. Bu kapsamda Maniheist metinlerin dil özelliklerindeki gelişimlerin birçoğu bu tekâmül sürecinin içerisindedir. Başka bir ifadeyle bahse konu metinlerin kendi içerisindeki dillik değişimler Budist metinler ile büyük oranda aynı doğrultuda bir ilerleyiş göstermektedirler. Bu benzerliğin Budizmin tesirinin artmasıyla Budist metinlerin dilinin Maniheist yazınına etki etmesi neticesinde gerçekleştiği söylenemez. Birincisi hâlihazırda M III 15, Ha 8 gibi 10. yüzyılın sonları ile 11. yüzyıl başlarında yazıldığı içeriğindeki veriler neticesinde belirli olan metinlerin, yine içerikleri nazarında Maniheizmin devlet ekâbirinde kabul gördüğü bir dönemde yazıldığı kesindir. İkincisi ise söz konusu dillik değişimlerin gelişime bağlı oluşan farklılaşmalar olmaları ve Uygurcanın genel dil özelliklerinin tabiatına uygun bir seyir izlemeleridir. Bu metinlerde Budist metinlere benzer dillik değişimlerin görülüyor olması her iki çevre metninin de çevrelerinden bağımsız olarak doğal bir gelişim çizgisini takip ettiğini gösterir. Soğd tesiri altında erken imla özelliklerinin azalarak kaybolması, */A/* bağlantı ünlüsünün aynı şekilde kullanımdan düşmesi, genitif ekinde tekcilleşme, *+nI* akuzatif ekinin kapsamının genişlemesi, vasıta eki bağlantı ünlüsünde tekcilleşme, yön gösterme ekinin kullanımdan düşmesi, *isim+iyelik+çekim edatı* şekilinde akuzatifsiz kurulan edat grupları bunun en tipik örnekleridirler.

Bununla birlikte *anıg* yerine *ayıg* tercihi, *-glI* partisip eki yerine *-gmA* tercihi, *+dAn* ablatif eki yerine *+dIn* tercihi Budist metinlerin dilinin tesirdir. Bu dillik değişimler bir gelişim hadisesi değil farklı bir lehçenin baskın gelmesi sonucu gerçekleşen değişimlerdir.

2. Erken Maniheist metinlerde nadir de olsa *kamug sevüg* gibi örneklerde görülebileceği üzere ses hadisesi temelli birtakım ağız özellikleri tanıklanabilmektedir. Ancak geç Maniheist metinlerde gerek ses hadisesi temelli gerekse morfolojik yahut

sözvarlığı temelli ağız özelliklerinin metinlere daha yoğun sirayet ettiği görülür. Bu ağız özelliklerinin de bir kısmı aynı zamanda ölçüt niteliğini haizdir. Ha 8 *kaçıg>kaçug*, M II 4; *tapın->tapun-*, M III 22; *kadagsuz* (40), M II 4; *adasuzın* (9) ve ManTürkGed; *begümüz* sözcük gövdeleri ve eklerdeki ses hadiselerine örnek gösterilebilir. Yine *kamag* sözcüğünün *kamıg* varyantı yalnız geç Maniheist metinlerde görülmektedir. Ayrıca *küzed->küdez-*, *ögret->örget-* metatez hadiseleri ile *koń* sözcüğünün /n/'li varyantı ve *-mAz* ekinin *-mAs* varyantı Karahanlıca metinlerine yahut Karahanlı coğrafyasının topluluklarına ait ağız özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özellikleri bulunduran metinlerin Uygurcanın genelinde görülen dillik değişimler bakımından da ileri olması buna paralel olarak Maniheist metinler için geç tarihli olmaları meselenin siyasi bir tarafının olduğunun da göstergesidir. Bu Maniheizmin otoritesinin zayıflaması ve üretimlerin ferdileşmesini gösterdiği gibi yazıcıların kimliklerine dair ipuçları da vermektedir.

3. Sonuç olarak 8. -12/13. yüzyıllara yayılmış olan Maniheist metinlerin ilk örnekleri, yazıtlarla benzer dil özelliklerine sahip olup eski Uygur yazı dilinin yazıtların yazı diliyle olan organik bağını devam ettirmekle birlikte mezkûr metinler Uygurcanın klasik dönemine ait özelliklere doğru bir gelişim çizgisini takip etmektedirler. Diğer bir ifadeyle bu metinlerin ulaşacağı nihai nokta **-kendilerine özgü dil özelliklerindeki farklılıklar ve çevresinin getirdiği sözvarlığı farklılıkları haricinde-** benzer bir görünüm sergilemektedir.

KAYNAKÇA

Ağca, F. (2021). *Dillik ölçütlere göre eski Uygurca metinlerin tarihlendirilmesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bang, W. und Gabain, A. von. (1939). *Türksiche turfan-texte III*. Berlin.

Bang, W. (1928). Ein uigurisches fragment über den manichäischen Windgott. *Ungarısche Jahrbücher*, 8, 248-257.

Bang, W. und Gabain, A. von. (1929). *Türksiche turfan-texte II*. Berlin.

C, Lary. (1982). The manichean Turkic pothi-book. *AOF*, 9, 145-218.

Doerfer, G. (1993). *Versuch einer linguistischen datierung älterer osttürkischer texte*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erdal, M. (1979a). The chronological classification of old turkic texts. *CAJ* 23, 151-175.

Erdal, M.(2004). *A grammar of old Turkic*. Leiden, Boston: Brill

Gabain, A. Von. und Winter, W. (1958) *Türkische turfan-texte IX. Ein Hymnus an den Vater Mani auf "Tocharisch" B mit alttürkischer Übersetzung*, Berlin.

Geng, S. Klimkeit, H. J. und Laut, J.P. (1987). Manis wettkampf mit dem prinzen. Ein neues Manicheisch-Türkisches fragment aus Turfan. *ZDMG* 137, 44-58.

H, James. (1986). *Manuscrits ouıgours du IXe-X^{e} siecle de Touen-houang. T. 1-2.* Paris.

Henning, W. B. (1936). Neue materialien zur geschichte des manichäismus. *ZDMG* 90, 1-18.

Laut, J. P. (1986). *Der frühe Türkische Buddhismus und seine literarischen denkmäler*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Le Coq, A. von. (1908). Ein manichäisch-uigurisches fragment aus Idiqut-schahri. *SKPAW*. Phil.-his I. KI, 19, 398-414

Le Coq, A. von. (1909). Ein christliches und ein manichäisches manuskriptfragment in türkischer Sprache aus Turfan (Chinesisch-Turkestan). *SKPAW*, 68, 1202-1218.

Le Coq, Albert von. (1911) *Chuastuanift, ein Sündenbekenntnis der manicheischen Auditores*. Gefunden in Turfan (Chineisch-Turkistan) Berlin.

Le Coq, Albert von. (1912). Ein Manichaisches Buch-Fragment aus Chotscho. *Fetschrift Vilhelm Thomsen*, Liepzig, 145-154.

Le Coq, Albert von. (1912). *Türkische Manichaica aus Chotscho I.* Berlin.

Le Coq, Albert von. (1919). *Türkische Manichaica aus Chotscho II*. Berlin.

Le Coq, Albert von. (1922). *Türkische Manichaica aus Chotscho III*. Berlin.

Müller, F. W. K. (1912). Der hofstaat eines Uiguren-Königs. V. Thomsen (Ed.), *Fetschrift* (207-214). Leipzig: Harrassowitz Verlag.

Müller, F. W. K. (1915). Zwei pfahlinschriften aus den Turfanfunden. *APAW,* 1-38.

Özertural, Z. (1996). *Maniheist Uygur metinlerinin dil özellikleri ve sözvarlığı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Geng, S. Klimkeit, H. J. und Laut, J. P. (1989). Die geschichte der Drei Prinzen weitere neue Manicheisch-Türkische fragmante aus Turfan, *ZDGM*, 139, 328-345.

Tekin, T. (2008). *Orhon Türkçesi grameri*. İstanbul: Kitap Matbaası.

Tezcan, S. und Zieme P. (1971). Uigurische brieffragmante, L. Ligeti (Ed.) *Studia Turcica* (451-460). Budapeşt.

Wilkens J. (2000). Ein manicheisch-türkischer hymnus auf den licht-nous. *UAJb N.F*. 16, 217-23.

Wilkens, J. (2017). A Tale from the Pañcatantra in Central Asia? The Lion, the Bull and the Fox. *JOTS*, 104-139.

Zieme, P. (1966). Beiträge zur Erforschung des Xvāstvānīft. *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung,* 12, 351-378.

Zieme, P. (1970). Ein manicheisch-türkisches Fragment in manicheischer Schrift, *AOH*, 23, 157-165.

Zieme, P. (1975). *Manichaisch-türkische Texte, Berlin (Berliner Turfan-Texte V).* Berlin: Akademie-Verlag.

Zieme, P. (1992). Manichäische Kolophone und Könige. In G. Wiessner, H.-J. Klimkeit (Ed.), *Studia Manichaica. II. Internationaler Kongreß zum Manichäismus* (s. 319-327). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Zieme, P.(1968). Ein manicheisch-türkisches Gedicht. *TDAY-B*, 39-51.